

Расовість Славян.

Написав *Іван Раковський.*

*Памяти Хведора Вовка,
батька української антропології
присвячує автор.*

В нинішній великий час, коли всі до тепер поневолені славянські народи ламають вікові кайдани й знимаються до нового життя, мимоволі насувається нам на думку питання: що таке Славяне, та яке їх становище серед других народів Європи?

На отсе, позірно дуже просте, а по правді дуже зложене питання, треба шукати відповіді в різних науках: географія повинна вяснити нам всі обставини отружаючої природи, серед яких судилось жити славянським народам, та які в головній мірі обусловлюють прояви їх існування; етнольогія має обовязок розяснити прояви їх життя-буття, як вислів питомої окремішности їх духового життя; історія розкаже нам про їх мившину, та про причини, чому вона склалася власне так, а не інакше; лінгвістика навчить нас про походженне, розвій та устрій мови, а ще інші науки можуть нам дати відповідь на особливі, подрібні питання.

Маємо надію, що наша українська наука, тепер ніким негноблена й свобідна, буде могла швидко, основно й всесторонно відповісти нам на поставлене в горі питання, а тимчасом ми бажаємо розказати про те, як на сю справу треба задивлюватися із становища антропології, на основі тих дослідів, якими ся наука до тепер розпоряджує.

Антропология, як наука про чоловіка в просторі й часі, має завдання розслідувати й прояву існування різних відмін, себто так званих рас, людського роду. Се завдання до тепер ще нерозв'язане: ми до сьогодні ще не знаємо, які є головні людські раси та який генетичний зв'язок між ними, не лише загалом в світі, але навіть в самійжеж Європі. Висловом сього незнання є численні спроби класифікаційного поділу людських рас, в яких слідно нахил до чим раз то більшої спеціалізації й подрібности. І так, коли Blumenbach приймав 5 людських рас, то Prichard, Hunter і Peschel приймають їх вже 7, Agassiz 8, Desmoulins і Pickering 11, Haeckel 12, Quatrefages і Huxley 14, Bory-Saint-Vincent 15, Malte-Brun 16, Topinard 19, Deniker 29, Morton 32, Sergi 44, Burke 62, а Gliddon аж 150 рас! Ми навіть не знаємо до тепер причини повстання й існування людських рас, і коли одні вчені думають, так як Quatrefages, Bertillon і Ranke, що причину сього треба шукати в безупиннім діланню окружающих обставин, то другі, як Broca, Topinard, Virchow, бачать сю причину в спадковости фізичних і психічних прикмет, а ще інші, як Collignon, Beddoe, Livi, приписують обом чинникам однакову вартість. (Література: чч. 12, 24, 33, 47, 60, 100, 120, 128, 141, 151).

Та ми немаємо наміру зараз займатися ближше сею справою, для нас вистарчає вповні сей факт, що мимо всього існування людських рас є загально признане нинішньою наукою; причім мусимо зазначити, що слово „раса“ вживаємо тут в чисто природничому значінню, розуміючи під тим словом певну групу живин, яка відзначається певними, особливими фізичними прикметами, що постійно на основі закона спадковости переходять з покоління на покоління. Розуміється, що згадані фізичні прикмети в чоловіка не всі рівновартні: одні витворились й утривалились в найстарших часах існування людського роду; вони мусіли обусловлювати повстання первісних людських рас, та через те мусять вважатися трівкішими й важнішими; другі прикмети є безперечно пізнішими, вони більш змінливі та менче важні. Одначе наука антропології до тепер ще невсилі означити, котрі то власне прикмети є першорядні а котрі другорядні й тому з однаковою ревністю розсліджується загалом всі прикмети в тій надії, що власне такі розсліди доведуть вкінці до роз'яснення сеї справи. Але в практиці, коли говоримо про людські раси, то звертаємо увагу головно тільки на деякі прикмети, переважно ті, які відразу кожному кидаються в вічі, а власне: рист, убарвлення волосся й очей, а вкінці постать голови. Всі

ті прикмети, вимірені особливими приладами й способами, означаються остаточно цифрами, а щоби можна оцінити відтак вартість тих цифр, треба условлених класифікаційних поділів. Ріжні вчені придержуються ріжних поділів, ми будемо послуговуватися тими, які вживаються в парижській антропологічній школі¹⁵⁰, задля сього що вони давніші й загально прийняті в науці, хоч треба признати, що деякі новіші поділи німецьких вчених і вигідніші і може більш оправдані¹⁰⁰.

Пригляньмося хоч побіжно повисше згаданим прикметам та їх класифікаційним поділам.

Ріст тіла може бути дуже ріжнородний і вже в буденньому життю розріжнюємо низьких, середніх і високих людей. В антропології приймається як пересічну вартість середнього росту висоту 1650 mm; се так звана „середня росту“, що є границею між ростом низше й висше середньої. Крім сього розріжнюємо ще низький ріст, від 1600 mm в низ і високий ріст, від 1700 mm в гору; окрімно ще відріжнюємо надвисокий ріст, почавши від 1800 mm в гору. Ось так дістаємо такий поділ:

Поділ росту:	Ріст в міліметрах:
низький ріст: Tailles petites	X—1600
низше середньої: Tailles au-dessous de la moyenne	1601—1649
середня росту: La moyenne générale	1650
висше середньої: Tailles au-dessus de la moyenne	1651—1669
високий ріст: Tailles hautes	1700—X
надвисокий ріст: Tailles tres hautes	1800—X

Убарвлення волосся й очей означаємо загально прийнятими термінами; ми розріжнюємо загалом три головні роди убарвлення волосся й очей: ясне, посереднє або мішане й темне і такий поділ вповні вистарчаючий для наших цілей. Розуміється, що така оцінка дає дуже широке поле для мимо-вільних і субективних похибок та недокладностей і ддятого в останніх часах починають означувати згадане убарвлення при помочи особливих барвних взірців, одначе доперва в кількох останніх працях по антропології Славян ми подибуємо пристосування сього модерного способу дослідів убарвлення, позатим загал авторів послугувався давним, примітивним способом, і ддятого й ми мусимо сього придержуватися.

Злучуючи разом убарвлення волосся й очей, ми одержуємо так звані типи убарвлення: люде з ясним волоссем і ясними

очами зачисляємо до ясного типу, з темним волоссям й темними очами до темного типу, а всіх інших до мішаного типу. Загально думають, що скрайні типи: ясний і темний, є чистими, первісними типами, а мішаний тип є вислідом їх перемішування і для того ми також мусимо звертати нашу увагу на оцінку згаданих чистих типів, щоби тим способом означити так сказатиб ступень чистоти раси народу, про який мова. (Літерат. чч. 11, 23, 46, 81, 158).

Щож до постаті голови, то тут перед всім вимірюється найбільшу довжину й ширину голови та обчислюється відношення між ними, так званий „головний“ показчик, *indice cephalique*, після взору:
$$\frac{\text{найбільша ширина голови} \cdot 100}{\text{найбільша довжина голови}}$$
. Розуміється, що згаданий показчик тим менчий чим більша довжина, а тим більший чим більша ширина, тому людей, що мають головний показчик малий, називаємо довгоголовими, доліхокефала, а тих, що мають великий згаданий показчик, круглоголовими, брахікефала; крім сього розрізняємо ще посередні постаті, середньоголові, мезокефала. Творець антропологии, Брока, переводив перші свої дотичні досліди на черепах, і вважав черепи з показчиками від 77,78 до 80,00 середньоголовими, а наслідком сього черепи з низшими показчиками вважав довгоголовими, а черепи з показчиками висшими, круглоголовими. Опісля самжеж Брока⁸² виказав досвідно, що головний показчик, одержаний на основі помірив на живим чоловіці більший приблизно о 2 цілости від тогож показчика, одержаного на основі помірив черепа тогож самого чоловіка, і на се треба все тямити, коли хочемо порівнувати головні показчики, обчислені на черепах із тимиж показчиками обчисленими на живих людях. На тій основі одержуємо ось такий класифікаційний поділ головного показчика:

Поділ головного показчика	для черепів	для живих
довгоголові, <i>dolichocéphales</i>	X — 75,00	X — 77,00
піддовгоголові, <i>sousdolichocéphales</i>	75,01 — 77,77	77,01 — 79,77
середньоголові, <i>mesaticéphales</i>	77,78 — 80,00	79,78 — 82,00
підкруглоголові, <i>sousbrachycéphales</i>	80,01 — 83,33	82,01 — 85,33
круглоголові, <i>brachycéphales</i>	83,34 — X	85,34 — X

На згадану різниці поміж головним показчиком у черепів і в живих людей, ми мусимо звертати особливо увагу задля того, що Weisbach¹⁶⁰ виказав рівнож досвідом, існуванне такоїж

самої ріжниці іменно у Славян. Одначе в практиці рідко звертають увагу на згадану ріжницю в головнім показчику для черепів і живих, та звичайно пристусовується клясіфікаційний поділ для черепів також і для живих, а що ми немаючи до диспозиції індивідуальних помірів, не могли перевести потрібної поправки, через те й мусимо придержуватися такоїж самої недокладности, зазначивши тільки, що робимо се ізза необхідної конечности.

При розсліді постаті голови звертається також увагу на висоту лобини, яку вимірюється на живих людях віддаленем від середини ухового отвору до вершка голови, а на черепах від середини підстави черепа, т. зв. базіона, до тогож вершка. Отсю висоту оцінюється рівнож через порівнянне із довжиною черепа, а відповідний „висотно довжинний“ показчик обчислюється після взору: $\frac{\text{найбільша висота} \cdot 100}{\text{найбільша довжина}}$. Величину сього показчика оцінюємо після отсього поділу:

Показчик висотно-довжинний	для черепів	для живих
низькоголові: chamaecéphales	X—71,99	X—57,9
середньовисокі: ortocéphales	72,00—74,99	58,0—62,9
високоголові: hypsicéphales	75,00—X	63,0—X

Важною прикметою є також ширина чола; вона оцінюється її відношеннем до найбільшої ширини голови, а відповідний чоловий показчик, обчислений після взору: $\frac{\text{найменча ширина чола} \cdot 100}{\text{найбільша ширина голови}}$,

ділиться ось так:

вузкочолі: sténométopes X—65,99

мірночолі: métriométopes 66,00—68,99

широкочолі: euryométopes 69,00—X. Задля малих ріжниць сей поділ пристосовується так до черепів як і до живих людей.

Щож до постаті лица, то вона оцінюється відношеннем висоти лица до його ширини. За таку ширину всі автори згідно приймають так звану двуярмову ширину, себто найбільшу ширину лица в околиці ярмових костий, або так званих ягідок у живого чоловіка. Але висоту лица означають різні автори дуже ріжнородно. За таку висоту у живого чоловіка приймає парижська школа так звану фізіогномічну висоту лица, себто віддаленне границі між чуприною а незарослим чолом, від нижнього берега долішньої щоки. Одначе такий помір дуже невивідний, бо неможна його вимірити ані на живих людях, які

мають більше або менше розвинену лисину, ані на черепах, і задля сього, вимірюючи згадану висоту лица, поминаємо чоло. Тут знова маємо два способи: парижська школа вимірює сю висоту від так званого „офріона“, точки, що лежить посередині чола, на лінії, яка переходить понад бровами у найвузшій місци чола; інші антропологи зновжеж від так званого „назіона“, границі між кістями: чоловою і носовими. На тій основі одержуємо ось такі класифікаційні поділи:

Загально-лицевий показчик: $\frac{\text{висота офріо-підборідня} \cdot 100}{\text{ширина двурядова}}$

Поділ	для черепів	для живих
надшироколиці: hyperchamaeprosopes	X — 94,9	X 92,9
широколиці: chamaeprosopes	95,0 — 99,9	93,0 — 96,9
мірнолиці: mésoprosopes	100,0 — 106,9	97,0 — 103,9
довголиці: leptoprosopes	107,0 — 111,9	104,0 — 107,9
наддовголиці: hyperleptoprosopes	112,0 — X	108,0 — X

Загально-лицевий показчик: $\frac{\text{висота носс-підборідня} \cdot 100}{\text{ширина двурядова}}$

Поділ:	для черепів	для живих
надшироколиці: hyperchamaeprosopes	X — 79,9	X — 78,9
широколиці: chamaeprosopes	80,0 — 84,9	79,9 — 83,9
мірнолиці: mésoprosopes	85,0 — 89,9	84,0 — 87,9
довголиці: leptoprosopes	90,0 — 94,9	88,0 — 92,9
наддовголиці: hyperleptoprosopes	95,0 — X	93,0 X

Крім сього вимірюють ся ще окрімно висоту горішньої шоки, після парижської школи від офріону, а звичайно від назіону, до долішнього, альвеольного берега горішньої шоки, і відповідно до сього маємо знов два поділи, так зв. горішньо-лицевого показчика:

Горішньо-лицевий показчик: $\frac{\text{висота офріо альвеольна} \cdot 100}{\text{ширина двурядова}}$

Поділ	для черепів	для живих
надшироколиці: hyperchamaeprosopes		X — 56,9
широколиці: chamaeprosopes	X — 65,99	57,0 — 61,9
мірнолиці: mésoprosopes	66,00 — 68,99	62,0 — 67,9
довголиці: leptoprosopes	69,00 — X	68,0 — 74,9
наддовголиці: hyperleptoprosopes		75,0 — X

Горішньо-лицевий показчик: $\frac{\text{висота носо-альвеольна} \cdot 100}{\text{ширина двуярмова}}$

Поділ	для черепів	для живих
надшироколиці: hyperchamaeprosopes	X—44,9	X—42,9
широколиці: chamaeprosopes	45,0—49,9	43,0—47,9
мірнолиці: mésoprosopes	50,0—54,9	48,0—52,9
довголиці: leptoprosopes	55,0—59,9	53,0—56,9
наддовголиці: hyperleptoprosopes	60,0—X	57,0—X

Важною прикметою лица є також постать носа. Вона означаєть ся відношенням ширини носа до його довжини, а дотичний показчик ділимо ось так:

Носовий показчик: $\frac{\text{ширина носа} \cdot 100}{\text{висота носа}}$

Поділ	для черепів	для живих
надвузконосі: hyperleptorrhines		X—54,9
вузконосі: leptorrhines	X—47,9	55,0—69,9
мірноносі: mésorrhines	48,0—52,9	70,0—84,9
широконосі: platyrrhines	53,0—X	85,0—99,9
надшироконосі: hyperplatyrrhines		100,0—X

Отсе ті найважливіші поміри й показчики їх відносин, та їх класифікаційні поділи, на які ми головно будемо звертати увагу; ми вважали конечним дещо довше застановитись над тою справою задля сього, щоби на будуче забезпечитись перед непорозумінням, бо при найрізномодніщих методах і системах, уживаних авторами навіть тої самої „школи“, заходить конечна потреба точно означити ті терміни й поняття, яких ми будемо придержуватися.

Окрім сього ми вважаємо необхідним звернути увагу ще на одну обставину. Усякі антропільогічні досліди над яким небудь народом або племенем обмежуються, з природи річи, тільки на відповідно незначний відсоток даного населення. В додатку вартости, які одержуємо із помірів якої небудь антропільогічної прикмети, хитаються нераз дуже значно, навіть у малої кількості досліджуваних примірників; аджеж не то в кожній громаді, але навіть в кожній родині ми подибуємо високих і низьких ростом, брюнетів і блондинів, довго- й круглоголових, широко- і довголицих. Одначе займаючись антропільогічними дослідами якої небудь місцевости, ми швидко переконаємося,

що певні прикмети повторюються значно частіше як другі і то в певнім особливім відношенню так, що дальші поміри збільшують тільки їх скількість не впливаючи майже цілком на згадане відношеннє, питоме для даного населення. Се спостереженнє зробив вже Брока³³ і доказав, що при антропольогічних дослідах не ходить про те, щоби поміряти як найбільше осіб із одної місцевости, а тільки, щоби зібрати із як найбільшого числа місцевостей, хочби тільки по невеликій скількості помірів. Стоячи на сьому становищи ми на основі даних помірів обчислюємо пересічні вартости для поданих помірів, а також і відсоток із загального числа помірів, припадаючий на поодинокі класифікаційні категорії мір і показчиків, в тім переконанню, що так одержані пересічні й відсотки є характеристичними й питомими не тільки для поміряного нами гуртка людей, але також і характеристичними прикметами для цілого населення даної області. Такі пересічні й відсотки вимірів і показчиків вважаються тепер висловом характеристичних антропольогічних прикмет даного народу і на порівнанню їх буде головню основуватися отся наша праця.

Розсліджуючи оттак поодинокі антропольогічні прикмети, антропольоги швидко звернули на се увагу, що вони в нашій Європі розміщені в особливий і дуже замітний спосіб^{14, 47, 251}. І так: високий ріст і ясне убарвлення переважають в північній, низький ріст і темне убарвлення в полудневій Європі; довгоголові займають північну і полудневу, а круглоголові середину Європи; вузкі лица і вузкі носи подибуються найчастіше на північно-західній і полудневій, а широкі лица й короткі носи в середущій та північно-східній нашій части світа. Оттак на основі сього розложення головних антропольогічних прикмет оснував Deniker³⁹⁻⁴⁷ свою класифікацію європейських рас, що тепер загально прийнята у Франції й романських народів.

Deniker розріжнює в Європі шість головних рас, а власне:

I. Північна раса: ясноволоса, довгоголова й високого росту. Найважнішими прикметами сеї раси є: високий ріст, пересічно на 1,73 m, ясне хвилясте волосся, ясні звичайно голубі очи, доліхокефальна голова, з показчиком 76—79, видовжене лице, та досить довгий а рівний ніс. Ся раса займає північну Шкотію й Англію, полуднево-західну Ірляндію, відтак Голяндію, Ольденбург, Мекленбург і Шлезвік-Гольштайн, а вкінці Данію, Швецію й Норвегію, прибалтійські краї та полуднево-західні частини Фінляндії.

Відміною сеї північної раси вважає Deniker ясний, високий мезокефальний тип, із гранчастими чертами лица і з тупим, „задертим“ носом. Він називає сей тип „підпівнічною“ расою і наводить його перш усього в північній Німеччині, західній Норвегії, у Лотишів і Фінляндії.

II. Східня раса: ясноволоса, мезокефальна, (головний показчик: 82—83), малого росту, (1,63—1,64 m), з гранчастими зарисами лица, кирпатим, досить коротким носом, ясними голубими або сивими очами. Сей тип знаходиться у Фінляндії, Литві, східних Прусах, а далі у Білорусів, на Підляшшу та північній і середущій Московщині. Бічною галузю сього типу є „надвислянська“ раса, низька, мезокефальна, з показчиком 79,8 до 81,9, та ясноволоса; вона займає Польщу, Кашуби, Шлеск і Східну Саксонію.

III. Іберійська раса: малого росту (1,61—1,62 m), долихокефальні (показчик: 73—76), брюнети; у полуднево-західній Франції, Іспанії, на островах західньої частини Середземного моря та у полудневій Італії.

IV. Західня або альпейська раса низьких (1,63—1,64), брахікефальних брюнетів, з головним показчиком 85—87, з коротким, круглавим лицем; головно в західній і середущій Франції, в альпейських краях і середущій Італії та загалом в середній Європі.

V. Атлантийсько-середземноморська раса високих ростом (1,66 m), мезокефальних брюнетів, з головним показчиком 79—80, живе головно на берегах Атлантийського океану та Середземного моря, в Іспанії і Франції. Як „північно-західну підрасу“ відріжнює Deniker високих брюнетів з більш видовженою але ще мезокефальною головою, з головним показчиком 78—79,7; вони появляються часто в північно-західній часті Ірляндії, а також в західній і середущій Англії, в Бельгії і в Франції над каналом Ля Манш.

VI. Адрійська або дінарська раса, висока ростом (1,68—1,72 m), брахікефальна з показчиком 85—86, брюнетна з видовженим лицем, названа тому так, що переважно знаходиться над Ядранським (Адрійським) морем, в північній Італії, Істрії, Хорватії, Дальматії, Босні й Герцеговіні; та крім сього має вона, після Deniker-а, виступати також і в полудневих альпейських краях, Слявонії й полудневім Тиролю, а навіть в Ломбардії і середущій та східній Франції, а також у Татрах і Карпатах. Підрасою сього типу вважає Deniker дещо низших, менче

брахікефальних брюнетів, (ріст: 1,66 m, головний показчик: 82—85), що появляються в Зеландії, північно-східній Франції, Альзасії й Лютарингії, Люксембургу, Баварії, полуднево-східних Чехах, в німецьких краях бувшої Австрії і північній Італії. Deniker називає сей тип „субадрійською расою“ та вважає його мішаниною адрійської та „підпівнічної“ раси.

Та окрім сеї класифікації Deniker-а неменче признаними є поділи рас Retzius-а і Ripley-а.

G. Retzius¹²⁷ розрізняє в Європі тільки три головні расові типи, а власне:

I. Північно-європейська раса: довгоголова, ясно-волоса, синьоока й високого росту; вона ідентична із Homo europeus Linné-я, довгоголовим германським типом A. Retzius-а, а також із тевтонською або північною расою інших авторів.

II. Середньо-європейська раса: круглоголова, темноволоса, з темними очами й низького росту; вона ідентична із славянським або ретійським типом A. Retzius-а, та з Homo alpinus Lapouge-а.

III. Полуднево-європейська раса: довгоголова, темноволоса, з темними очами та низького росту; вона ідентична із Homo mediterraneus Lapouge-а.

Ripley¹²⁸ признає також тільки три європейські раси, що бачимо із отсієї його схеми, яку він подає у своїому творі:

Європейські расові типи:

Ч.	Раса	Голова	Лице	Волосся	Очі	Ріст	Ніс	Синоніма	Автор
I.	Тевтонська	довга	довге	дуже ясне	ясні	високий, стрункий	вузький, орляний	Доліхо-лепто-кеф. Тип рядових гробів Германська раса Кимрійська раса Північна раса Homo europeus	Kollmann Німецькі автори Англійські авт. Французькі авт. Deniker Lapouge
II.	Альпійська або Кельтійська	кругла	широке	ясне, яснобуре	сліві	середній, присадкуватий	різкий, радше широкій, велик.	Кельто-славянський Сарматський Дісентіс Арвенський Західний Homo alpinus Ляпаноїдний	Французькі авт. Hölder Німецькі автори Beddoe Deniker Lapouge Pruner Bey
III.	Серед-земно-морська	довга	довге	темно-буре	темні	середній, стрункий	радше широкій	Іберійський Лігурійський Іберійський і Середземноморський	Англійські авт. Італійські автори Deniker

Приглянувшись ближше тим трьом поділам європейських людських рас бачимо перш усього, що поділи Retzius-a й Ripley-a цілком ідентичні й різняться тільки номенклатурою: північно-європейська раса Retzius-a се тевтонська у Ripley-a, середньо-європейська се альпейська, а полуднево-європейська се середземньо-морська раса. Колиж порівнаємо оба згадані, в основі ідентичні, поділи із клясіфікацією Deniker-a то бачимо, що по перше, нема у них ніякої аналогії до східної раси Deniker-a, а се тому, що ся раса обнімає фінські народи, а Фінів вважають Retzius і Ripley народом неєвропейського походження й через те цілком неузгляднують їх у своїх клясіфікаціях європейських рас. Відтак Retzius і Ripley непризнають існування іберійської раси, вважаючи її відміною середземноморської зглядно полуднево-європейської раси, так само непризнають вони адрійської раси, вважаючи її відміною альпейської зглядно середньо-європейської раси. З огляду на те, що ми, розслідуючи расовість Славян, не можемо поминути мовчки безперечного впливу расових прикмет фінських народів та, що полуднево-славянський тип надто різниться від так званого альпейського типу, щоби їх можна ідентифікувати із собою, ми думаємо, що поділ рас Deniker-a далеко ліпше відповідає расовим відносинам в Європі, як всі інші дотеперішні поділи, та головно ним будемо користуватися в наших дослідах.

В отсім короткім начерку ми бажаємо зібрати коротко висліди дотеперішних дослідів над антропольогічними прикметами Славян, та на основі порівняння сього матеріялу зясувати, що із становища фізичної антропольогії можна сьогондя сказати про расовість Славян загалом і поодиноких славянських племен в подрібности.

Одначе приступаючи до означення антропольогічного характеру Славян, ми заразжеж зустрічаємося із особливими трудностями. Перше всього треба признати, що ми до тепер маємо ще надто мало антропометричного матеріялу, на основі якого ми моглиби оперти наші досліди; систематичні і плянові розсліди що іно розпочали були в останніх часах Дрончілов і Ватев в Болгарії і Вовк на Україні, але світова війна спинила тоті розсліди, та видрукованне зібраного матеріялу так, що ми можемо на разі покористуватися тільки короткими, тимчасовими звідомленнями; позатим досліди в інших славянських краях дуже неповні і неточні, звичайно роблені принагідно без пляну й системи, а дотично населення Старої Сербії як рівнож і Чор-

ногорців, Словаків та надлабських Славян, ми або немаємо цілком ніякого антропометричного матеріялу, або тільки кілька принагідних помірив, на основі яких трудно щонебудь певного сказати. На розраду можемо сказати, що не ліпше стоїть ся справа і в інших культурних народів, тут не винна якась остальість „славянської культури“, а причини сього треба шукати в сьому, що антропология ще надто молода наука, щоби могла похвалитися, так як інші природничі науки, багатим та всесторонним матеріялом своїх дослідів.

Всеж таки й на основі сього матеріялу, яким ми розпоряджуємо, можнаби вже дещо певного сказати про расовість Славян, колиб не друга важна трудність, а власне недостача певности наукової вартости багатьох праць деяких авторів. В дальшій тягу ми будемо мали нагоду нераз звертати на се увагу, а тут зазначимо тільки загально, що багато авторів має сю погану звичку невказувати докладно на методи й способи своїх дослідів так, що ми незнаємо, чи й о скільки та в який спосіб можна покористуватись тим матеріялом.

Розуміється, що обовязком славянських антропологів є як найшвидше зробити з тим лад і порядок, а в тій цілі слідби в найкоротшій часі скликати конгрес славянських антропологів, усталити на ньому схему й методи дослідів, та зорганізувати систематичні досліди там, де сього до тепер ще незроблено. Сю думку бажав перевести в життя покійний Хведір Вовк, і коли ми тепер її знов підносимо, то робимо се власне тому, щоби із передчасною смертю сього батька української антропологии так важна справа не пропала або не відволіклась на довгий час. Маємо надію, що наше Наукове Товариство імени Шевченка візьме ініціативу в тій справі, та переведе її в діло.

Та се завданне будучности, а ми тимчасом мусимо покористуватися тим матеріялом який є, та на основі сього будемо старатися дійти до певних позитивних вислідів.

Третьою причиною, що утруднює досліди над расовістю Славян, є недостача зібрання дотичної літератури до сього питання. Одні тільки Болгаре можуть похвалитися гарною працею Ватова³⁶⁸, який зібрав всі писання в неболгарських мовах по антропологии свого народу, подаючи докладний зміст кожної дотичної праці, але інші славянські народи немаєють нічого подібного. Правда, в працях Niederle-го²⁴³⁻⁴ находимо багату літературу до антропологии Чехів, а в працях Krzywick-ого⁴²⁴ і Talka-Hrynsewicz-a^{265, 437-9} антропологичну літературу дотично польського

народу, подібні заслуги поклав Ивановській²³⁰ у Москалів а Хведір Вовк⁵⁴⁰ у нашого українського народу; гарні показчики найважливіших праць по антропальогії всіх європейських народів подають також Deniker⁴⁷ і Ripley¹²⁸, але звичайно згадані автори неподають докладного змісту поданих праць і через те в разі потреби ми змушені користуватись оригінальними працями, нераз майже недоступними. Вправді Ивановській⁷³ не лише зібрав антропальогічну літературу всіх народів цілої нашої землі, але подав також важніші дані з головніших праць, одначе матеріал поданий тим автором, з виїмкою літератури дотично Москалів, так неточний і так непевний, що безпечніше користуватись безпосередно оригінальними працями, як його даними та тратити відтак час на провірювання їх правдивости. Тут не місце писати критику дотичного твору Ивановського, якого влучну оцінку подав Руденко¹²⁹, та ми вважали конечним подати до відома наш прикрий досвід на осторогу всім тим, хто буде мав нагоду займатися літературою по антропальогії славянських народів.

У всякому разі у нашій українській мові ми немаємо до тепер зібраної літератури до антропальогії Славян і задля сього, щоби виповнити сю прогалину, ми на кінци нашої праці подаємо по змозі докладний спис всіх тих праць, що відносяться до антропальогії поодиноких славянських племен а також і найважливіших праць, по антропальогії тих неславянських народів, про які ми мусимо згадати. Для доповнення подаємо також і ті найважливіші твори й праці, що відносяться до загальних питань із антропальогії, антропометрії, передісторії, та до походження Славян, конечних для докладніших студій порушених нами проблемів.

Маємо повну надію, що отсей перший наш показчик згаданої літератури стане в пригоді не одному із наших молодих антропальогів, та буде основою до зіставлення повного огляду всіх праць по антропальогії славянських народів.

Після тих кількох загальних уваг ми приступаємо до нашого завдання, себто до означення антропальогічних прикмет поодиноких славянських народів, та взаїмного їх порівняння.

Славяне займають, як відомо, значну частину Європи від Ядранського (Адрійського) моря й півніжя Альп до Білого моря й Уралу. Великою прогалиною, занятою Німцями, Уграми й Румунами, розділені тепер Славяне на дві нерівні частини: меншу полуднево-західню й значно більшу північно-східню. Полуднево-західня частина, так звані полудневі Славяне, займає простори на полудне від Дунаю, а в склад її входять властиво три народи: Серби, Словінці й Болгаре. Одначе відмінна історична минувшина розділила сербський нарід на кілька віддільних племен, а власне: Хорвати, Боснійці, Герцеговінці, Чорногорці й Серби властиві, що багатьома прикметами ріжняться між собою.

Чисельністю доходять полудневі Славяне до 16 мільонів душ; в подрібности, на основі останніх статистичних даних⁷⁴, одержуємо ось таке зіставлення:

Серби: Хорвати: Хорватія й Слявонія	2283,000	
Істрія	168,000	
Дальматія	611,000	
Угорщина	656,000	
Боснійці й Герцеговінці	1764,000	
Чорногорці	358,000	
Серби королівства	3280,000	
Всіх Сербів приблизно		9,120 000
Словінці: Стирія південня	410,000	
Каринтія	82,000	
Країна	491,000	
Терст (Трієст)	57,000	
Гориція і Градіска	155,000	
Істрія	55,000	
Угорщина	93,000	
Італія північня	30,000	
Інші краї, приблизно	21,000	
Всіх Словінців приблизно		1,400,000
Болгаре: Болгарське царство	4500,000	
Македонія	500,000	
Всіх Болгар		5,000,000
Всіх полудневих Славян приблизно		15,520,000

Пятнайцять і пів мільонової народ в самім осередку Європи мусів звернути на себе увагу також й антропологів.

Загально-етнольоґічні й антрополоґічні замітки про расовість полудневих Славян, знаходимо в працях вчених: Fligier²⁸⁰, Legean²⁸², Zampa²⁸⁴, Жупанич²⁸⁵, Treidler²⁸³, Цвиґич²⁷⁹ і Иширковъ²⁸¹.

Антропологічні досліди зібрав разом Івановській⁷³, у своєму творі: Населеніє земного шара.

Розгляньмо тепер висліди дотеперішних антропологічних дослідів по черзі у кожного із згаданих полудневославянських народів.

Серби.

Перші антропометричні досліди над Сербами завдячуємо д-ру А. Weisbach-ови^{299, 300}. Як старший лікар австрійської армії мав він спромогу поміряти досить докладно більшу скількість сербської молодіжи Хорватії, Слявонії й ядранського побережя, що ставала до військової бранки або служила у війську, й його дотичні праці є до сьогодні цінною основою для оцінки расовости Сербського народу. Гарні досліди завдячуємо Pittard-ови²⁹⁶, вченому парижської школи, що присвятив також багато праці для розсліду згаданого питання, а також і на жаль передчасно помершому князеві Миколі Владимировичу Вяземському³⁰¹, що будучи членом російської амбасаді в Білгороді, волів займатися антропологічними розслідами як дипломатичними інтригами. Систематичні антропометричні досліди над Сербами Королівства завдячуємо нашому землякови А. Носову²⁹⁵, одному із учеників Хв. Вовка, а його праця, оперта на ріжнороднім, в цілій Сербії зібраним матеріялі має безперечно найбільшу вартість із усіх дотеперішних праць на тім полі. Боснійців і Герцеговінців розсліджували ще з окрімна зновжеж Weisbach³¹²⁻³¹⁷, а крім сього Glück³⁰⁴, Himmel³⁰⁵⁻⁷ і Capus³⁰³. Деякі причинки до антропології сербського народу подають також у своїх працях Лазаревич²⁹², Жупанич³⁰² і Николич²⁹⁴, а також: Гопчевиц²⁸⁶⁻⁹, Кулаковській²⁹¹, Ровинській²⁹⁷, про населенне Сербії й Чорногори; Stare²⁹⁸, Липовській²⁹³ і Гранилович²⁹⁰ про Сербо-Хорватів, а Sax³¹⁰, Schubert³¹¹ і Радимській³⁰⁹, дотично Боснійців і Герцеговінців.

Перегляньмо насамперед дотеперішний антропометричний матеріял дотично Сербського народу, після його головних племен.

Серби Королівства.

Систематичні досліди над антропологічними прикметами Сербів Королівства завдячуємо як згадано нашому землякови А. Носову²⁹⁵. Як відпоручник петербурського антропологічного товариства, він зібрав поміри у всіх майже адміністративних округах давного сербського королівства; та наближаючий ся вибух балканської війни не дозволив йому викінчити сю працю в такім обемі і в такій мірі, як се було його бажаннем і він мусів

перервати її на самім закінченню. Всеж таки із тимчасового звідомлення, що в рік опісля появилось в петербурьським Ежегоднику Русскаго Антропологическаго Общества, ми можемо собі досить приблизно зобразити антропольогічні відносини сього нашого братнього народу. Пригляньмося ближше тим відносинам, починаючи від величини росту.

Ріст Сербів Королівства хитається в границях 1572 до 1913 mm, отже границі хитань дуже значні й коли найнищий вимір спадає замітно низше границі малого росту (1600 mm), то найвисший вимір переходить значно границю надвисокого росту (1800 mm). Але пересічний ріст в поодиноких округах висше середнього (1650—1699 mm), або високий (1700 mm і висше), причім ріст висше середнього находимо в округах: на полудню в Нішському (1665 mm) й Крушевацькому (1684 mm), а на півночі в Пожаревацькому (1684 mm) і Білгородському (1678 mm); такийже самий ріст мають правдоподібно також і граничні східні округи: Піротський, Забарський і Неготінський, але на жаль із тих повітів ми як раз немаємо ніяких помірів. Всі инчі округи мають пересічний ріст високий, причім середні округи: Подрінський, Валецький, Рудніцький, Крагуевацький, а також Моравський і Смедеревський, мають пересічний ріст від 1700 до 1730 mm, а граничні західні округи: Ужїцький, Чачанський, Вранський, а правдоподібно також рівнож нерозсліджений Топлицький, мають згаданий ріст від 1740 до 1750 mm включно.

Отже Серби Королівства загалом високого росту, причім той ріст повисшується поступенно, поступаючи від півночи до полудня й від сходу до заходу так, що Вранський округ, найдальше висунений на полудне, має найвисший пересічний ріст 1750 mm. В сю область високорослих втискаються із двох сторін клини значно низшого ростом елементу: від півночи із сторони Угорщини (округи: Білгородський і Пожаревацький), та із сторони Болгарії, звідки згаданий низший ростом елемент вдирається округами: Нішським і Крушевацьким, глибоко в нутро Сербії. Коли зважимо, що в північній Болгарії, а так само і в полудневій Угорщині, пересічний ріст значно низший як в Сербії (північна Болгарія 1664 mm, Угорщина 1658 mm), і власне зближується до пересічного росту дотичних згаданих вклинюючихся округів, то стає нам ясно, що згаданими клинами низший ростом елемент вдерся тут в сербську країну із згаданих сусідних країв.

Оттак розложений пересічний вимір росту у Сербів Королівства; колиж сей народ будемо уважати за одноцільну групу

й обчислимо загальну пересічну росту для нього, то беручи за основу поміри Носова одержуємо пересічну вартість 1713 mm. Сей ріст дуже зближений до пересічної вартости, яку дістаємо із помірів Лазаревича²⁹²: 1709 mm, хоч у нього хитання вимірів висоти тіла ще більші й пересунені в сторону низького росту, бо найнижший ріст у нього виносить 1430 mm, а найвисший ріст 1870 mm. За те 5 Сербів Країни, поміряних Жупаничем³⁰² дали пересічну росту 1726 mm, таку, як в середних округах Сербії; на жаль число помірів тут надто мале, щоби можна прослідити причину сього незвичайно високого росту та, щоби се могло мати вплив на обчислену повисше пересічну. Притім із помірів Носова показується, що малого росту, низше 1600 mm, є між поміряними тільки 3,23%, низше середнього росту, від 1600—1649 mm, є 14,52%, висше середнього, 1650—1699 mm, 26,88%, а високих ростом, 1700 mm і висше, аж 55,37% всіх поміряних. У Лазаревича високих є 40,60%. Загалом, всіх низше середнього росту, у Сербів поміряних Носовим, маємо 17,75%, а всіх висше середнього росту 82,25%.

Із усього того ми бачимо, що Серби Королівства відзначаються високим ростом, причім приблизно половина населення має високий ріст, а тільки незначний відсоток припадає на низьких ростом.

Барва очей у Сербів після дослідів Носова, переважно мішана (56,4%), значний відсоток бачимо також і темних очей (23,7%), а найменче, хоч всеж таки значний відсоток бачимо ясних очей (19,9%). До подібного висліду довели також і досліді Вяземского³⁰¹ над барвою очей у сербських школярів так, що мішану барву очей мусимо признати характеристичною для Сербів Королівства.

Барва волосся у них переважно, бо аж у 62,7% темна; посередня (каштанова, шатен) барва волосся буває також дуже часто, бо у 33,5%, але зате ясне убарвлення буває тільки дуже рідко, бо лиш у 3,8% всіх поміряних. Оттак, як бачимо, у Сербів Королівства переважає темне убарвлення волосся і задля сього Носов справедливо вважає сю прикмету характеристичною для сього народу. Приглядаючись тепер розділови сеї прикмети після поодиноких округів бачимо, що найменче темноволосих, бо тільки 43,5% має Смедеревський округ; від 50—60% темноволосих находимо в округах: Вранським, Крагуєвацьким і Ужичьким; від 60—70% в округах: Моравським, Валецьким, Чачанським, Нішським і Пожаревацьким; від 70—80% мають округи: Рудницький

і Білгородський, вкінці Подрінський округ має 85,7%, а Крушевацький 100% темноволосих. Колиж згадані відносини перенесемо на географічну карту Сербії, тоді не можемо опертися вражінню, що основною прикметою сього народу є темне убарвлення волосся, із 70—80% темноволосих, причім із Босни й Старої Сербії втискається ще темніший елемент, а із Угорщини й Болгарії значно ясніший, який доводить до сього, що в Смедеревському окрузі темноволосих вже менше як половина населення.

Складаючи відтак барву очей і волосся в віддільні, особливі типи, ми знаходимо, що темного типу, себто чоловіків із темними очами й темним волоссям, є загалом 23,8% всіх поміряних, ясного типу, з ясними очами й ясним волоссям, є тільки 3,8%, а останніх 72,4% припадає на мішаний тип.

Оттак з сього бачимо, що у Сербів Королівства при переважачо темнім убарвленню волосся загальний тип убарвлення в більшості є посередний, мішаний, з значним нахилом до темного типу.

Постать голови показує також дуже цікаві відносини. Поздовжний промір хитається в границях 166 до 204 mm, а пересічна його вартість виносить 185,55 mm, отже тут хитання дуже значні, але пересічний промір не дуже великий. Поперечний промір хитається тільки в границях 144—170 mm, а пересічна його вартість виносить 156,6 mm, значить тут хитання не дуже великі а пересічна досить значна.

Головний показчик наслідком сього дуже змінливий, він хитається в границях від 72,2—95,8, а пересічно виносить всего 84,68. При тім автор, придержуючись поділу Брока для черепів начислює: довгоголових тільки 1,61%, піддовгоголових 4,28%, середньоголових 4,81%, підкруглоголових 23,53%, а круглоголових 65,77%. Отже після сього виходить, що Серби Королівства в переважачій часті брахікефальні із сильним нахилом до суббрахікефалії; зате мезокефальних і доліхоїдних незвичайно мало. Дуже замітно, що всі доліхоїдні (доліхо- й субдоліхокефальні), походять із одного тільки Вранського округу, у якого й пересічний головний показчик найнижший, бо виносить тільки 80,7; подібний низький пересічний головний показчик мають здається також і округи Піротський і Заєбарський, бо Нішський округ має показчик 83,4, а Пожаревацький 84,0, отже не надто великі. Затє сім середніх округів: Моравський, Крагуєвацький, Смедеревський, Білгородський, Рудніцький, Валецький й Ужїцький,

мають показчики головні від 85 до 85,9 і то тим висші, чим вони ближше до західної границі королівства. Граничні західні повіти: Крушевацький, Чачанський і Подрінський, мають найвисші показчики, від 86,1 до 87,3. З сього бачимо, що у Сербів Королівства головний показчик загалом брахікефальний, але він збільшується поступенно, поступаючи від сходу на захід і з півночі на полудне. Подібні обставини ми бачили також вже при рості, але обі ці прояви, хоч йдуть рівнобіжно, не накриваються докладно так, що Вранський округ, який виказує ріст найвисший, має головний показчик найнижший. З огляду на те, що західні округи, сусідуючі із Босною і Старою Сербією, безперечно були найменше виставлені на чужі впливи, то нема сумніву, що сильна брахікефалія є питомою прикметою сербського народу, а зменченне сеї брахікефалії у східних і північних округах завдячують вони впливам сусідних народів: Болгар, у яких показчик головний виносить 79,65, та Румунів і Мадярів, з головним показчиком від 82 до 84.

Жупанич³⁰² для 7-ох Сербів Країни подає пересічний показчик 85,97, зближений рівнож до показчиків згаданих середніх округів.

Головний показчик Сербів Королівства досліджував також і Pittard²⁹⁶, але висліди тих його дослідів не цілком згоджуються із тим, що ми повисше сказали. У всіх 60-ти помірних ним чоловіків пересічний згаданий показчик виносить 80,38, причім доліхоїдних є 35%, мезокефальних 38%, а брахікефальних тільки 27%. З причини, що у Pittard-а помірив три рази менче, як у Носова, та що в додатку він не збирав своїх помірив по цілім краю, а тільки на одному місци, де йому попав під руки особливий матеріал, правдоподібно із північних або східних округів, думаємо, що відносини які ми бачили у вислідах помірив Носова більш відповідають дійсности.

Взаїмні відносини між ростом а барвою волосся й очей подає нам отсе зіставленне:

Серби Королівства	Головний показчик								Барва волосся						Барва очей					
	Довгоголові		Середньоголові		Підкруглоголові		Круглоголові		ясна		посередня		темна		ясна		мішана		темна	
	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%
Рістнижше 1650 mm	—	—	3	1,6	7	3,8	22	11,9	1	0,6	6	3,3	24	13,1	5	2,8	16	8,7	10	5,4
Ріст 1650—1699 mm	3	1,6	4	2,2	10	5,4	33	17,8	3	1,6	18	9,8	29	15,8	9	4,9	31	16,8	10	5,4
Ріст висше 1700 mm	7	3,8	2	1,1	26	14,0	68	36,8	3	1,6	37	20,0	63	34,2	23	12,6	56	30,4	24	13,0

Бачимо тут перше всього, що довгоголових нема цілком у низших середнього росту, зате найбільше їх поміж високими, висше 1700 mm, так начебто примішка довгоголового елемента походила тут від якоїсь високорослої породи людей. У середньоголових не видно якоїсь особливої звязи між ростом і будовою голови, зате у підкруглоголових і круглоголових із збільшенням росту збільшується рівночасно і відсоток брахікефальних так, що круглавість голови зростає із збільшенням росту: найменчий відсоток підкругло- і круглоголових бачимо у низьких ростом, найбільший у високих, найбільший відсоток з поміж усіх припадає на високих круглоголових (майже 37%). Подібну прояву бачимо також в убарвленню волосся: найменчий відсоток є туг низьких ясноволосих, а найбільший високих темноволосих (приблизно 30%) так, що і тут виразно виступає загальне правило, що чим більший ріст тим темніше волосся. Відмінні відносини бачимо що іно в убарвленню очей: вправді і тут відсоткові числа збільшуються із зростом висоти тіла, але найбільший відсоток осягає все посереднє, мішане убарвлення очей так, що найбільше із всіх є високих ростом із мішаною барвою очей. На тій основі ми маємо право сказати, що у Сербів Королівства із збільшенням росту йде в парі збільшення круглоголовости, темної барви волосся й мішаної барви очей.

Обчислення пересічного росту для поодиноких категорій головного показника дає нам ось такий вислід:

Серби Королівства	Число	Пер. ріст
Довгоголові	10	1736
Середньоголові	9	1672
Підкруглоголові	44	1717
Круглоголові	123	1733

Отже найбільший пересічний ріст мають довгоголові, бо як повисше згадано всі вони походять із Вранського округу, що відзначається найвисшим ростом і найбільшою довгоголовістю; відтак йдуть круглоголові й підкруглоголові, а найменчий ріст припадає на середньоголових. Оттак поминаючи Вранський округ, якого довгоголовість вимагає осібних ще особливих студій, можемо сказати, що загалом беручи у цілій майже Сербії із зростом висоти тіла виступає рівночасно її збільшення круглоголовости.

Висота черепа хитається в границях від 112 до 146,5 mm, пересічний її вимір виносить загалом 129,3 mm, а висотний показчик виносить 69,69, значить череп не дуже високий і під сим зглядом Серби Королівства належать до низькоголових, хамекефалів.

Найменча ширина чола виносить від 96 до 116 mm, пересічно 105,7 mm, а чоловий показчик (найменча ширина чола в сотних частях найбільшої ширини голови), виносить 67,5; отже найменча ширина чола невелика а чоловий показчик мірно-великий (мезосем).

Висота лица лобно-підборідня (*hauteur ophryo-mentonnière*), хитається в границях 121—161 mm, пересічно виносить вона 140,5 mm.

Ширина лица, двурмова, хитається в границях 128—159 mm, пересічно виносить 142,7 mm, так що пересічний лицевий показчик виносить 101,5, значить лице досить широке.

Висота лица, загальна (*hauteur du visage*), хитається в границях 165—213,5 mm, пересічно виносить вона 185,5, причім малих вимірів дуже мало (5,3%), середніх найбільше (48%), а великих вимірів дещо менше (46,5%). Відповідний загальнолицевий показчик виносить пересічно 77,4, значить лица пересічно мезопрозопні, причім находимо: довголицих, лептопрозопних 12%, середньолицих, мезопрозопних 71,8, а низьколицевих, хамепрозопних 27%. Отже лица і пересічно й в переважаючій скількості мезопрозопні, із сильним нахилом до широколицости.

Нижня щока досить висока: її пересічна висота виносить 49 mm, а відповідний показчик (загальна висота лица = 100), виносить майже 40. Ширина нижньої щоки виносить пересічно 109 mm, а відповідний показчик (двурмова ширина лица = 100), виносить майже 76,4; отже долішня щока досить висока а вузка.

Ніс гарно збудований. Його висота виносить пересічно 52,2 mm, а ширина 35,7 mm, отже носовий показчик виносить 68,5, значить наші Серби вузконосі, лепторінні. Притім на вузконосі припадає всіх 64,2%, на середньоносі 33,1%, а на широконосі 2,7% всіх помірів. Значить, Серби Королівства і пересічно і в значній скількості вузконосі, із досить сильним нахилом до середньоносих. Після Pittard-а²⁹⁶ пересічний носовий показчик виносить 73, значить поміряні ним Серби пересічно мірноносі (*mésorrhines*), причім вузконосних 37%, мірноносних 60% а широконосних так само як у Носова 3%. Отже дотично показчиків вузко- і мірноносних у Pittard-а відносини цілком противні як у Носова — причиною сього або мале число помірів або осо-

бливий добір матеріялу. Профіль носа в більшості, бо в 60% рівний, значно рідше буває легко випуклий (20%), а також легко вгнутий (17%), дуже сильно випуклих або вгнутих дуже мало.

Вуха досить малі і мірно розвинені; їх висота виносить пересічно 64 mm, а ширина 36 mm, отже дотичний показчик рівнається 56,3.

Із згаданої праці Носова ми довідуємося ще й про інші важні антропологічні прикмети Сербів Королівства, і так:

Довжина горішних кінчин виносить пересічно 747,5 mm; приймаючи довжину бюста за 100, дістаємо показчик для горішних кінчин 86,7. Значить горішні кінчини в порівнянню до бюсту досить довгі.

Довжина долішних кінчин виносить пересічно 829 mm; при бюсті = 100 одержуємо показчик для долішних кінчин 93,6, а при рості = 100 показчик 48. Отже в порівнянню до висоти бюсту й росту долішні кінчини замітно довгі. Мірою оцінки сеї довгоногости чи „скелії“ є поділка Manouvrier; пристосовуючи сю поділку до наших помірив бачимо, що випадків брахіскелії, чи коротконогости, нема у помірняних згаданих Сербів ані одного, суббрахіскельних, підкоротконогих тільки 5,7%, мезатіскельних, мірноногих 18,8%, сумакроскельних, піддовгоногих 36,6%, макроскельних 26,3%, а гіпермакроскельних, наддовгоногих 12,6%. Отже найбільший відсоток виказують сумакроскельні одиниці й до того відділу належить пересічний загальний показчик скелії, одначе значний відсоток виказують також макроскельні а навіть і гіпермакроскельні так, що коли ми зчислимо всі три останні відсотки разом, покажется, що всіх довгоногих разом є 75,5%, значить згадані Серби загалом довгоногі із найбільшим числом піддовгоногих, сумакроскельних.

Бюст пересічно високий на 884 mm, в порівнянню до росту, прийнятого за 100, він виносить 51,3% сеї останньої довжини. Отже бюст загалом досить великий, але в порівнянню до величини росту малий.

На кінці тих всіх своїх дослідів подає Носов ось таку характеристику Сербів Королівства: „Серби середньої будови тіла із значною домішкою слабих і невеликою кількістю сильних і дужих. Убарвлення волосся у більшості темне, з більшою домішкою посередньо бурого (каштанового). Ріст високий при більшій довжині ніг (sousmacroscéles і macroscéles). З огляду на головний показчик наші Серби очевидно короткоголові, причім доліхокефальних і мезокефальних цілком мало (одних і дру-

гих приблизно 11%). Серби низькоголові, середньолиці, із нахилом до широколицости; загальна висота лиця (visage) значна; виступанне ягідок більш або менше сильне. Ніс досить довгий, вузкий, рівний, часом злегка вгнутий або вигнутий із середнім виступанням; хвилястість носа найдено в 27%. Розміри рота середні. Зубного прогнатизму нема. Очи відкриті; кут очного проріза середньої величини; очний отвір невеликий; монгольських повік не знайдено. Вуха середньої величини або досить великі, а виставанне вух у більшости незначне, хоч часто подибуються і значно відстаючі вуха“.

На основі такої характеристики Носов причисляє Сербів Королівства до тієї темної, рослої й круглоголової „адрійської“ раси, до якої сам Deniker причислював їх тільки на здогад, тому, що в тих часах ще не було достаточного відповідних pomiriv.

Найближшими сусідами Сербів Королівства є Боснійці й Герцеговінці, задля сього з черги займемося тими племенами сербського народу.

Боснійці і Герцеговінці.

Перші pomiri Боснійців ми заздячуємо д-ру L. Glück-кови³⁰⁴. 1889 року він pomirяв 140 Боснійців, між якими було 57 магомедан, 48 православних і 35 католиків, всі переважно із середушої Босни, та в віці від 20 до 24-ох років. Ось головні висліди його праці:

Ріст. Відносини росту у pomirяних Боснійців показує нам отсе зіставленне:

Ріст	Число	Числа абсолютні в milim.				Відсотки числа pomiriv						
		Minimum	Maximum	Ріжниця	Пересічна	X—1600	1601—1650	1651—1700	1701—X	X—1650	1650—X	1800—X
Магомедане	57	1620	1870	250	1745	—	1,8	14	84,2	1,8	98,2	8,8
Православні	48	1650	1855	205	1751	—	2,1	14,6	83,3	2,1	97,9	14,6
Католики	35	1625	1850	225	1744	—	5,7	20	74,3	5,7	94,3	17,1
Загалом	140	1620	1870	250	1747	—	3	16	81	3	97	13

Отже ріст хитається загалом в границях від 1620 до 1870 mm, а пересічно виносить він 1747 mm. Найбільші хитання росту бачимо у магомедан, найменчі у православних, у яких власне пересічний ріст найвисший 1751 mm. Але загалом ріжниця пере-

січних ростів у поодиноких віроісповідань цілком незначні. Цілком низьких ростом, низше 1600 mm, нема між помірними цілком, а низше середнього росту, т. є. низше 1650 mm, дуже мало (3%), притім найбільше їх у католиків (5,7%), найменше у магомедан (1,8%). Зате висше середнього росту, від 1651 mm до 1700 mm, значно більше, у католиків навіть 20%, у магомедан найменше (14%), пересічно 16%. Висше середнього росту найбільше, бо пересічно 81% всіх помірних: причім у магомедан їх найбільше (84%), а у католиків найменше (74%). Отже загал помірних, бо 97% висше середньої росту (висше 1650 mm), причім значний відсоток, бо пересічно 13%, припадає на дуже високих, висших 1800 mm. Замітно, що тих останніх найменше у магомедан (9%), власне тих, у яких найменчий відсоток низших середнього росту, а найбільше у католиків (13%), у яких рівнож найбільше низших ростом. Дуже можливо, що на згадані повисше ріжницї вплинули ріжнородні расові побічні впливи, яким могли підлягати Боснійці, кожного віроісповідання з окрема, приміром дуже можливо, що Боснійці магомедане підлягали більше впливам захожих Турків, а католики впливам Італійців, але мала ріжниця в пересічнім рості вказувалаби на те, що згадані впливи надто малі, щоби на основі згаданих цифр можна щось певного про них сказати.

Барва волосся й очей видна із отсього зіставлення:

Барва волосся	У відсотках числа помірив				Барва очей	У відсотках числа помірив		
	ясна	темна	чорна	загалом темна		ясна	мішана	темна
Магомедане	22,8	64,4	12,8	77,2	Магомедане	17,5	42,1	38,6
Православні	10,4	70,8	18,8	89,6	Православні	6,3	29,2	64,5
Католики	25,7	65,7	11,6	78,3	Католики	25,7	25,7	48,6
Загалом	18,6	67,1	14,3	81,4	Загалом	15,7	34,3	50,0

Отже ясний, сірий, волос має майже 19% помірних Боснійців, причім у православних його тільки 10%, а в інших значно більше і так: у магомедан майже 23%, а в католиків приблизно 26%. Менчу ріжницю бачимо в відсотках темного убарвлення волосся: у магомедан його найменше, а власне 64%, у православних найбільше, майже 71%. Пересічно темного волосся 67%. Більша ріжниця виступає знов у відсотках чорного убарвлення волосся, якого пересічно находимо майже 14%, одначе у магомедан і католиків його приблизно 12%, а у православних майже

19⁰/₁₀₀. Отже православні мають найменший відсоток ясного а найбільший темного й чорного убарвлення волосся, а католики найбільший відсоток ясного, а найменший темного. Відносини безсумнівно дуже особливі, але на основі тих даних, які подає нам автор, трудно що небудь сказати про причину цієї прояви. Вважаючи темнобуре й чорне волосся загально темним типом убарвлення, ми знаходимо, що Боснійці поміряні Glück-ом в переважачій кількості темноволосі; причім всіх темноволосих у православних майже 90⁰/₁₀₀, а в магомедан і католиків 77—78⁰/₁₀₀. Загалом 81⁰/₁₀₀ темноволосих, а тільки 19⁰/₁₀₀ ясноволосих.

Що до убарвлення очей, то у православних находимо найменший відсоток ясних (6⁰/₁₀₀), а найбільший темних очей (64,5⁰/₁₀₀), у католиків найбільший відсоток ясних очей (26⁰/₁₀₀), а в магомедан найменший відсоток темних (39⁰/₁₀₀). Пересічно ясних очей приблизно 16⁰/₁₀₀, мішаних майже два рази більше (34⁰/₁₀₀), а темних очей рівно половина всіх поміряних (50⁰/₁₀₀). Отже Боснійці в більшості темнооки. Беручи на увагу рівночасно убарвлення волосся й очей, одержуємо ось такі відносини головних типів убарвлення у Боснійців:

Типи убарвлення	У відсотках числа помірів		
	ясний	мішаний	темний
Магомедане	17,5	47,5	35,0
Православні	6,3	33,3	60,4
Католики	20,0	34,3	45,7
Загалом	14,3	39,3	46,4

Отже найменший відсоток ясного типу бачимо у православних (6⁰/₁₀₀), найбільший у католиків (20⁰/₁₀₀); у магомедан ясноволосих 17,5⁰/₁₀₀ так, що під тим зглядом між православними з одного боку а магомеданами й католиками з другого боку дуже помітна різниця. Зате мішаного типу най-

більше у магомедан (47,5⁰/₁₀₀), а у немагомедан значно менше і майже однаковий відсоток, у православних 33⁰/₁₀₀, а у католиків 34⁰/₁₀₀. Вкінці темноволосих найбільше у православних (60⁰/₁₀₀), найменше у магомедан (35⁰/₁₀₀), а посередний відсоток у католиків (45⁰/₁₀₀). Загалом беручи згадані Боснійці майже в половині темного типу (46⁰/₁₀₀), значний відсоток є також мішаного типу (39⁰/₁₀₀), а тільки незначна частина їх є ясноволоса (14⁰/₁₀₀). Оттак приглянувшись ростови й типам убарвлення поміряних Glück-ом Боснійців, приглянемося по черзі ще й його помірам голови, хоч що до тих помірів насуваються нам дуже поважні сумніви. Перш усього багато головних показчиків подано невірні; коли величини подані на довжину й ширину голови правдиві, тоді требаби справити вартість для багатьох показчиків, із яких деякі подані

безперечно цілком невірною, пр. таблиця I. чч. 4, 9, 27, 56; таблиця II. чч. 18, 20, 26, 32, 38, 47; таблиця III. чч. 13, 28. Припускаючи що тут маємо до діла із звичайними друкарськими похибками, ми обчислили точно ще раз всі головні показники й відповідні пересічні вартости, але вони не згоджуються ані з тими, які подає автор, ані з тими, які повинні вийти, приймаючи згадані вартости згаданого показника, подані автором за правдиві. Ввиду того не можна мати довіря ані до вартостей поданих автором, ані до наших поправок, та ми подаємо їх для доповнення огляду вислідів згаданих помірів Glück-a, не привязуючи одначе до них більшого значіння. Наше недовіре оправдане тим більше, що висліди помірів над Боснійцями, переведених д-ром А. Weisbach-ом³¹³⁻¹¹, відомим дослідником антропологом, що відзначався не лиш глибоким знанням антропометрії, але й незвичайним досвідом і вправою та надзвичайною точністю й солідністю, цілком негодяться із вислідом Glück-a дотично згаданих головних показників; та до сеї справи ми повернемо ще у своєму часі. На разі пригляньмося вислідами помірів Glück-a.

Показчик головний	Число помірів	Голова						Головний показчик			
		Довжина			Ширина			Minimum	Maximum	Ріжниця	Пересіч.
		Minimum	Maximum	Пересіч.	Minimum	Maximum	Пересіч.				
Магомедане	57	165	195	180,7	130	155	140,3	70,27	88,24	17,97	77,71
Православні	48	170	197	181,3	135	150	141,1	69,04	83,80	14,76	77,86
Католики	35	160	198	179,1	129	150	139,6	71,67	93,75	22,08	78,11
Загалом	140	160	198	180,5	129	155	140,4	69,04	93,75	24,71	77,86

Показчик головний	Відсотки числа помірів								
	Довгогол. X—75	Піддовг. 75—77	Середногол. 77—80	Піддругл. 80—83	Круглогол. 83—X	Довгогол. X—77	Середногол. 77—80	Круглогол. 80—X	
Магомедане	26,3	26,3	28,1	14,0	5,2	52,6	28,1	19,3	
Православні	12,5	25,0	37,5	22,9	2,2	37,5	37,5	25,0	
Католики	31,5	17,1	20,0	25,7	5,7	48,6	20,0	31,4	
Загалом	22,8	23,6	29,3	20,0	4,3	46,4	29,3	24,3	

Довжина голови. Найбільша довжина голови хитається найвизначнійше у католиків, а то в границях від 160 до 198 mm, менчі хитання бачимо у магомедан (165—195 mm), а найменчі у православних (170—197 mm). Пересічна довжина найменча у католиків (179 mm), а найбільша у православних (181 mm); загальна пересічна вартість досить значна, а власне 180,5 mm, хитання вартостий невеликі а різниці між пересічними вартостями для поодиноких віроісповідань цілком незаметні.

Ширина голови. Найбільша ширина голови хитається загалом в границях від 129—155 mm; найбільші ті хитання у магомедан (130—155 mm), найменчі у православних (135—150 mm). Пересічна вартість найменча рівнож у католиків (139,6 mm), а найбільша у православних (141 mm); загалом виносить пересічна 140,4 mm. Отже хитання невеликі, вартість пересічна досить мала, а різниці між поодинокими віроісповіданнями дуже незначні.

Головний показчик. Головний показчик, обчислений як згадано нами, хитається в границях від 69,04 до 93,75, найбільші хитання бачимо у католиків (71,67—93,75), менчі хитання у магомедан (70,27—88,24), а найменчі у православних (69,04—83,80). Пересічна вартість показчика найбільша у католиків, де виносить 78,11, у православних сей показчик дещо менчий, а власне 77,86, а у магомедан найменчий, 77,71, загальний пересічний показчик виносить 77,86. Отже хитання вартостий показчиків не дуже великі, різниці між поодинокими віроісповіданнями цілком незначні. На основі поданих вартостий треба отже боснійських магомедан причислити до піддовгоголових, а православних і католиків до середньоголових. Середньоголовими пересічно є також всі Боснійці після помірив поданих Glück-ом.

Обчисливши відтак відсотки, припадаючі на поодинокі категорії показчиків, дістаємо ось такий вислід:

Довгоголових найменче у православних (12,5%), більш як два рази стільки їх у магомедан (26,3%), а найбільше у католиків (31,5%). Пересічно всіх довгоголових майже 23%.

Піддовгоголових найменче у католиків (17%), значно більше їх у православних (25%), а у магомедан їх стількиж само, що й довгоголових (26,3%). Пересічно всіх піддовгоголових мало що більше як довгоголових, бо 23,6%.

Середньоголових найменче рівнож у католиків (20%), дещо більше їх у магомедан (28%), а найбільше у православних (37,5%). Пересічно всіх середньоголових 29,3%.

Підкруглоголових найменче у магомедан (14%), більше їх у православних (22,9%), а найбільше у католиків (25,7). Всіх підкруглоголових загалом 20%.

Круглоголових найменче у православних, бо тільки всего 2%, у магомедан і католиків їх майже по 5%, а пересічно всіх тільки 4,3%.

Загалом всіх доліхоїдних майже 46,5%, причім найменче їх у православних, бо всего 37,5%, більше їх у католиків, а власне 48,6%, а найбільше у магомедан, а то 52,6%. Брахікефальоїдних загалом мало; найменче їх власне у магомедан (19%), значно більше у православних (25%), а найбільше у католиків (31,4%). Пересічно всіх круглавоголових менче як четвертина всіх помірних, а власне 24,3%.

Отже після даних Glück-а у Боснійців булоб найбільше доліхоїдних, а найменче брахікефальоїдних із значним відсотком також і мезокефальних форм, причім найбільш доліхоїдними булиб магомедане, а найбільш круглавоголовими католики, а різниця між дотичними пересічними тут так замітна, що колиб згадані відносини відповідали дійсности, то требаби припустити, що на Боснійців магомедан впливали якісь особливі довгоголові, а на католиків, а в части й на православних круглоголові елементи.

Крім згаданих повисше помірів вимірював ще автор тягар тіла, віддаленне кінців рук, обвід грудей і обвід голови, але ці поміри не представляють для нас тепер ніякого інтересу.

Як ми вже повисше згадували, Боснійців поміряв ще окрім Glück-а також і Weisbach³¹³⁻¹⁴. Поміри Weisbach-а переведені були перш усього на далеко більші розміри; а в додатку систематично по всім повітам цілого краю, а то:

Округи	Магомедане	Православні	Католики	Разом
Бігач	265	270	13	548
Банялюка	186	479	119	784
Тузля	441	518	183	1142
Травнік	139	140	189	468
Сараєво	222	133	44	399
Мостар	161	157	144	462
Разом	1414	1697	692	3803

На основі такого багатого скількістю, а в додатку ще й систематично зібраного матеріалу, можна вже робити певніші висновки, яким власне отсе ближше приглянемося.

Ріст. Відносини у вимірах росту подає нам отсе зіставленне :

Пересічний ріст			Магомедане	Православні	Католики
Округ	Число	Ріст			
Сараєво	399	1742 mm	1746 mm	1741 mm	1724 mm
Бігач	548	1738 „	1740 „	1736 „	—
Мостар	462	1733 „	1730 „	1737 „	1731 „
Травнік	468	1732 „	1733 „	1732 „	1731 „
Банялюка	784	1726 „	1729 „	1723 „	1729 „
Тузля	1142	1708 „	1710 „	1707 „	1708 „

Розділивши дотичні виміри росту після поодиноких округів, дістаємо ось такий перегляд :

Ріст	Мостар		Сараєво		Травнік		Бігач		Банялюк		Тузля		Разом	
	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%
Низький	1	0·21	—	—	1	0·21	3	0·54	6	0·76	30	2·62	41	1·1
Середньовис.	116	25·10	68	17·04	109	23·29	109	19·89	230	29·33	452	39·57	1084	28·3
Високий	287	62·12	271	67·91	307	65·59	366	66·78	476	60·71	588	51·48	2295	60·5
Надвисокий	58	12·55	60	15·03	51	10·89	70	12·77	72	9·18	72	6·30	383	10·1

Обчисливши відповідні відсотки на основі віроісповідання, маємо такий вислід :

Ріст	Магомедане	Православні	Католики
Низький	17 = 1·20%	17 = 1·00%	7 = 1·01%
Середній	383 = 27·08%	508 = 29·93%	193 = 27·89%
Високий	850 = 60·11%	1022 = 60·22%	423 = 61·12%
Надвисокий	164 = 11·59%	150 = 8·83%	69 = 9·97%

Отже найбільший пересічний ріст находимо в округах Сараєві й Бігачи, високий він рівнож в округах Мостарі й Травніку, а найнижший в Банялюці й Тузлі. З сього бачимо, що найнижший ріст є в повіті найбільше східнім, а найвисший в повітах полудневих і західних; значить тут так як і Сербії можна поставити правило, що ріст населення Босні повисшується в напрямі із півночі до полудня й до заходу.

Дуже замітна річ, що ріст населення у граничних повітах Босни, що граничать із Сербією, стоїть у тісній звязи із ростом населення сусідніх сербських повітів: пересічний ріст в окрузі Тузля виносить 1708 мм, а такийжеж ріст в окрузі Подрінським в Сербії, 1714 мм; пересічний ріст в окрузі Сараєво виносить 1742 мм, а такийжеж ріст в сумежнім сербським окрузі, Ужїцьким, 1743 мм. Наслідком сього ми маємо право сказати, що під зглядом росту населення, Босна із Сербією творить спільну одноцілну область. Ріст населення, який в західній і полудневій Босні доходить до найбільшої висоти, понизується поступенно в напрямі північно-східнім, спадаючи до найнижшої границі у північно-східних областях Сербії.

Вертаючи до росту населення Босни бачимо, що обчисливши пересічний ріст після віроісповідання у поодиноких округах находимо по перше, що загалом беручи пересічний ріст повинується повисше згаданому правилу, по друге, що пересічні рости, обчислені для поодиноких віроісповідань з осібна, в поодиноких округах мало ріжняться між собою. Вїюмок становить тут ріст католиків Сараєвського округа, що не є найбільшим від пересічних ростів католиків у всіх інших округах, але се є безперечно наслідком випадкової малочисельности помірїв, бо в тім окрузі помірїв Weisbach тільки 44-х католиків. З сього бачимо, що у Боснійців ріжниця віроісповідання немає замітного впливу на пересічний ріст населення.

Обчисливши відтак відсотки числа помірїв в поодиноких округах, припадаючі на поодинокі категорії росту бачимо, що у Боснійців низьких ростом загалом тільки 1%, причім у Сараєвським окрузі нема їх цілком, а в Тузлянським аж 2,6%. Середньовисоких загалом находимо майже 28%, але в Сараєвському окрузі, де найвисший пересічний ріст, їх найменче, бо ледви 17%; в інших округах чим низший пересічний ріст, тим більше середньовисоких так, що у Тузлянському окрузі їх найбільше, а власне 39,6%. Зате число високих ростом збільшується поступенно в міру збільшення пересічного росту загалу населення в поодиноких округах. Найменче воно в Тузлі, де виносить 51,5%, а найбільше в Сараєві, де числить майже 68%. Пересічно високих 60,5%. Подібну прояву бачимо також у відсотках надвисокого росту: у Сараєвському їх 15%, а в Тузлянському 6,3%; пересічно надвисоких ростом маємо 10%.

Обчисленне відсотків для поодиноких категорій росту, після віроісповідання, доказує рівнож, що ріжниця віроіспо-

відання немає впливу на розділ росту посеред населення Босни.

Ріст Боснійців Сараєвського округу розслідув ще окрімно Сарис³⁰³, поміривши в 1893 р. в Сараєві 772-ох 20-літніх новобранців, з того 350 магомедан, 305 православних і 118 католиків, а власне з повітів: Вісоко, Вішеград, Рогатица, Сараєво, Фойніца, Фоча і Чайніца. Ось зіставлення тих його помірів:

Повіти	Магомедане			Православні			Католики			Загалом		
	Minimum	Maximum	Пересіч.	Minimum	Maximum	Пересіч.	Minimum	Maximum	Пересіч.	Minimum	Maximum	Пересіч.
Вісоко	1590	1830	1724	1470	1850	1708	1365	1860	1701	1365	1850	1711
Вішеград	1470	1820	1709	1505	1850	1695	—	—	—	1470	1850	1712
Рогатица	1590	1890	1725	1565	1890	1714	—	—	—	1565	1890	1720
Сараєво	1595	1845	1710	1610	1930	1734	1540	1805	1717	1540	1930	1721
Фойніца	1530	1865	1707	—	—	—	1610	1795	1701	1530	1865	1704
Фоча	1465	1880	1705	1560	1860	1714	—	—	—	1465	1880	1710
Чайніца	1540	1830	1693	1510	1810	1711	—	—	—	1510	1830	1704
Загалом	1465	1890	1711	1470	1930	1713	1365	1860	1706	1365	1930	1710

Повіти	Низькі: нижше 1600 mm				Низше середн. 1600—1650 mm				Више середн. 1650—1699 mm				Високі: 1700 mm і више			
	Магом.	Правосл.	Катол.	Загалом	Магом.	Правосл.	Катол.	Загалом	Магом.	Правосл.	Катол.	Загалом	Магом.	Правосл.	Катол.	Загалом
Вісоко	2	8	8	6	2	12	8	7,3	24	18	24	22,0	72	62	60	64,7
Вішеград	4	10	—	7	10	14	—	12,0	26	20	—	23,0	70	56	—	63,0
Рогатица	4	4	—	4	4	10	—	7,0	30	24	—	27,0	62	62	—	62,0
Сараєво	4	0	4	2	14	8	—	11,0	16	22	13	17,0	66	70	83	73,0
Фойніца	2	0	—	1	16	—	—	16,0	22	—	—	—	62	—	—	62,0
Фоча	4	2	—	3	10	8	18	12,0	36	18	28	27,3	50	72	54	58,7
Чайніца	4	8	—	6	12	10	—	11,0	26	14	—	20,0	58	68	—	63,0
Загалом	3,4	5,4	4	4,3	9,7	10,4	8,7	9,6	25,7	19,4	21,7	22,2	61,4	64,7	65,7	63,9

Оттак, як бачимо, ріст населення Сараєвського округу хитається в границях 1365—1930 mm, отже різниця доходить до 6-ти дециметрів (575 mm), причім найнижший ріст подибуємо поміж католиками Вісоцького повіту, а найвисший поміж православними Сараєвського. Загалом у магомедан різниця між скрай-

ними вартістями найменча (325 mm), у православних посередня (460 mm), а у католиків найбільша (495 mm). Коли приглянутися поодиноким повітам то бачимо, що найменчі хитання є в Фойніці (275 mm), відтак ідуть повіти: Чайніца (320 mm), Рогатіца (325 mm), Вішеград (380 mm), Сараєво (390 mm), та Фоча (415 mm), а найбільші хитання находимо у Вісоцькому (485 mm). З сього бачимо, що тут годі доглянути яку небудь звязь між поданими вартістями ріжниці скрайних величин росту, а положенням географічним повітів. Зате деяку ріжницю можна доглянути у пересічнім рості поодиноких віроісповідань. І так найменчий пересічний ріст ми бачимо у католиків (1706 mm), дещо висший у магомедан (1711 mm), а найвисший у православних (1713 mm). Одначе згадана ріжниця надто мала, щоби можна робити з сього які загальні висновки. Щож до пересічного росту в поодиноких повітах, то найбільший ріст находимо в самій середині, себто в самім Сараєвськім повіті і в полуднево-східних повітах Рогатіца і Вішеград; найнищий ріст бачимо у Фойніці й Чайніці, значить в північно-західнім куті й на полудню. Низший ріст у Фойніцькому окрузі можнаби пояснити впливами близького сусідства Банялюцького округа, де ріст належить до найнищих у Босні. Низький ріст у Чайніцькому окрузі може є наслідком впливів сусідньої Старої Сербії, де правдоподібно ріст значно низший як у Босні, але на жаль ми з сього краю немаємо до тепер ніяких помірів, які можнаби ужити до порівняння. Колиж приглянемося поодиноким категоріям росту то бачимо, що низьких ростом загалом дуже мало, всего тільки приблизно 4%; найбільше їх ще у Вішеградському повіті (7%), хоч і там пересічний ріст належить до найвисших (1712 mm), найменчий відсоток низьких ростом бачимо зновжеж у Фойніці, хоч там пересічний ріст належить до найнищих (1704 mm). Ріст низше середньої подибуємо вже дещо частіше, загалом приблизно 10% всіх поміряних, причім найбільший відсоток його бачимо в Фойніці (16%), а найменчий в Рогатіці, згідно із пересічним ростом в тихжеж повітах. Відсоток висших середньої росту у двоє більший від попереднього (22%), причім найбільший він у Рогатіці й Фочі (27%), а найменчий у Сараєвському, хоч там пересічний ріст як відомо, найвисший. Високих ростом найбільше з поміж всіх поміряних, пересічно приблизно 64%; причім найбільше їх у Сараєвському (73%), що розуміється, вповні зрозуміле, та найменче високих ростом у Фочі (59%), хоч там пересічний ріст досить високий. З сього бачимо, що

пересічний високий ріст у Сараєвському спричинений значним відсотком високих ростом, а в Рогатіцькому значною кількістю висших середнього росту, зате пересічний низький ріст у Чайніцькому спричинений значним відсотком низьких ростом, а в Фойніцькому такимжеж відсотком низших середньої росту.

Загальний пересічний ріст у Боснійців цілого Сараєвського округу виносить 1710 mm, цифра замітно низша від тієї, яку дістав Weisbach на основі своїх pomірів (1742 mm), вона зближується до пересічного росту в Тузлянському окрузі, в якому, після Weisbach-а найнижчий пересічний ріст з усіх округів цілої Босни. Сю замітну різницю можна пояснити собі тільки тим, що Carus міряв самих тільки наймолодших новобранців, у яких ріст не осягнув ще своєї найвисшої границі. Тим також можна собі пояснити замітно низькі мінімум росту у Carus-а, що виносить ледви 1365 mm, та далеко не доходить до тих аналогічних вимірів, які бачимо у Glück-а і Weisbach-а. Одначе відсоткові відносини поміж поодинокими категоріями росту, у Carus-а дуже зближені до тих, які ми бачили у Weisbach-а, ба навіть високих ростом у Carus-а знаходимо замітно більший відсоток, як у останнього, а загальна пересічна росту для всіх Боснійців у Weisbach-а (1726 mm), мало що різниться від пересічної у Carus-а, так, що ми можемо вважати висліди обох згаданих дослідників як досить згідними.

Зате висліди pomірів Glück-а, дотично росту, нагадують нам висліди такихжеж pomірів Weisbach-а на Герцеговiнцях, в дечім також поміри сього останнього на Боснійцях в Сараєвському і Мостарському, а в частині й у Травніцькому окрузі, і се дуже можливе, що Glück міряючи новобранців в Травніку (в віці від 20 до 24 літ), мав до диспозиції матеріал із усіх трьох згаданих округів. На жаль Glück не подає місцевостий походження досліджуваного матеріалу так, що ми не можемо тут нічого певного сказати.

В о л о с с е	Загалом		Магомедане		Православні		Католики	
	число	%	число	%	число	%	число	%
руде	7	0,18	3	0,21	3	0,17	1	0,14
ясне	363	9,54	171	12,09	129	7,60	63	9,10
яснобуре	713	18,74	284	20,08	267	15,73	162	23,41
буре	2023	53,19	742	52,47	953	56,15	328	47,39
чорне	697	18,32	214	15,13	345	20,33	138	19,94
ясне загалом	370	9,72	174	12,30	132	7,77	64	9,24
темне загалом	2720	71,52	956	67,60	1298	76,48	466	67,33

Барва волосся. Із побіч поданого зіставлення вислідів помірив Weisbach-a бачимо ось такі відносини: Рудоволосі подібуються тільки виїмково, всего їх лише 0,18% всіх помірних; притім найбільше їх у магомедан (0,21%), а найменше у католиків (0,14%). Ясноволосих (блондинів) загалом також дуже мало, а то 9,5%; найбільше їх у магомедан (12%), дещо менше у католиків (9%), а найменше у православних (7,5%). Вважаючи всіх рудих і блондинів загалом ясноволосими, Weisbach подає для них загальну пересічну 9,7%, причім у магомедан є їх приблизно 12%, у католиків 9%, а у православних майже 8%. Яснобурих, яких автор вважає посереднім типом, находимо майже у двое більше як ясноволосих, а власне: у католиків 23,4%, у магомедан 20%, а у православних 15,7%; пересічно у всіх майже 19%. Зате темнобурих приблизно половина всіх помірних, бо пересічно майже 53%, причім у православних їх найбільше, бо приблизно 56%, у магомедан менше, 52,5%, а в католиків найменше, 47,4%. Чорне волоссе находимо приблизно так само часто як і яснобуре, бо пересічно 18% всіх помірних, але найбільше його у православних (20%), приблизно стількиж у католиків, а найменше, бо тільки 15% у магомедан. Вважаючи бурих і чорноволосих загалом темноволосими, дістаємо їх пересічно майже 71,5%, причім найбільше їх у православних (76,5%), а значно менше у магомедан і католиків, в обох випадках приблизно 65,5%.

На основі сього перегляду бачимо, що населення Босни переважно, бо в трьох четвертинах темноволосе із вначним відсотком, бо майже пятою частиною, посереднього типу, та із незначним відсотком, бо тільки приблизно 10%, ясноволосих. Притім завважуємо, що у православних значно більше темноволосих як у інших, та що у магомедан найбільше, а в православних найменше ясноволосих.

Коли порівнаємо тепер досліди над убарвленнем волосся обох згаданих дослідників, Weisbach-a і Glück-a, то на перший погляд в одержаних цифрах не находимо ніякої згідности. Є се наслідком сього, що Glück не знає посереднього типу убарвлення волосся, а тільки ясне й темне волосся; посередний тип він причислює то до одного то до другого скрайного типу. Наслідком сього у нього відсоток ясноволосих і темноволосих підвищується, але коли ми в обчисленнях одержаних Weisbach-ом відсоток посереднього типу розділимо приблизно по половині між оба згадані скрайні убарвлення волосся, то дістанемо числа, які дуже будуть зближені до вислідів Glück-a.

Маючи те на увазі переконаємося, що висліди обох згаданих дослідників загалом згоджуються зі собою: після обох населення Босни в переважній частині темноволосе, причім у магомедан і католиків відсоток темноволосих майже однаковий, а у православних майже о 10% більше як у тамтих.

Обчисливши відсотки ясноволосих, посередних і темноволосих для поодиноких округів бачимо, що найбільш темноволосих є в округах: Бігач і Мостар, відтак ідуть округи: Баня-люка і Тузля, а вкінці Травнік і Сараєво. Очевидно, що в міру зменшування темноволосих збільшується відсоток ясноволосих, а також загалом беручи й посередних, яснобурих.

Волосся	Бігач		Мостар		Баня-люка		Тузля		Травнік		Сараєво		Разом	
	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%
ясне	24	4,4	25	5,4	46	5,9	85	7,4	82	17,5	108	27,1	370	9,72
яснобуре	76	13,9	78	16,9	163	20,8	239	20,9	96	20,5	61	15,3	713	18,74
темне	448	81,7	359	77,7	575	73,3	818	71,7	290	62,0	230	57,6	2720	71,52

З цього показується, що загалом беручи більшість населення Босни темноволоса, причім ся темноволосість зменчується поступаючи із заходу на схід так, що до найменше темноволосих належать східні повіти Сараєво й Тузля. Замітно, що в окрузі Сараєво найменше темноволосих, а найбільше ясноволосих, звідси безперечно втиснувся сей ясноволосий елемент у сусідній Травніцький округ, що вбивається клином між найтемніші округи: Бігач і Мостар. Дуже замітно також і се, що найблизчий до Сараєва сербський округ, Ужїцький, має подібний відсоток темноволосих так, що і тут можемо стати на сьому становищі, що під зглядом убарвлення волосся Босна й Сербія становлять одну цілну область загалом темноволосого населення, у якого убарвлення волосся ясніє поступенно, поступаючи в напрямі із заходу до півночі й до сходу.

Барва очей виказує подібні відносини, тільки, що яснооких загалом значно, бо майже три рази більше як ясноволосих, відсоток помірних із мішаним убарвленням очей дещо менчий від відсотка тих, що мають посередне волосся, та зате темнооких значно менше як темноволосих. Загалом темнооких майже половина помірних (51%), яснооких майже третина (34%), а останок мішаних (15%).

Очі	Бігач		Мостар		Банялюка		Травнік		Тузля		Сараєво		Загалом	
	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%
ясні	142	25,9	143	30,9	240	30,6	172	36,7	431	37,7	165	41,4	1293	34
мішані	101	18,4	62	13,3	131	16,7	54	11,6	150	13,2	69	17,2	567	15
темні	305	55,7	257	55,8	413	52,7	242	51,7	561	49,1	165	41,4	1943	51

Колиж приглянемося поодиноким округам зосібна то бачимо, що найбільший відсоток темнооких знайдено в округах Мостар і Бігач, бо в обох приблизно по 56%; менше або всеж таки більше як 50%, находимо темноволосих в Банялюці й Травніку, а то приблизно по 52%, в округах Тузля й Сараєво їх вже менше як половина: в Тузлі 49%, а в Сараєві замітно мало, бо тільки 41% темноволосих. Рівнорядно із зменшенням відсотка темноволосих збільшується відсоток ясноволосих: у Бігачі їх майже 25%, у Мостарі й Банялюці майже 30%, у Травніку й Тузлі приблизно 37%, а в Сараєвському їх рівно стільки, що й темноволосих, 41%.

На основі сього перегляду бачимо, що хоч тип убарвлення очей значно ясніший як убарвлення волосся, то всеж таки Боснійці в переважаючій кількості темноокі, а притім убарвлення очей так само як і волосся стає чим раз то ясніше, поступаючи в напрямі від заходу на схід.

Коли розділимо убарвлення очей відповідно до віроісповідання то бачимо, що найбільше темнооких у православних (56%), у них зате найменше яснооких (28,5%), у магомедан і католиків значно менший відсоток темнооких

і то майже о 10% (приблизно 47%), а о стількиж більше яснооких, так, що і тут маємо ту саму прояву, як у убарвленню волосся, так начеб то магомедане й католики виставлені були на впливи ясноокого елемента більше як православні.

Порівнюючи з собою висліди Glück-а і Weisbach-а бачимо, що оба згадані автори начислюють майже однаковий відсоток

Барва очей	Магомедане		Православні		Католики	
	число	%	число	%	число	%
голубі	277	19,58	218	12,84	102	14,74
сиві	256	18,10	266	15,67	174	25,14
сиво-бурі	217	15,34	257	15,14	91	13,15
зелені	—	—	1	0,05	1	0,14
бурі	657	46,46	945	55,68	320	46,24
чорні	7	0,49	10	0,58	4	0,57
ясні загал.	533	37,69	484	28,52	276	39,88
темні заг.	664	46,95	955	56,27	324	46,82

темнооких (50% і 51%), але що до яснооких і мішаних, то відносини у них цілком відворотні: Weisbach начислює яснооких у двоє більше, а мішаних у двоє менше як Glück. Очевидно, що тут між обома авторами заходила значна різниця в суб'єктивній оцінці ясних і мішаних барв, яка при ясних і мішаних красках далеко більше можлива і значніша як при темних.

Замітна річ, що у сусідній Сербії убарвлення очей значно ясніше як у східних округах Босни, які своє ясніше убарвлення очей завдячують без сумніву впливам сербського населення.

Обчисливши відтак відсотки поодиноких типів, ясного, мішаного й темного, бачимо ось такі відносини:

Тип	Бігач		Мостар		Баня-люка		Травнік		Тузля		Сараєво		Разом	
	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%
ясний	19	3,5	18	3,9	36	4,6	62	13,2	60	5,2	85	21,3	280	7,4
мішаний	256	46,7	224	48,5	397	50,6	242	45,3	614	53,8	187	46,9	1920	50,4
темний	273	49,8	220	47,6	351	44,8	164	41,5	468	41,0	127	31,8	1603	42,2

Отже загалом беручи найбільше є мішаного типу, бо аж половина всіх помірних (50,4%), дещо менше находимо темного типу, бо всего 42%, а тільки дуже мало ясного типу (7%). Коли приглянемося поодиноким округам то бачимо, що найбільший відсоток темного типу є в Бігачи, бо майже 50%, дещо менше бачимо його в Мостарі, бо приблизно 48%, відтак в Банялюці (45%), а далі в Травніку й Тузлі (по 41%), а вкінці найменше в Сараєві (32%). В такім самім порядку приблизно збільшується рівночасно відсоток ясного, якого в Бігачи, Мостарі й Банялюці є ледви 3,5—4,5%, а в Тузлі 5%, в Травніку вже 13%, а в Сараєві 21%. Значить, загалом беручи, ми можемо дотично типів убарвлення сказати те саме, що ми говорили при барві волосся й очей: темний тип зменчується, а ясний збільшується, поступаючи в напрямі з заходу на схід, причім ясний тип через Сараєвський вдирається в Травнік, глибоко в нутро західної темної полоси. Замітна річ, що в сусідній Сербії чистих типів: ясного й темного значно менше, а мішаного значно більше навіть як у Сараєві, окрузі, у якому як сказано, найбільший відсоток ясного типу.

Обчисливши відсотки поодиноких типів, припадаючі на поодинокі віроісповідання, бачимо, що при убарвленню волосся й очей найбільший відсоток темного типу є тут у православних

(48%), у магомедан і католиків його значно менше (в обох випадках по 39%); зновжеж ясного й мішаного типу у православних найменше, причім відсотки всіх трьох типів у магомедан і католиків або однакові або дуже зближені до себе. Виглядає се так, начебто магомедане й католики підлягали якимсь особливим впливам ясного типу, або православні впливам темного. На разі сього рішити не можна.

Типи	Магомедане	Православні	Католики
ясний	9,4%	5,6%	7,5%
мішаний	51,7%	46,4%	53,6%
темний	38,9%	48,0%	38,9%

В порівнянню із згаданими помірами Glück-a, дотично типів убарвлення, Weisbach доходить до цілком відмінних вислідів, очевидно задля цілком відмінних критерій в оцінці убарвлення волосся й очей.

З черги пригляньмося ще дослідам Weisbacha над будовою голови у Боснійців.

Найбільша довжина голови хитається в границях від 156 mm до 213 mm. Пересічно виносить вона 182 mm, отже хитання вартостий досить значні і довжина досить велика.

Найбільша ширина голови хитається в границях від 137 mm до 180 mm, пересічно виносить вона 156 mm. Отже хитання і пересічна вартість рівнож досить значні. Порівнянне пересічних вартостий довжини й ширини голови дає нам несподівано особливий вислід; ось се зіставленне:

Найбільші виміри в міліметрах			
Округ	Довжина	Округ	Ширина
Тузля	179	Тузля	154
Банялюка	182	Сараєво	155
Сараєво	183	Банялюка	156
Бігач	183	Бігач	157
Травнік	184	Травнік	157
Мостар	187	Мостар	160

Отже як бачимо, то найбільша довжина й ширина голови мають найбільші виміри на самих західних, граничних округах: Мостар, Травнік і Бігач; середні округи: Банялюка й Сараєво мають середньо великі згадані виміри, а скрайний східний округ

Тузля, має найменчі згадані виміри. Отже й тут виміри довжини й ширини голови зменчуються, поступаючи в напрямі з заходу на схід.

Головний показчик хитається в границях від 72 до 100, пересічно вносить він 85,7; отже границі хитань дуже значні а сам показчик великий, поміряні Боснійці сильно кругло-голови. Коли приглянутися пересічним показчикам в поодиноких округах, то знаходимо у них інше розложене як при найбільшій ширині й довжині, а власне :

Округ	Довжина	Ширина	Показчик
Тузля	179	154	86,03
Бігач	183	157	85,79
Банялюка	182	156	85,71
Мостар	187	160	85,56
Травнік	184	157	85,33
Сараєво	183	155	84,70
Загально	182	156	85,70

Отже хитання пересічних показчиків в згаданих округах Босни дуже малі, бо тільки від 84,7 до 86,0, причім переважна більшість округів має пересічний показчик від 85,3 до 85,8. Тільки два округи вирізняються тут своїми відмінними показчиками: Тузля з показчиком 86 і Сараєво з показчиком 84,7; але тоті скрайні показчики мало різняються від звичайних пересічних показчиків в других округах. На тій основі можемо сказати, що пересічний головний показчик в Босні хитається загально в границях 85,5 до 86, тільки один округ Сараєвський має показчик помітно нижший і від нього се обниження переходить в части й на сусідний Травніцький округ. Отсе розміщенне пересічних вартостей головного показчика стоїть в повній згідности із розміщеннем сьогож показчика у Сербії: побіч Тузлі з показчиком 86, лежить у Сербії округ Подрінський із показчиком 87, а побіч Сараєва, з показчиком 84,7, округ Ужницький з показчиком 85,7. В дальших східних округах Сербії, як знаємо, вартість головного показчика поступенно обнижується так, що і під тим зглядом Босна й Сербія становлять одну одношльну область.

Коли обчислимо відсотки числа помірів припадаючі на поодинокі категорії головного показчика, та розділимо їх після віроісповідань, то дістаємо ось такий перегляд :

Боснійці	Відсотки числа pomірів				
	Довгогол. X—75	Піддовгог. 75—77	Середньогол. 77—80	Підкруглог. 80—83	Круглогол. 83—X
Магомедане	0,8	3,0	5,9	20,9	69,4
Православні	0,2	1,2	3,2	15,8	79,6
Католики	—	0,9	2,9	12,9	83,3
Загалом	0,4	1,9	4,2	17,2	76,3

Отже з цього бачимо, що круглоголових найменше у магомедан, а найбільше у католиків, у всіх інших категорій цього показника бачимо відносини як раз противні. Загалом довгоголових приблизно 0,5%, піддовгоголових 2%, середньоголових 4%, підкруглоголових 17%, а круглоголових 76% всіх помірних.

Оттак католики мають найбільший відсоток круглоголових, а найменчий відсоток всіх інших категорій згаданого показника, магомедане виказують відносини як раз противні, а православні займають під сим зглядом посереднє становище. З огляду на те, що Боснійці загалом круглоголові, видається правдоподібним, що магомедане а в частині й православні підлягали більше постороннім впливам довгоголового елемента як католики, що очевидно може стояти у тісній звязи із тими посторонніми впливами, про які ми згадували при рості й типах убарвлення.

Для доповнення подаємо ще й отсей перегляд Weisbach-a, обчислений, що правда після іншої скали поділу головного показника, та всеж таки дуже інструктивний.

Поділ показчиків	число	%	найб. довж.	найб. ширина	перес. показник
Dolichoide X—79	244	6·41%	190	148	77·8
Mesocephale 80—81	365	9·59%	187	151	80·7
Brachyceph. 82—86	690	47·67%	181	157	86·7
Hyperbrach. 87—X	692	36·33%			

Бачимо тут, що різниця між пересічними вартістями довжини, ширини й показника голови для поодиноких категорій цього показника досить значна, причім пересічна вартість для круглоголових (86,7) мало різниться від загальної пересічної для всіх помірних, тому, що як ми се вже бачили, відсоток довгоголових і середньоголових загалом дуже незначний.

Тип	число	довжина	ширина	показчик	
ясний	280	181	155	85.6	
темний	1633	183	157	85.7	
мішані типи:	ясний	62	182	155	85.1
	темний	674	181	155	85.6
	яснобуррий	587	182	156	85.7
	сивобуррий	565	181	155	85.6

Понизше долучений перегляд доказує нам, що різnorodність типів убарвлення немає сподіваного впливу на пересічну вартість головного показника, що моглоби вказувати на надто ще свіжі впливи, які викликали яснішу пігментацію у Боснійців.

Закінчуючи отсей наш огляд дослідів Weisbach-a над антропологічними прикметами населення Босни, ми не можемо поминути тут сеї незвичайної різниці між вислідами його й Glück-a, власне дотично довжини, ширини й показчика голови; як ми вже мали нагоду бачити, дотичні вартости, які подає Glück, цілком незгоджуються з вислідами Weisbach-a, а рівночасно вони незгоджуються також із тими пересічними вартістями, які виходять із поданих ним даних індивідуальних помірив, в додатку висліди праць Weisbach-a над іншими народами вповні згоджуються із дослідями иньших авторів, для того думаємо, що згадана незгідність полягає просто на тім, що Glück у невідповідний і неумітний спосіб брав дотичні поміри, через що одержав дані, які цілком невідповідають дійсности. З огляду на се ми в дальшій тягу не будемо брати під уваги згаданих даних Glück-a, а користуватися будемо тільки даними Weisbach-a, як без сумніву заслугуючими на віру.

Ріст Боснійців і Герцеговінців	Автор	Число помірив	Числа абсолютні			Відсотки числа помірив					
			Minimum	Maximum	Пересічно	X—1600	1601—1650	1651—1700	1701—X	X—1650	1650—X
Боснійці середньої області	Glück	140	1620	1870	1747	—	2	14	84	2	98
Боснійці Сараєвськ. округа	Capus	772	1365	1930	1710	4	10	22	64	14	86
Боснійці і Герцеговінці	Weisbach	3341+462	1520	1920	1726	3	8	26	43	11	89
Герцеговінці і Боснійці	Weisbach	121+59	1640	1903	1752	—	1	19	80	1	99
Загалом всі	—	4895	1365	1930	1725	2	5	20	73	7	93

Оттак на основі згаданих дослідів Glück-a, Capus-a і Weisbach-a, а головню сього останнього, ми одержуємо ось таку ан-

тропольогічну характеристику Боснійців і Герцеговінців: Ріст високий, він хитається в границях від 1365 до 1930 mm і вносить пересічно 1725 mm, із зникаючо малим відсотком низьких, бо ледви 7%, низше середньої росту 1650 mm, та переважуючою кількістю, бо 73% високих ростом, з чого ще значний відсоток, бо приблизно 10%, припадає на надвисоких ростом. Під сим зглядом Боснійці й Герцеговінці належать до найвищих народів не лиш в Європі, але загалом на світі. Волоссе переважно темне, такої барви є волося приблизно у 73% всіх

Убарвлення в відсотках числа помірив	Автор	Число помірив	Барва волосся					Барва очей			Типи убарвл.		
			ясна	посередня	темна	чорна	загалом темна	ясна	мішана	темна	ясний	мішаний	темний
Боснійці	Glück	140	19	—	67	14	81	33	16	51	14	39	46
Боснійці	Weisbach	3803	10	19	52	19	71	34	15	51	7	50	43
Герцеговін.	Weisbach	180	6	—	77	17	94	42	—	—	5	38	57
Загалом	—	4123	10	17	54	19	73	34	15	51	7	49	44

поміряних; з сього значна кількість, бо около 19%, має волоссе чорне; з останка около 17% припадає на волоссе посередньої барви, а тільки дуже небагато, бо приблизно 10% на ясне волоссе. Очи в більшості темне (51%), помітно, що значний відсоток (34%) припадає також на ясну барву, а найменше (15%) на мішану барву очей. Вислідом сього є, що тип убарвлення у половини майже (48%) мішаний, в значній часті він є також і темний (44%), а тільки незначний відсоток (7%) припадає на ясний тип убарвлення. Отже волоссе й очи у більшості темні із дуже значним відсотком мішаного типу. Голова. Найбільша довжина не дуже велика (пересічно 182 mm), а найбільша ширина досить значна (пересічно 156 mm), а наслідком сього го-

Проміри й показник голови	Автор	Число помірив	Відсотки числа помірив										
			Найбільша ширина	Найбільша довжина	Головний показник	Dolichoceph. X—75	Subdolicho. 75—77	Mesoseph. 77—80	Subbrachyc. 80—83	Brachyceph. 83—X	Dolichoceph. X—77	Mesoseph. 77—80	Brachyceph. 80—X
Боснійці	Weisbach	3803	182	156	85,7	1	3	7	26	63	4	7	89
Герцеговін.	Weisbach	180	180	157	87,2	—	1	1	10	88	1	1	98
Загалом	—	3983	182	156	85,8	1	3	7	25	64	4	7	89

ловний показчик виносить пересічно 85,5. Отже Боснійці навіть коли брати в рахубу поміри Glück-a, які задля не дуже великого числа помірів (140 помірів), майже немає впливу на величину пересічної, загалом беручи дуже помітно круглоголові, і коли брати за основу поміри Weisbach-a, то круглоголових є переважаюча скількість населення (76%), а тільки незначний відсоток припадає на підкруглоголові (17%), та ледви слідний відсоток середньоголових (4%) і доліхоїдних форм (2%).

Дотично постаті лица ми маємо тільки досліди Weisbach-a над Герцеговінцями. Із тих дослідів виходить, що у Герцеговінців лице досить широке, лицевий показчик виносить пересічно около 79, отже належить до мезопрозопних, якими й є пересічно 59% всіх поміряних; крім сього є ще й значний відсоток, бо аж 37%, хамепрозопних, а тільки дуже незначний відсоток припадає на лептопрозопні, (приблизно 4%).

Носовий показчик у згаданих Герцеговінців виносить пересічно 63, значить вони вузконосі; такими й є 85% всіх поміряних, а тільки около 13% припадає на мірноносі, а ледви 2% на широконосі. З огляду на велику згідність в антропольогічних прикметах Герцеговінців і Боснійців, ми можемо з великою певністю припускати, що подібна будова лица й носа є здається, й у тих останніх так, що ми можемо з великою правдоподібністю сказати, що у Боснійців і Герцеговінців лице середньошироке а ніс вузкий і довгий. На основі згаданих усіх дослідів ми можемо отже з антропольогічного боку означити Боснійців і Герцеговінців як високорослих брюнетів із середньошироким лицем і вузким носом.

Сконстатованне таких особливих антропольогічних прикмет у Боснійців і Герцеговінців поставило на денний порядок питанне їхньої расової приналежности; найблизше підходили вони до середньоевропейської раси Retzius-a або альпейської Ripley-a, але високий ріст, помітно струнка постать і відповідно вузка будова лица, все те не згоджується цілком із характеристикою згаданих рас, та змушувало антропольогів до утворення для згаданих Славян або осібно підділу при згаданих расах, або устанавлення для них осібної раси. Сю останню думку, підняту звісним париським антропольогом Наму, та піддержану тодішнім професором париської антропольогічної школи, нашим земляком Хведором Вовком, впровадив в життє Deniker¹⁷, устанавляючи у своєму творі: Раси й народи Європи, осібну ядранську (адрійську) або дінарську расу.

Сербо-Хорвати ядранського побережя.

Із Боснійцями й Герцеговінцями межують безпосередно Сербо-Хорвати ядранського побережя, що займають Істрію, Хорватське побережє й Далматію та прибережні острови на ядранському морю. Розслідив їх рівнож др. Weisbach²⁹⁹, що будучи управителем австро-угорського шпиталю у Константинополі, зібрав досить значне число помірив, головно моряків, що принагідно заїжджали до тамошнього заливу та шукали поради у сьому добродійному заведенню. Ось статистичний перегляд дослідженого ним матеріялу:

Істрія :

півостров Істрія	135		
остров Чрез (Cherso)	16		
остров Керк (Veglia)	39		
остров Лошен (Lussin)	113	разом всіх	303 людей
Хорватське побережє			207 людей

Далматія :

північні острови	128		
далматійська суша	208		
полудневі острови :			
Брач (Brazza)	73		
Гвар (Lessina), Ліса	116		
Курцоля, Лягоста	89	278	
околиці Дубровніка (Ragusa)	359		
околиці Котора (Cattaro)	636	разом	1609 людей
разом всіх помірних Сербо Хорватів побережя			2119 людей.

Значна більшість помірних се муштини двацятьлітні й старші (1802), меншість була хлопців дещо молодших (317), яких одначе не вчислено при обчисленню пересічної росту, який у них ще не покінчився, так, що наш матеріял представляється цілком користо, тим більше, що зібраний він із численних місцевостей цілої Хорватії й Далматії та сумежних островів, а недостає ім тільки даних із так званого „Хорватського воєнного пограничя“, що у всякому разі не становить надто великої недостачі. Оттак ми можемо мати достаточний образ антропальогічних відносин отсеї частини Славянщини, яким отсе ближше приглянемося, починаючи від росту населення. Ось перегляд сих відносин:

Зіставленне помірив росту.

Сербо-Хорвати ядранського побережя	Число помірив					Ріст в мілім.							Відсотки з числа помірив					
	Minimum	Maximum	Ріжниця	Пересічно	X—159	160—164	165—169	170—X	X—1650	1650—X	1800—X							
Півостров Істрія	121	153	187	34	1672	11,5	28,9	23,2	36,4	40,4	63,6	2,5						
Істрійські острови:																		
Чрез і Керк	48	152	180	28	1654	16,7	29,2	31,2	22,9	45,9	54,1	2,1						
Лошен	101	156	182	26	1678	5,0	26,7	34,6	33,7	31,7	68,3	3,0						
Істрійські острови загалом	149	152	182	30	1670	8,7	27,5	33,6	30,3	36,2	63,9	2,7						
Істрія загалом	270	152	187	35	1671	10,0	28,2	28,9	32,9	38,2	61,8	2,6						
Хорватське побережя	170	153	188	35	1662	11,2	28,2	35,3	25,3	39,4	60,6	1,2						
Дальматійська суша:																		
північна	43				1692													
середня	96				1709													
полуднева	54				1727													
загалом	193	155	189	34	1710	4,2	12,9	28,5	54,4	17,1	82,9	9,3						
Дальматійські острови:																		
північні, загалом	101	152	182	30	1671	7,9	25,8	35,6	30,7	33,7	66,3	2,0						
полудневі: Брач	66	158	187	29	1716	1,5	7,6	33,3	57,6	9,1	90,9	10,7						
Ліса і Гвар	99	155	186	31	1702	2,0	12,1	37,4	48,5	14,1	85,9	6,1						
Курцоля	78	157	186	29	1689	3,9	21,8	33,3	41,0	25,7	74,3	1,3						
полудневі загалом	243	155	187	32	1702	2,5	14,0	35,0	48,5	16,5	83,5	5,8						
Дальматійські острови загалом	344	152	189	37														
Дубровнік	199				1688													
Сабіончельо	93				1695													
Дубровнік і Сабіончельо	292	152	185	33	1691	6,5	17,8	31,2	44,5	24,3	75,7	4,8						
Котор загалом	533	152	190	38	1698	4,1	14,3	31,1	50,5	18,4	81,6	4,1						
Жупа	42				1688													
Спіца	45				1696													
Паштровіч	132	156	187	31	1720	0,8	12,1	21,2	65,9	12,9	87,1	7,8						
Дальматія загалом	1362	152	190	38	1696	4,6	15,6	31,8	48,0	20,2	79,8	5,1						
Сербо-Хорвати ядранського побережя	1802	152	190	38	1690	6,0	18,7	31,7	43,6	24,7	75,3	4,4						

Починаючи від Істрії находимо, що найнижчий ріст мають островяне Кварнерських островів Чрез і Керк: 48 чоловіків дало тут пересічний ріст 1654 mm. Під сим зглядом вони становлять перехід до хорватського побережя, де пересічний ріст населення, обчислений на 170 помірках, дає пересічну рівнож досить низьку, а власне 1662 mm. Мешканці півострова Істрії мають всеж таки дещо висший пересічний ріст, пересічна росту 121 чоловіків виносить там 1672 mm, але на острові Лошен находимо ріст найвисший, бо пересічний ріст 101 чоловіків виносить 1678 mm. Наслідком сього загальна пересічна росту для населення цілої Істрії, враз із островами та хорватським побережєм, де всего разом поміряно 440 чоловіків, виносить 1668 mm. Переходячи відтак до Далматії, ми бачимо, що в північній її частині, себто в околицях: Зара, Дерніс і Себеніко, пересічний ріст у 43 мушин виносить 1692 mm; в середній полосі: Сінь, Трав, Спліт й Альміса, у 96-ти чоловіків ріст 1709 mm; а вкінці у полудневій частині, себто в Макарско, Вергорац і Нарента, бачимо ріст найвисший, бо у 44 х чоловіків він виносить 1727 mm; особливо високий пересічний ріст в окрузі Макарска, де виносить 1737 mm. Отже на дальматинській суші ріст населення підвисшується, поступаючи від півночі до полудня. Таку саму прояву ми бачимо також і на дальматинських островах: пересічна росту 101 чоловіків поміряних, що походять із північних дальматинських островів, головно з Сельве, Премуда, Ульбо і Злярін, дали пересічний ріст 1671 mm, подібно як Істрійці й Лошенці; зате полудневі дальматинські острови. головно Брач, Ліса, Гвар, Курцоля і др. на 243 помірків дали пересічний ріст 1702 mm. Притім поодинокі острови виказують досить значні ріжницї, і так ріст на острові Брач виносить 1716 mm, в Ліса і Гварі 1702 mm, а в Курцолі 1689 mm. Всеж таки пересічний ріст на тих островах висший як в північних дальматинських і істрійських островах, а також в Істрії й хорватським побережю. В області Дубровніка й півострові Сабіончельо, з окрімна, ріст дещо низший, а власне у поміряних 292 х чоловіків виносить він 1691 mm, а в найдальше на полудне висуненім кінці Далматії, в околиці Котора, пересічний ріст знов дещо висший, бо виносить 1698 mm, причім і тут мешканці найбільше на полудне висуненої оселі Паштровіч мають найвисший ріст, що доходить до 1720 mm. Оттак і на тій малій області виступає загальне правило збільшення росту з півночі до полудня, а найдальше висунені на полудне Паштровічане належать загалом до найвисших Дальматинців.

Пересічний ріст населення цілої Далматії вносить 1696 мм, значить кругло о 28 мм більше, як пересічний ріст Істрії й хорватського побережя, що вносить кругло 1668 мм.

Відповідно до пересічної вартости росту, розложені також і поодинокі його категорії. На островах Чрез і Керк, що мають найменчий пересічний ріст, маємо найбільший відсоток малих ростом, бо всего 16,7%, а найменчий високих ростом, бо всего 22,9%; істрійський півостров має вже менше, бо лиш 11,6% малих, та зате значно більше, бо аж 36,8% великих ростом; вкінці остров Лошен має найменчий відсоток, бо лиш приблизно 5% малих ростом, а зате найбільше, бо 61,4% середньовисоких і майже стількиж високих що Чрез і Керк (33,7%). Надвисокі ростом приходять рівно часто у всіх трьох областях, пересічно 2%—3%, і їх, як бачимо, найменче із всіх; далеко більше, бо пересічно 10%, є малих ростом, найбільше, бо аж 57% середніх, а значно менше, бо власне 33% високих.

Хорватське побережє має рівнож значний відсоток малих ростом, а власне 11,2%, зате значно більше, бо 63,5% середньовисоких, а дещо менше, бо 25,3% високих ростом і значно менше, бо тільки 1,2% надвисоких.

На далматійській суші, відповідно до високого пересічного росту, низьких дуже мало, всего 4,1%, середньовисоких вдесятеро більше, а власне 41,5%, зате високих ростом більш як половина населення, бо 54,4%, а надвисоких також помітно багато, бо аж 9,3%.

Північні далматійські острови виказують знова більший відсоток малих ростом, бо 7,9%, помітно великий тут також відсоток середньовисоких, бо приблизно о половину більше, як на далматійській суші, т. є 61,4%, а відповідно до сього значно менчий відсоток високих, а то 30,7%, і незвичайно мало, бо всего лиш 2% надвисоких.

В полуднево-далматійських островах малих ростом ще менше, як на суші й на північних островах, а то 2,5%; середньовисоких і високих ростом майже однаковий відсоток, бо приблизно 49% так, що середньовисоких значно менше, а високих більше як у північних островах, зате надвисоких 5,8%, т. є значно більше як у північних островах, а далеко менше як на суші. Коли приглянутися поодиноким полуднево-далматійським островам з окрімна, то бачимо, що поступаючи з півночі до полудня, находимо малих і середніх ростом чим раз то більше, а зате високих і надвисоких чим раз то менше, що вповні

згоджується із відносинами пересічного росту на згаданих островах, який зменчується власне в тім напрямі.

Переходячи вкінці до самих останніх полудневих областей: Дубровнік, Котор і Паштровіч, бачимо у них як раз відворотну прояву: в напрямі від півночі до полудня відсоток низьких і середньовисоких сильно зменчується, а відсотки високих і надвисоких ростом відповідно збільшуються, що очевидно йде в парі із такимже збільшенням пересічного росту у згаданім напрямі.

Загалом в цілій Дальматії, беручи пересічно, відносини в рості населення значно відмінні як в Істрії й хорватським побережю; низьких ростом значно менше, бо тільки 4,6%, середніх ростом рівнож значно менше, а саме 47,4%, а зате високих і надвисоких замітно більше, а власне перших 47,9%, а других 5,1%. Відносини росту, які бачимо отсе в Дальматії, зближуються більше до тихжеж в Істрії як в хорватському побережю: на хорватському побережю низьких і середньовисоких найбільше, в Істрії менше, а в Дальматії найменше, а противно високих і надвисоких ростом на згаданному побережю найменше, в Істрії більше, а в Дальматії найбільше.

Беручи відтак ціле сербо-хорватське населенне ядранського побережя загалом, бачимо, що низьких ростом у них пересічно 6%, середньовисоких 50,4%, високих 43,6%, а надвисоких 4,4%, отже загалом високих майже 48%. Отже се населенне в половині середньовисоке, а майже в половині високе ростом із дуже незначним відсотком низьких ростом. Притім бачимо, що ріст населення ядранського побережя збільшується поступаючи з півночі до полудня, та, що в сю під тим зглядом досить одноцільну область вдирається у двох місцях елемент низший ростом, а то в горі на хорватському побережю і в долині на області Дубровніка й Котора. Обниженне росту на півночі походить без сумніву від сумежних Сербо-Хорватів і Словінців, а на полудні є спричинене впливами Італійців. Та до сеї справи ми повернемо ще при иншій нагоді.

Убарвлення волосся виступає на ядранському побережю дуже нерівномірно: ясноволосих найбільше на півострові істрійським (19%), а відтак на хорватським побережю (16%) і на північних дальматійських островах (15%), а вкінці на істрійських островах (11%); загалом в Істрії дещо менше ясноволосих (14,6%) як на хорватському побережю (15,8%), та всеж таки в обох областях більше як 10%. Менше як 10% ясноволосих находимо на полуднево-дальматійських островах (9%), дальма-

Убарвлення волосся	Число помірів	Руде	Ясне	Ясне загалом	Яснобуре	Буре	Темнобуре	Чорне	Темне загалом
Істрія: півострови	94	—	19,14	19,14	14,89	28,72	26,59	8,51	65,96
Істрія: острови	111	—	10,81	10,81	14,41	31,53	34,23	9,00	74,77
Істрія загалом	205	—	14,63	14,63	14,63	30,73	31,21	8,78	70,73
Хорватське побережжя	152	—	15,78	15,78	18,42	30,92	29,60	4,60	65,79
Дальматія: суша	148	—	8,78	8,78	13,51	39,18	28,37	10,13	77,70
північні острови	81	—	14,81	14,81	14,81	40,74	24,69	4,93	70,37
полудневі острови	167	—	8,98	8,98	19,16	32,93	31,73	7,18	71,85
Дубровнік	213	—	6,57	6,57	14,08	26,29	45,07	7,98	79,34
Котор	434	0,23	5,99	6,22	12,90	28,34	35,48	17,05	80,87
Паштровіч	109	0,91	1,83	2,75	16,51	26,60	36,69	17,43	80,73
Дальматія загалом	1043	0,09	7,67	7,76	14,38	31,16	34,99	11,69	77,85
Сербо-Хорвати загалом	1400	0,07	9,57	9,64	14,85	31,14	33,85	10,50	75,50

тійській суші (8,8%), а вкінці найменше в області Дубровніка (6,6%) й Котора (6,2%); в громаді Паштровіч, де як відомо населення досягає найвищого росту, там і ясноволосих зникаючо мало, бо тільки 2,75%. Загальна пересічна відсотка ясноволосих для цілої Далматії виносить ледви 7,76% помірних, а пересічна для цілого ядранського побережжя 9,64%.

Посереднє, яснобуре убарвлення волосся виступає найсильніше в полудневих дальматійських островах, де виносить звиж 19% помірних; відтак йде хорватське побережжя із 18,4% яснобурих, а далі Істрія (14,6%), північні дальматійські острови (14,8%) і Дубровнік (14,1%), всі з відсотком 15%—14% яснобурих; вкінці наступають: дальматійська суша із 13,5% та Котор із 12,9% яснобурих, причім в громаді Паштровіч, ненадійно підвищується згаданий відсоток до 16,5%. Пересічно в цілій Далматії 14,4%, а на цілім ядранським побережжю 14,85% яснобурих. Збираючи те все разом бачимо, що загалом яснобурих волоссям на ядранському побережжю є 12%—19% населення, причім загально беручи, найбільший відсоток ясноволосих і яснобурих припадає на хорватське побережжя, дещо менше на Істрію, а найменше на Далматію, хоч різниці між тими останніми не дуже значні. Згаданих яснобурих волосом причислив Weisbach²⁹⁹ у своїй дотичній праці до темноволосих, в пізніших своїх працях й за-

гально у всіх інших авторів се убарвлення волосся вважається посереднім, між ясним і темним убарвленням, та не вчислюється до темноволосих. Отже перевівши таку поправку ми переконуємося, що темноволосих найбільше, бо аж 80,9%, в області Котора і Паштровіча із 80,7%, мало менчий відсоток бачимо в області Дубровніка, що має всего 79,3%, значний відсоток находимо рівнож на дальматійській суші (77,7%), відтак на істрійських островах (74,8%), та дальматійських островах, більший в полудневих (71,9%), а менчий дещо у північних (70,4%). Найменчий відсоток темноволосих бачимо на півострові Істрії, а власне приблизно 66%, та на хорватському побережю, із 65,8% темноволосих. Загально беручи, найменчий відсоток темноволосих є на хорватському побережю (65,8%), дещо більший в Істрії (70,7%), а найвищий в Дальматії, де пересічно виносить 77,85%. В темнім убарвленню волосся значний відсоток займає цілковито чорне убарвлення волосся. Найменчий відсоток його бачимо на хорватському побережю, де виносить 4,68% помірних; майже рівно стільки його в північно-дальматійських островах, бо власне 49% дещо більше в полуднево-дальматійських островах (72%) і в області Дубровніка (8%), ще більше в Істрії, на півострові 8,5%, а на островах 9%, небагато більше чорноволосих на дальматійській суші (10%), та найбільше в області Котора, а особливо Паштровіча, де доходить до звиж 17% всіх помірних. Оттак беручи на увагу убарвлення волосся загалом на цілому ядранському побережю, ми можемо розрізнити тут три начебто окрімні полоси: одна полоса сильно темноволосих займає істрійські острови й дальматійську сушу, друга менче темна займає дальматійські острови, а в обох тих полосах збільшується темне убарвлення волосся в напрямі з півночі на полудне. Третя область найбільш ясноволоса займає сам тільки півострів Істрію й хорватське побережє, де з півночі вдирається значно яснійший елемент у згадану темноволосу область.

Weisbach розслідував також відносини між убарвленням волосся а ростом помірних Сербо-Хорватів, та подає ось такий перегляд:

Волоссе	Число помірів	Ріст в мілім.
Руді	1	1645
Ясноволосі	116	1675
Яснобуре	196	1689
Буре	374	1689
Темнобуре	430	1689
Чорне	140	1717
Темновол. разом	1140	1692

З сього перегляду бачимо, що ясноволосі значно низші ростом як темноволосі загалом та, що чорноволосі мають замітно найвищий ріст, і на тій основі ми можемо припускати, що високий ріст і темне убарвлення волосся се властиві характеристичні антропальогічні прикмети Сербо-Хорватів ядранського побережя, а нечи-

сленні ясноволосі одиниці є вислідом впливів чужого ясноволо-
сого і низького ростом елемента.

Убарвлення очей зображує нам отсе зіставленне :

Убарвлення очей	Число помірів	Weisbach		Наш поділ		
		Ясне загал.	Темне загал.	Ясне загал.	Мішане	Темне загал.
Істрія: півостров	94	52,12	47,87	44,68	21,26	34,05
Істрія: острови	111	56,75	43,24	46,85	22,51	30,63
Істрія загалом	205	54,63	45,36	45,85	21,95	32,19
Хорватське побережжє	152	50,65	49,34	44,73	22,36	32,90
Дальматія: суша	148	29,04	70,94	23,64	22,96	53,38
північні острови	81	49,38	50,61	34,57	37,03	28,39
полудневі острови	167	43,71	56,28	35,93	21,55	42,51
Дубровнік	213	40,84	59,15	32,39	27,69	39,91
Котор	434	32,71	67,28	26,03	21,24	52,72
Паштровіч	109	26,40	73,39	22,94	14,66	62,39
Дальматія загалом	1043	36,91	63,08	29,24	24,06	46,69
Сербо-Хорвати загалом	1400	41,00	59,00	33,36	23,56	43,08

У своїх дотичних дослідах Weisbach розрізнявав отсі барви очей: голубу, сиву, сивожовту, яснобуру, буру, темнобуру і чорну; перші три барви: голубу, сиву й сивожовту, уважав він ясними барвами очей, а всі останні темними. Нам здається, що барви очей: сивожовту й яснобуру, слід вважати „мішаними“ а буру, темнобуру й чорну темними барвами; але не маючи певности, яку саме барву дугівки називає автор „сивожовтою“, та які підбарвки бурої барви він означає як „яснобура“ і „бура“ барва, ми мусимо полишити згаданий поділ його без зміни, подаючи тільки задля порівняння також наш справлений поділ. Зазначивши се пригляньмося поданому зіставленню. Ось так після автора, яснооких найменше у Паштровіч (26,6%), дещо більше є їх на дальматійській суші (29%), та в Которі (32,7%), відтак йдуть: Дубровнік із 40,8%, дальматійські острови, полудневі із 43,7% та північні із 49,4%, а вкінці хорватське побережжє із 50,7%, півостров Істрія із 52,1% та істрійські острови із 56,8% яснооких. Загалом всіх яснооких в Дальматії пересічно 36,9%, на хорватським побережжю 50,7%, а в Істрії 54,6%; пере-

січний відсоток ясноволосих для цілого ядранського побережя загалом виносить кругло 41%. Дятого, що Weisbach признає тільки дві барви очей: ясну й темну, то відсоток темнооких доповнює відсоток яснооких до 100, і через те відносини у тих перших як раз відвортно противні: найбільший відсоток темнооких у Паштровіч (73,4%), найменчий на істрійських островах (43,2%). Пересічно беручи найменче темнооких в Істрії, 45,4%, дещо більше в хорватськім побережю, 49,3%, а найбільше в Далматії, де доходить до 63%. Застановлюючись над тими всіми числами ми приходимо до сього переконання, що і під зглядом убарвлення дугівки очей треба розділити населенне ядранського побережя на дві області: перша область темнооких, що займає далматійську сушу, із незвичайно малим відсотком яснооких (29%—26%), та дуже значним відсотком темнооких (70%—73%); друга область обнимає Істрію, хорватське побережє, далматійські острови а вкінци Дубровнік й Котор, що мають 41%—55% яснооких, а 45%—67% темнооких. В обох згаданих сбластях відсоток яснооких зменчується, а темнооких збільшується, поступаючи в напрямі від півночи до полудня, причім на островах Істрії убарвлення очей замітно ясніше як на суші. В нашім поправленім перегляді відсотків убарвлення очей є відносини анальогічні, лиш задля виділення мішаного типу, лотичні відсотки відповідно менчі.

Убарвлення волосся	Ясні очі			Мішані очі			Темні очі			
	голубі	сірі	загалом	сіро-бурі	ясно-бурі	мішані загалом	бурі	темнобурі	чорні	темні загалом
руде	0,07	1,00	0,07	—	—	—	—	—	—	—
ясне	6,43	1,00	7,43	0,64	1,00	1,64	0,50	—	—	0,50
ясне загалом	6,50	1,00	7,50	0,64	1,00	1,64	0,50	—	—	0,50
посереднє: яснобуре	5,71	2,29	8,00	1,14	4,43	5,57	1,00	0,29	—	1,29
буре	6,21	5,07	11,28	2,14	5,86	8,00	11,21	0,64	—	11,85
темнобуре	2,84	2,43	5,27	3,50	4,00	7,50	8,86	12,22	—	21,08
чорне	0,29	1,00	1,29	0,21	0,64	0,85	2,28	5,71	0,36	8,35
темне загалом	9,34	8,50	17,84	5,85	10,50	16,35	22,35	18,57	0,36	41,28

Відносини між убарвленням волосся й очей подає нам повисше наведене зіставленне. З нього бачимо, що між ясноволо-

сими є 7,50% яснооких, а 0,50% темнооких, зновжеж між темно-волосими, 17,84% яснооких, а 41,28% темнооких. Беручи число всіх помірних за 100, та обчисливши на основі згаданого зіставлення відсотки ясного, мішаного й темного типу, ми знаходимо, що блондинів є 7,5%, мішаного типу 51,2%, а брюнетів 41,3% всіх помірних.

Притім йдучи за нинішнім способом оцінки убарвлення волосся й очей, ми означили яснобуре волосся й „сірожовті“ та яснобурі очі як мішані, та після сього означили відповідні відсотки типів убарвлення, а через те одержали менчий відсоток блондинів, та дещо менчий відсоток брюнетів, та зате значно більший відсоток мішаного типу як Weisbach; одначе і так виступає ясно перед наші очі тип убарвлення Сербо-Хорватів ядранського побережя: у них дуже незначний відсоток блондинів, приблизно половина мішаного типу, та всеж таки значний відсоток брюнетів.

Відносини між типами убарвлення а ростом тіла у Сербо-Хорватів ядранського побережя подає автор в особливім зіставленню, яке ми ось тут наводимо, обчисливши спільну пересічну росту для цілого мішаного типу. Бачимо тут ось такі відносини:

Число помірив	Тип убарвлення	Ріст в міліметр.
82	блондини	1676
453	мішаний т.	1682
720	брюнети	1698
119	чорний тип	1726

Оттак як бачимо, блондини найменчі ростом, мішаний тип визначається ростом дещо більшим, а брюнети ще більшим, одначе чорний тип виділений ще зосібна із брюнетів, визначається надзвичайним ростом, значно навіть вис-

шим від того який бачимо у загально брюнетного типу. Се вповні згоджується з тим, що ми бачили при відносинах барви волосся до росту, та перекоує нас, що тут маємо до діла із особливими комбінаціями расових прикмет, а власне із расою ясною а низшою ростом, та темною а висшою ростом. Малий відсоток низшого ясного типу, а значний переважаючий відсоток високого темного типу доказує, що загал Сербо-Хорватів ядранського побережя належить власне до сього останнього; низший ясный тип, се тип захожий, що вдирається тут із північної сторони.

На жаль Weisbach не брав ніяких помірив голови на досліджуваних Сербо-Хорватах і через те ми немаємо спромоги означити близше їх антропольогічного характеру під сим зглядом.

Одначе згаданий автор мав нагоду розслідувати ближше більшу скількість черепів, що походили із деяких помірних ним ще за життя Сербо-Хорватів, які померли у австрійським константинопольським шпиталі, й на тій основі ми маємо спромогу дещо розвідатися також і про будову голови та лица у сього славянського племені. Всіх черепів розслідував Weisbach 80, з того 3 черепи приналежні Герцеговінцям так, що на Сербо-Хорватів ядранського побережя припадає всего 77 черепів. Ось перегляд пересічних вартостей найважливіших помірив на згаданих черепах.

Область	Число помірив	Найбільші проміри голови			Показчки		Ширина чола	Показчик чола.	Висота лица		Ширина дугарм.	Показчик загальнолицевий	Показчик горішньолицевий	Ніс		Показчик носовий	
		Ріст в міліметр.	довжина	ширина	висота	головний			висотний	цїла				горішня	довжнна		ширина
Істрія: суша	6	1646	176	150	138	85,2	78,3	101	67,33	120	72	138	86,96	52,2	51	24	47,1
Істрія: острови	10	1669	170	146	137	85,9	80,7	96	65,75	115	69	135	85,19	51,1	51	25	49,0
Істрія загалом	16	1662	172	148	137	85,6	79,8	98	66,22	117	70	136	86,03	51,5	51	25	49,0
Хорватське побережє	7	1676	174	146	137	83,9	78,7	100	68,49	120	71	133	90,23	53,4	51	23	45,1
Дальматія: суша	6	1739	183	146	137	79,9	74,8	99	67,81	120	72	137	87,59	52,5	53	26	49,0
острови	11	1723	177	149	141	84,1	79,3	100	67,11	119	69	139	85,61	49,6	50	26	52,0
Дубровнік	20	1698	177	147	139	83,2	78,8	98	66,67	117	70	137	85,40	51,1	52	25	48,1
Котор	17	1695	173	147	139	85,2	80,5	97	65,99	118	70	135	87,41	51,1	52	24	46,1
Дубровнік і Котор	37	1697	175	147	139	84,1	79,5	97	65,99	118	70	136	86,76	51,5	52	24	46,1
Дальматія загалом	54	1707	176	147	139	83,7	79,0	98	66,67	118	70	137	86,13	51,1	52	25	48,1
Загальна пересічна	77	1698	175	147	138	84,1	78,8	99	67,35	118	70	136	86,76	51,5	51	24	47,1

Як бачимо, то із поодиноких областей помірно небагато черепів, найбільше ще із Далматії загалом, а з околиць Дубровніка й Котора в подрібности, та всеж таки в недостачі иншого й сей матеріал є для нас дуже пожаданим. Не будемо тут застановляти ся над пересічними вартістями росту, бо дотичні індивідуальні поміри узгляднив згаданий автор при повисше згаданих дослідах росту на живих людях, зазначимо тільки, що хоч віддільні пересічні вартости для поодиноких областей часом значно ріжняються від тих, про які ми згадували передше, проява очевидно викликана малочисельністю помірив, то всеж таки загальна, пересічна вартість для всіх (1698 mm), дуже зближена до тої, яку Weisbach одержав на основі розсліду багатшого

матеріалу. Пригляньмося найважнішим помірам на згаданих черепках, починаючи від найбільших промірів голови.

Найбільша довжина черепа хитається в границях 161—193 mm, а пересічна її вартість виносить 175 mm. Найбільша вона у тих черепів, що походили із дальматійської суші, бо виносить 183 mm, найменча у тих, що походять із істрійських островів, де виносить 170 mm; і пересічно у всіх істрійських черепів ся довжина не дуже велика, бо виносить тільки 172 mm; у черепів із хорватського побережя вона дещо більша, а власне 174 mm, а в дальматійських загалом найбільша, бо виносить 176 mm. Отже як бачимо, в Істрії й хорватському побережю черепи коротші, а в Дальматії особливо ж на суші довші, але хоч між індивідуальними помірами різниці досить значні, то між пересічними для поодиноких областей вони не надто великі.

Найбільша ширина черепа хитається в границях 132—163 mm, пересічна вартість виносить 147 mm, причім найбільшу пересічну ширину ми бачимо у черепів, що походять із істрійської суші (150 mm), дещо менчу на дальматійських островах (149 mm), та в Істрії загалом (148 mm), а дальше в області Дубровніка й Котора та загалом в Дальматії, де рівнається загальній пересічній вартості (147 mm), а в кінці найменчі вартості бачимо у тих, що походять із дальматійської суші та загалом із хорватського побережя (146 mm). Тут бачимо сю саму прояву, що хоч границі індивідуальних хитань досить значні, то хитання між пересічними вартістями поодиноких областей цілком незначні.

Головний показчик, що показує взаємні відносини між обома згаданими найбільшими промірами, хитається в широких границях від 74,8 до 93,6; але хитання між пересічними вартістями поодиноких областей значно менчі: найменчу вартість головного показчика бачимо у тих черепів, що походять із дальматійської суші, бо там виносить він ледви 79,9, тут сей показчик помітно малий, бо у всіх інших областях він значно більший. І так в області Дубровніка він виносить 83,2, а на дальматійських островах 84,1, в кінці в Которі 85,2, так, що загальна пересічна для цілої Дальматії виносить 83,7. Дуже зближену вартість має головний показчик на хорватському побережю, де виносить 83,9, а зате в Істрії доходить до найвищої вартості, бо на суші виносить 85,2, на островах 85,9, а пересічно 85,6.

З цього бачимо, що найбільш круглоголові черепи одержав Weisbach з Істрії, і то з островів ще сильніше круглоголо-ві як із суші; до них зближуються своєю сильною круглоголо-вістю черепи з Котора, звідси походить власне найбільш кругло-головий череп, якого показчик виносить аж 91; замітне притім, що черепи з Будви, місцевости, яка найбільше висунена на по-лудне, пересічно ще більш круглоголові, як пересічно в котор-ській околиці, бо показчик їх виносить рівно 87. На північ від Котора, в околиці Дубровніка, черепи пересічно вже тільки під-круглоголові, одначе одинокий череп із півострова Сабіончельо знов замітний своєю сильною круглоголовістю, бо має показчик 90,7. Ще далше на північ, в околицях Макарської, головний показчик ще менчий, бо виносить пересічно 80,7, в Спліт 78,3, а одинокий череп з Себеніко має згаданий показчик 80,4, так, що пересічний показчик дальматійської суші сильно мезокефаль-ний, бо виносить 79,9. З цього виходилоби, що на дальматій-ським побережю, від Себеніко до Будви, круглоголовість насе-лення збільшується, поступаючи в напрямі із півночі до по-лудня. Замітна річ, що на дальматійських островах пересічний головний показчик значно висший, як на побережю, бо вино-сить як знаємо, 84,1; причім пересічний показчик двох черепів із Брача виносить 85,6, чотирьох черепів із Лошена 84,1, а двох черепів із Курцолі 79,4, так начебто тут виступала проява ціл-ком противна як на побережю, а власне зменченне круглоголо-вости в напрямі з півночі до полудня. Одначе один одинокий череп із Лягости сильно круглоголовий, бо має показчик 86,6, так що тут певного нічого не можемо сказати, та мусимо ждати на багатший матеріял. У всякому разі черепи із островів даль-матійських пересічно брахікефальні і під тим зглядом дуже зближуються до тих черепів, які походять із тих околиць даль-матійської суші, що найдалше висунені на полудне. Такий са-мий пересічний показчик, який ми бачимо в околиці Дубровніка й Котора, випадає як пересічна вартість для всіх дальматійських черепів загалом (84,1) так, що помимо сильної середньоголовости черепів із північної Дальматії маємо право означити населенне Дальматії як пересічно круглоголове. Пересічна вартість голов-ного показчика черепів хорватського побережя (83,9) дуже збли-жена до згаданого пересічного показчика для цілої Дальматії.

Бажаючи пристосувати повисше згадані висліди, одержані на основі помірив черепів, до тих обставин, які ми бачимо на живім населенню, ми мусимо тямити, що як се вже сказано, після

Брока³², показчик головний одержаний із pomірів на черепі, пересічно менчий о 2 від показчика сдержаного із pomірів на живому чоловіці; до таких самих вислідів дійшов також і Weisbach¹⁶⁰ і подає ту саму ріжницю власне для черепів австрійських Славян, отже на тій основі ми хоч не маємо pomірів на живих людях, можемо з великою правдоподібністю прийняти, що населенне ядранського побережя загалом пересічно сильно круглоголове, з пересічним головним показчиком від 86 до 88; у ту область сильних круглоголовців вдирається довгоголовий елемент, правдоподібно із північного сходу до хорватського побережя і північної Далматії, викликаючи в тих сторонах сильніше обниженне головного показчика, та замітну середньоголовість. Дуже можливо, що подібний доліхоїдний елемент впливає на населенне полуднево-далматійських островів, викликаючи там також сильне обниженне головного показчика, але в такому разі оба ті впливи не булиби однородні. З огляду на се, що хорватське побережє відзначається, як ми се вже бачили, яснішим типом убарвлення волосся й очей, а також нищим ростом, а полуднева Далматія враз із островами сильно темним типом убарвлення й вищим ростом, мусимо припустити, що подовгуватість лобини у Сербо-Хорватів ядранського побережя викликана на півночі впливом якогось елемента низького ростом і ясноволосого, а на полудне темного типу. Із першим із них ми подибаємося ще при розсліди антропольогічних прикмет Сербів Хорватії й Слявонії, останній є здається ідентичним із низькими, темними брнетними довгоголовими брнетами, які Deniker назвав „середземноморською“ расою.

Коли порівнаємо головний показчик на ядранському побережю і в сумежній Босні й Герцеговіні, то бачимо, що хоч в північній Далматії згаданий показчик значно низший як в сумежних боснійських округах: Бігач і Травнік, то пересічний показчик для цілої Далматії цілком такий самий як у згаданих округах та загалом у Босні. Так само головний показчик в околицях Дубровніка й Котора дуже зближений до такогуж показчика у сумежньому мостарському окрузі. Замітно, що три черепи герцеговінського походження, які знайшлись у згаданій збірці Weisbach-a, а які ми нароком вилучили із нашого розважування, мають пересічний показчик: 85,3, значить, він цілком такий як на істрійській суші, та відповідає значно більшій вартости показчика для живих людей (87), як той, що його знайшов самжеж Weisbach³⁴⁴ для мостарського округа (85,5).

Приглянувшись оттак головному показчикови, застановімся ще й над другими важнішими антропольогічними прикметами згаданих черепів.

Висота черепів хитається в границях від 128–150 mm, отже хитання і тут досить значні, але пересічні вартости для поодиноких областей зновжеж дуже однастайні: найбільша висота ще на дальматійських островах (141 mm), дещо менча в Дубровнику й Которі (139 mm), ще менча на істрійській суші, де виносить як раз стільки, що загальна пересічна для цілої Далматії (138 mm), а найменче на істрійських островах і дальматійській суші (137 mm). Що до висотного показчика, то різниця між найнижшою і найвисшою його вартістю в згаданих областях цілком незначна: найменчий він на дальматійській суші (75), значно більший він на істрійській суші, хорватському побережю та в околиці Дубровніка, де виносить дещо більше як 78; мало що більший він на дальматійських островах (79,3), а найбільший в Которі (80,5) і на істрійських островах (80,7). Пересічні вартости сього показчика для Істрії, цілої Далматії, а вкінці й для хорватського побережя й загалом для всіх помірних сербохорватських черепів, виносить приблизно 79. З сього бачимо, що в порівнанню до довжини черепа його висота замітно висока; тільки черепи, що походять із дальматійської суші, є середньовисокими, а зате всі інші замітно високоголові, ортокефальні, і то після всіх загально уживаних класифікаційних поділів. Отже високоголовість можна прийняти як характеристичну прикмету всіх Сербо-Хорватів ядранського побережя.

Чоло загалом досить широке. Найменча ширина чола виносить від 81 до 108 mm, отже хитання досить значні, але пересічні вартости для поодиноких областей рівнож дуже зближені до себе, бо виносять від 96 mm (на істрійських островах) до 101 mm (на істрійській суші). Чоловий показчик найменчий у черепів із дальматійських островів, де виносить 65,75, подібний показчик бачимо також і в черепів з околиць Котора (65,99), дещо більшим є сей показчик в Істрії загалом (66,2), та в Дубровнику й загалом в Далматії 66,67, а ще більший в Істрії на суші, на дальматійських островах і на дальматійським побережю, де виносить понад 67, а найбільший на хорватському побережю, де доходить до 68,5. Отже, після поділу Брока, черепи з істрійських островів та з Котора вузкочолі, а із усіх інших областей мірночолі, на хорватському побережю зближені вже навіть до широкочоліх.

Лице у згаданих черепів досить високе. Морфольогічна, носо-підборідня висота лица виносить від 103 до 133 mm, причім вона найменча на істрійських островах (115), дещо більша вона в Дубровніку (117) і Которі (118) і в дальматійських островах (119), а найбільша вона на істрійській і дальматійській суші, де доходить до 120 mm. Пересічно виносить згадана висота в істрійських черепів 117 mm, у всіх дальматійських 118 mm, а в тих, що із хорватського побережя, 120 mm. Отже лица у Істрійців найкоротші, а у мешканців хорватського побережя найдовші, але одні й другі мало відрізняються від пересічної загальної довжини, що виносить 118 mm.

Горішня висота лица виносить від 60 до 82 mm, пересічно у всіх згаданих сербо-хорватських черепів 70 mm; а пересічні вартости сеї висоти у поодиноких областях сього побережя мало відбігають від сеї загальної вартости. Найменчу сю висоту мають черепи зновжеж істрійських і дальматійських островів (69), найбільшу істрійська й дальматійська суша (72); на хорватському побережю ся висота дещо менча (71), а у всіх інших областях вона рівна пересічній загальній вартости. Отже як бачимо, на побережю населенне має лице довше як на островах, причім Дубровнік і Котор займають під тим зглядом посереднє становище.

Пригляньмося тепер з черги ширині лица, означеній тут двуярмовим проміром. Виміри сеї ширини лица хитаються в границях 123 до 146 mm, одначе й тут пересічні вартости в поодиноких областях не дуже різняться між собою. Найменчу ширину мають черепи хорватського побережя (133), дещо більша вона у черепів істрійських островів і околиці Котора, а відтак в істрійських черепів загалом та у тих, що походять з Дубровніка й Котора: у них двуярмова ширина рівнається загальній пересічній, що виносить для всіх черепів 136 mm. Більше від загальної пересічної виносить ся ширина у черепів із дальматійської суші, з околиці Дубровніка й у всіх дальматійських загалом, а найбільше виносить вона у черепів з істрійського побережя (138) і дальматійських островів, де доходить до 139 mm. Отже у населення ядранського побережя лице найвузше на хорватському побережю, а найширше на істрійській суші та дальматійських островах; в інших областях двуярмова ширина лица зближується до загальної пересічної вартости. Такими є безглядні виміри висоти й ширини лица у Сербо-Хорватів ядранського побережя, та властиве понятє про постать лица дають нам доперва дотичні лицеві показчики, що показують нам відносини

згаданих висот лица до двурмової його ширини. Тут зразу виступають відмінні відносини. Загально-лицевий показчик, що показує нам відносини морфологічної висоти лица до його двурмової ширини, найменчий на істрійських і дальматійських островах та в околиці Дубровніка, де виносить мало що більше як 85; дещо більшим є сей показчик на істрійській та дальматійській суші та в околиці Котора, де виносить приблизно 87, а найбільшим на хорватським побережю, де доходить до 90. Отже загально беручи лица мезопрозопні, хоч в істрійських та дальматійських островах вони граничать вже із еврпрозопними, тільки на хорватському побережю лица переходять вже у лептопрозопні.

Показчик горішньо-лицевий, що є мірою відносин горішньолицевої висоти до двурмової ширини черепа, найменчий у черепів із дальматійських островів, де виносить 49,6, найбільший він у черепів хорватського побережя, де виносить 53,4, трохи менче виносить він на дальматійським й істрійським побережю, де виносить приблизно 52; позатим у черепів із всіх інших областей виносить сей показчик приблизно стільки, як пересічна вартість для всіх черепів, себто приблизно 51. Значить населенне на дальматійських островах треба причислити ще до таких, що мають низьку горішню щоку (евріен, хамепрозоп), населенне на всіх інших областях треба причислити вже до мірнолицих (мезен, зглядно мезопрозоп). Колиж порівнаємо оба згадані показчики із собою, то бачимо, що загалом беручи, оба показчики осягають свою найвисшу вартість на хорватському побережю, а чим менчий показчик загальнолицевий, тим менчий також і горішньолицевий, але в околицях Котора помимо значного показчика загальнолицевого, горішньолицевий цілком малий, а се вказувало би на се, що у населення тої области долішня щока мусить визначуватися незвичайною висотою, бо в такім випадку тільки її коштом може збільшитися загальнолицева висота. На жаль Weisbach не подав нам дотичних помірив і сю подробицю будуть мусіли перевірити колись будучі докладніші досліди.

На закінченне остається нам ще приглянутися ближше будові носа.

Довжина носа на згаданих черепах виносить найменче, бо тільки 50 mm на черепах із дальматійських островів; на черепах із Істрії й хорватського побережя виносить вона 51 mm; найбільшу довжину носа, бо 53 mm, находимо на черепах із даль-

матійського побережя, а в черепів з Дубровніка й Котора 52 mm. Стільки само виносить пересічна довжина носа для дальматійських черепів загалом. Ширина носа найменча у черепів хорватського побережя (23 mm), дещо більшою є ся ширина у черепів на дальматійським побережю й на островах, а власне 26 mm; у черепів із усіх інших областей хитається вартість сього виміру поміж обома тими скрайними границями; хитання як бачимо дуже невеликі. Відповідним до сього є й носовий показчик; найменчий він у черепів із хорватського побережя, де виносить 45, дещо більший він у черепів з Котора (46) і з істрійської суші (47), ще більший в околиці Дубровніка (48), на дальматійській суші й істрійських островах (49), а найбільший на дальматійських островах, де доходить до 52. Пересічний показчик носовий для всіх черепів виносить приблизно 47. Оттак, як бачимо, Сербо-Хорвати ядранського побережя загалом беручи вузконосі, найбільше на хорватському побережю, менче в околиці Котора та на істрійським побережю, де вже зближуються до мірноносих, позатим на істрійських островах та в цілій Дальматії, крім Котора, вони більш або менче мірноносі, і то найбільше на дальматійських островах, де вже зближуються до широконосих.

Ось найважніші прикмети Сербо-Хорватів ядранського побережя. Сам Weisbach подає у своїй згаданій праці ось таку влучну характеристику сього славянського племені:

„Вони високі на 1690 mm, і сей ріст вони вже досягають із 20 роком життя та задержують його аж до пізної старости, коли то доперва наступає знов зменченне росту, — вони мають переважно темне волосся, що тільки рідко буває кучеряве, і темні очи; їх шкіра тільки дуже рідко темна. В північних областях, головно на хорватським побережю, в Істрії й на північно-дальматійських островах вони менчі, частіше ясноволосі й ясноокі, як в полудневих, в Дальматії і Дубровнику, Которі й полудневих островах, де переважає темний, високорослий тип. Колиж ми тепер узгляднимо, що на цілому ядранському побережю у Сербо-Хорватів ріст тіла все збільшується від півночі до полудня, а в тім самім напрямі число бльондинів і яснооких зменчується, а число темного типу постійно збільшується; — що відтак загалом у них темний високорослий тип є пануючим; то те все зневолює нас до такого припущення: Ясний тип у наших полудневих Славян є для них чужим, захожим із північних сусідних країв, де знаходиться найбільше ясноволосих людей, а власне здається що перед всім хорватське побережє є тими воротами,

якими вдирається низький а ясний тип... Їх череп тільки мірного обводу, та мимо сього просторий, великий, тяжкий, та збудований із сильних костей, він дуже короткий при своїй значній ширині й висоті, отже в високій степені гипсібрахікефальний, а через те під кожним зглядом зближений до круглявого (черепа), має в сагітальній і корональній поверхні тільки мірне склепінне, і дуже довгу й широку, отже велику підставу, з великими, сильними мастоїдними вирістками. Передня часть сього черепа довга й висока, простовисне чоло, якого горби тільки мірно від себе віддалені, склеплене сильно в сагітальнім, а слабо тільки в горизонтальнім напрямі. Середня часть голови, при своїй дуже значній короткості, ширині й висоті, дуже коротка, широка й висока, а поза вухами широка, має широкі, навіть дуже сильно склеплені бічні стіни, яких горби, тільки невизразно виступаючі лежать дуже далеко від себе віддалені й досить високо в горі та обнимають між собою сильно склеплену (верхню) тіменну частину. Поверхня причіпу скраневих м'язів визначається своєю значною довжиною. На їх гладкій потилиці, що має тільки рідко більшу *tuberositas externa* і сильні м'язові листви та є лиш мірної висоти, одначе між мастоїдними вирістками є дуже широка, бачимо потиличну луску, що буває цілком плоскою а дуже довгою при мірній ширині та утворена із дуже малої частини міжтімної а дуже довгої околиці малого мозочка. Потиличний отвір малий та замітний своєю значною шириною, отже більше круглявої постаті. Ортопрогнатне, хамепрозопне, одначе в горішній частині тим неменче ще лептопрозопне лице, є поміж дуже сильно закривленими ярмовими дугами дуже широке та звужене сильно в гору, а слабо тільки в сторону нижньощоківих кутів, отже в долі так само широке, має коротку, дуже широку й низьку горішню щоку, мезоконхні, неглибокі очні ямини й лепторінний, при насаді мірно широкий ніс, з великими, острій хребет утворюючими, носовими кістками; слабо зігнена, мала долішня щока має високі, мірно широкі, та під мірним кутом вистаючі рамена..."

Оттак із поданого огляду праці Weisbacha бачимо, що Сербо-Хорвати ядранського побережя се народ високий ростом, переважно темного убарвлення волосся й очей, сильно круглоголовий, з високою головою та мірно широким чолом і досить довгим, мірно широким лицем, з досить довгим та вузким носом. Погляньмо тепер, чи такий самий антропольогічний характер мають їх побратими, що живуть в інших країнах.

Як відомо, Сербо-Хорвати живуть не лише на ядранському побережю, але також і в Хорватії й Слявонії. Розслід сеї галузи Сербо-Хорватів завдячуємо рівнож Weisbach-ови³⁰⁰, що поміряв їх 3190 чоловіків, зновжеж жовнірів в віці 20—25 літ, та висліди тих помірив представив в осібній розвідці. Ось головні висліди тих його дослідів:

Ріст хитається в границях від 153 до 194 см і виносить пересічно 1695 mm, отже майже як раз стільки, що пересічний ріст дальматійського населення (1696). Зате згадані Сербо-Хорвати тим своїм ростом перевищують значно своїх сусідів Істрійців, у яких пересічний ріст, як знаємо, виносить 1671 mm, а ще більше населенне хорватського побережя, де ріст доходить ледви до пересічної вартости 1662 mm. Одначе загальна пересічна для всіх Сербо-Хорватів ядранського побережя (1690 mm) не дуже ріжниться від їхнього росту; зновжеж в деяких околицях ядранського побережя пересічний ріст населення далеко більший, як ось в Дальматії (1708), на острові Брач (1716), або в громаді Паштровіч (1720), а на основі сього маємо право признати, що під зглядом росту Сербо-Хорвати Хорватії й Слявонії цілком не ріжняться від своїх побратимів ядранського побережя. Але в подробицях відносин росту находимо деякі особливі ріжниці від тих, які ми бачили на ядранському побережю. Ось приміром найбільше число помірив припадає на ріст 170 см (240 чоловіків), але подібно високі числа находимо в зближених вимірах росту: 168 см (225 чол.), 167 см (220 чол.), 171 см (208 чол.) і 172 см (205 чол.). Починаючи від тих максімальных чисел число примірників даного росту опадає швидко в обох напрямках так, що найнижші й найвисші виміри росту заступлені вже тільки поодинокими випадками. Загалом беручи, поміж помірними було чоловіків малого росту, т. є. до 159 см включно, лише тільки 76-х, себто тільки 2,4% всього; низше середньої росту, від 160 см до 164 см включно, було 531 чоловіків т. є. 16,6%, висше середньої росту, від 165 см до 169 см включно, було 1015 чоловіків, отже 31,8% всіх, а високих, від 170 см в гору, було всього 1568 чоловіків т. є. рівно 49% всіх помірних.

Між Сербо-Хорватами Істрії є далеко більше, бо аж 10% низьких ростом, а притім далеко менче, бо всього тільки 33% високих ростом; та зате в цілій Дальматії загалом находимо дещо більше, бо около 46% низьких ростом, а рівночасно дещо менче, бо 48% високих ростом.

Оттак у Сербо-Хорватів Хорватії й Слявонії так само як і у тих, що замешкують Далматію, більшість є високого росту, в противности до їх земляків в Істрії, де переважає середній ріст, а що й пересічний ріст в обох областях майже однаковий, то під зглядом росту між обома згаданими галузями сербо-хорватського племені нема основної різниці.

Барва волосся переважно бура, бо находимо її у 41,3% всіх помірних, відтак йдуть ясноволосі, яких є 27,9%, з черги наступають яснобурі, яких є 21,3%, досить ще часто подибується також чорне волоссе, що буває у 8,9% помірних, а виїмково тільки, бо всього лиш у 0,4% появлюється руде волоссе. Вважаючи рудих і ясноволосих загалом ясноволосими, яснобурих посереднім типом, а бурих і чорних темноволосими бачимо, що ясноволосих тут є приблизно 28%, посередних 21% а темноволосих приблизно 50% всіх помірних. Отже приблизно половина населення Хорватії й Слявонії має темну барву волосся, а на другу половину припадає ясне й посереднє убарвленне волосся, причім ясноволосих дещо більше як сих останніх.

На ріст барва волосся позірно немає впливу; вправді ясноволосі мають пересічний ріст 1693 mm, ті, що мають яснобуре волоссе високі на 1695 mm, а темноволосі на 1696 mm, отже чим темніший волос тим висший ріст, але різниці тут так незначні, що годі тут на певно вязати згадані обі прояви у причиновий звязок; але дуже замітна ся обставина, що чорноволосі мають пересічний ріст 1704 mm, отже чорноволосі відзначаються тут замітно високим ростом, цілком так само як і в їх побратимів ядранського побережя, і ся обставина дає нам право припустити, що і в населення Хорватії й Слявонії темноволосі мають висший ріст як ясноволосі.

Барва очей виказує тут дещо відмінні відносини від тих, які ми бачили на ядранськім побережю. Вправді найбільше очей бурих, а власне 35,8% всіх помірних, голубих очей є вже пересічно 24,2%, сивих ще менче, а власне 17,7%, сіробурих вже тільки 12,2%, зелених лише 8,8%, а найменче чорних, бо лиш 1,2% і тільки виїмково жовті (0,03%). З сього бачимо, що в нашім випадку найбільше яснооких, бо 41,9%, дещо менче є темнооких, бо всего 37%, а найменче мішаних, бо всего тільки 21%. Порівнаймо отсі відносини із тими, які ми бачили в Істрії й Далматії а одержимо ось такий образ:

Барва очей	Дальматія	Істрія	Хорватія	Хорватське побережжя
ясна	29 ⁰ / ₁₀	46 ⁰ / ₁₀	42 ⁰ / ₁₀	45 ⁰ / ₁₀
мішана	8 ⁰ / ₁₀	9 ⁰ / ₁₀	21 ⁰ / ₁₀	22 ⁰ / ₁₀
темна	63 ⁰ / ₁₀	45 ⁰ / ₁₀	37 ⁰ / ₁₀	33 ⁰ / ₁₀

Отже, як бачимо, в Дальматії найбільше темнооких а найменчий відсоток ясних і мішаних очей; в Істрії темнооких значно менше а зате яснооких значно більше, причім збільшується також незначно і відсоток мішаного убарвлення очей; сей процес розяснення убарвлення очей поступає в Хорватії ще дальше і тут бачимо темнооких ще менше а відсоток мішаного убарвлення очей ще більший як в Істрії, хоч яснооких зате дещо менше; на хорватському побережжю сей процес поступає ще пальше, тут темнооких найменше, мішаних найбільше а ясних очей майже найбільше із усіх згаданих областей, хоч треба признати, що різниці поміж дотичними відсотками в обох останніх областях небагато ріжняться від себе.

Ся проява вказувало на се, що у Сербо-Хорватів питомим є темне убарвлення очей, одначе з півночи втиснувся там ясноокий елемент, що найбільші зміни в убарвленню очей викликав в Хорватії й Слявонії та на хорватському побережжю, менчі в Істрії а найменчі вже в Дальматії.

Злучуючи вілтак убарвлення волосся й очей у відповідні типи, одержуємо для Сербо-Хорватів Хорватії й Слявонії ясного типу 20,7%, мішаного типу 51% а темного 27,3%, отже в порівнанню із обставинами у їх побратимів ядранського побережжя бачимо незвичайний зріст ясного типу і сильне зменченне темного типу, причім відсоток мішаного типу остає той самий; се вказувало на сю обставину, що процес розяснення убарвлення поступив у Хорватії й Слявонії значно дальше як на хорватському побережжю. Порівнюючи типи убарвлення із висотою тіла бачимо, що чоловіки темного типу мають пересічну висоту 1698 mm, мішаного типу 1694 mm, а ясного 1693 mm. На тій основі можна і тут прийняти, що темне убарвлення злучується тут із висшим ростом, а ясне убарвлення із низшим ростом тіла, так як се ми бачили також у Сербо-Хорватів ядранського побережжя.

Голова. Найбільша довжина хитається в границях від 160 до 210 mm, найбільша ширина в границях від 128 до 176 mm, пересічна найбільша довжина виносить 183 mm, а найбільша

ширина голови 157 mm. В слід за тим пересічний головний показчик виносить 85,7, отже як раз стільки, скільки судячи по черепнім показчику, приблизно повинен виносити сей показчик на хорватському побережю, та загалом у Дальматії. Сей показчик (85) також подибується найчастіше, бо аж у 381 чоловіків, значить приблизно у 12% всіх помірних; майже рівно часто бувають також показчики: 86 (350 чол.), 84 (343 чол.) та 83 і 87 (по 301 чол.); від 200 до 300 разів приходять показчики: 88 і 82, від 100 до 200 разів показчики: 81, 80, 89, 90 і 91; останні показчики приходять вже чим раз рідше так, що скрайні вартости їх: 70, 98 і 100, приходять тільки в поодиноких випадках. Як бачимо то вартости головного показчика хитаються в широким границях, а то від 70 до 100.

Але доліхоїдних постатий загалом дуже мало, як отсе бачимо із отсього зіставлення, зложеного на основі приблизного обчислення тому, що автор придержується иншого клясіфікаційного поділу. Ось так припадає приблизно на:

довгоголові,	від 70,00 до 77,00,	39 чоловіків,	т. є. 1,2%
піддовгоголові,	від 77,01 до 79,77,	114 чоловіків,	т. є. 3,6%
середньоголові,	від 79,78 до 82,00,	317 чоловіків,	т. є. 9,9%
підкруглоголові,	від 82,01 до 85,33,	985 чоловіків,	т. є. 30,9%
круглоголові,	від 85,34 до 100,00,	1735 чоловіків,	т. є. 54,4%

З сього бачимо, що населенне Хорватії й Слявонії і пересічно й у більшости круглоголове, із значним відсотком підкруглоголових і під тим зглядом воно зближене дуже до населення хорватського побережя і загалом Дальматії.

Приглядаючись відтак взаєминам між ростом, типами убарвлення і головним показчиком бачимо, що ясний тип може дещо нижший і менче круглоголовий, а темний тип дещо висший і більше круглоголовий, але замітних ріжниць тут всеж таки незнаходимо так, що рішучо сього сказати неможна, бодай на основі сього матеріялу, яким отсе можемо розпоряджувати.

Weisbach старався також розслідити, чи й о скільки ріжняться між собою мешканці Хорватії і Слявонії з одного боку, а Хорвати й Серби з другого боку, з огляду на їх ріст, убарвлення й головний показчик, та доходить до ось такого переконання: „Хорвати й Серби є однакового росту й однакової брахікефалії, а при переважаючо темнім волоссю однаково сильно заступлені чисті як і мішані типи; тільки що у Хорватів ясне убарвлення волосся, очей і шкіри, отже й загалом ясний тип, частіший як у Сербів, що під кожним зглядом більше темні“.

Із усього, що ми до тепер сказали про головні антропологічні прикмети славянського населення Хорватії й Слявонії та ядранського побережя бачимо, що по перше: між Сербами а Хорватами нема ніяких поважних антропологічних різниць; по друге: між так званими Сербо-Хорватами Хорватії й Слявонії з одного боку, а Істрії, хорватського побережя й Дальматії з другого боку, нема рівнож ніяких поважних антропологічних різниць так, що всіх так званих Сербо-Хорватів, від Драви по Которський залив, мусимо вважати одним одноцільним антропологічним типом. Се високорослі, круглоголові брюнети і вже ся коротка характеристика вказує нам, де маємо шукати найблизших антропологічних звязків; сеж той самий тип, який ми бачили в найблизших сумежних країнах: Босні, Герцеговіні й Сербії. Нема найменшого сумніву, що ми знайдемо його також і в сумежній Чорногорі, що безпосередно прилягає до Которської області й географічно творить з нею одну цілість, тим більше, що, як відомо, Чорногора звязана із сумежними згаданими областями нелиш мовою, яка є просто герцеговінським говором, але також і тісними етнічними звязями. Аджеж так звана „Катунська нахія“, що творить ядро Чорногори, заселена вся Герцеговінцями, а прилучені до неї осади: Грохово, Баняни, Рудіни, Нікшич, а в части Гацка, Піва і Дробняк, до недавнього часу політично й адміністраційно належали до Герцеговіни, а з історичних жерел відомо нам, що до Чорногори схоронювалися постійно утікачі із Босни, Старої Сербії й Приморья, невдоволені пануванням чужинців у тих країнах. Але на жаль ми немаємо до тепер ані одного антропологічного поміру сього славного славянського племені і мусимо вдовольятись тільки загальними замітками. Цінні такі замітки про фізичні прикмети Чорногорців знаходимо справді у всіх гарніщих описах подорожі по Чорногорі, та в багатьох дотичних етнологічних працях, але найгарнішу характеристику сього народу, подав нам Ровинський у своїй відомій праці про Чорногору²⁹⁷. Ось його слова:

„Ріст Чорногорця ми вважаємо висшим середнього, беручи на увагу більше число людей висших 170 см, і вважаючи середнім ріст від 160—170 см. Я маючи 168 см, значить близький до висшої міри середнього росту, вважався малорослим. Одним із найвисших вважається півський капітан Йован Кецовіч, високий більш як на 2 метри; але людей зближених до нього ростом можна начислити дуже багато; а в останні часи подибується поміж людьми молодшими від нього багато не усту-

паючих йому в рості; він тільки загально звісний задля свого старшого віку. На високий ріст Черногорців звертали увагу й перші подорожні. Між инчими російський подорожник В. Броневський (1805—1810 р.), кажучи про те, що владика Петро I все окружається многочисленною дружиною, додає: „Його вітязі або гвардія — правдиві великани, чудо-багатирі; найменчий із них не менчий як 2 арш. 12 верш.; попереду йшов великан високий на 3 арш.“ Притім завважаємо, що населенне Черногори і тепер цілком незначне, в тих часах було ще менче; значить, не було із кого дуже вибирати. При тім тоті люде вибирались не виключно після росту, а перше всього із знатних родин, задля розуму і по заслугам, так, що ріст не представляв тут головної прикмети. Пізніше (1841 р.) німецький подорожник др. В. Ебель також звернув на се увагу і каже: „Мущини й жінки з сильною будовою тіла злучують більший ріст“. Більшим ростом і гарним виглядом визначувалися всі владики з родини Петровічів. Ті прикмети спадково перейшли й на нинішнього володаря князя Миколу. Трудно на певно сказати, в якій місцевості Черногори більше високих людей, так багато їх всюди у всякім племені. При згромадженню війська кидались нам в очи високорослістю півляне, баняне, чевляне, цекліняне; но крім сього подибується також досить багато високорослих і в других племен. Не придаючи одначе значіння своїм спостереженням в пристосованню до віддільних племен, думаємо, що не помилимося, коли скажемо, що загалом тут завважається багато високих людей. Високому ростови відповідає стрункість і рівномірність всіх частей тіла: всі Черногорці широкі в плечах; з тонким станом; з грудьми гарно розвиненими, одначе не випуклими; руки досить довгі із сильно розвиненими м'язами; стан як раз по середині тулова, що особливо замітно при порівнанню із арнаутами, у яких часто нижня половина більше розвинена як горішня. Ноги досить довгі... Долоня руки невелика із тонкими, але не довгими, сухими пальцями; так само й стопа ноги досить плоска й з цілком невеликим підемом... Стрункости й рівномірности цілого тіла відповідає також і голова. Представляючи правильний оваль, дещо розширений, голова рівномірно розділюється на три часті, лініями, що переходять під очними яминами і під підставою носа... Лобина не надто велика, проста і можна сказати низька, із мало розвиненими надбровними дугами. Очи лежать глибоко в яминах, рівно уложені й близько одно при одному. Уложенне уг не представляє також нічого

особливого: щоки досить широкі, стоять рівно одна над одною, повні прегарних зубів, більше сильних як дрібних; деякі відзначаються особливою силою в зубах; уста немалі, губи по більшій частині тонкі й стиснені. Дотично убарвлення очей і волосся, не можемо сказати яких є більше. Нам здавалося, що чорних і карих очей більше, чим сірих або голубих; а також чорних або каштанових і темнорусих волоссям більше як русих... Але рівнорядно з тим і між племенами дуже чорними по убарвленню волосся, як кучі, цекліяне, цермнічане, подибуються дуже ясні блондини... Загалом волосся відзначається буйністю і густотою, і часто буває кучеряве. Густі, як не чорні то все темні брови, що сходяться над переносем, і такі самі рісничі надають все темний відтінок і очам, якої небудь вони краски... Загалом черти лица у Черногорця гарні, а особливо до сього причинюються прегарні, мудрі очи, брови й вуса, які надають рівночасно деяку різкість загальному виразови лица. Задля переваги чорно- й темноволосих, з такимимже очима, задля сухого лица й його ніжних черт, живости очей й рухливости всього лица із обгорілою від полудневого сонця шкірою, — се чисто полудневий тип із дещо більше розвитими лицевими кістками й при підставі більш широким носом“.

Ми нарочком подали оттут докладніше гарний опис фізичних прикмет Черногорців, так компетентного дослідника сього народу, яким є Ровинский, бо на його основі виступає нам ясно й виразно перед очима антропологічний тип Черногорців: се повидиму високорослі, круглоголові брjunети, ідентичні із відомими вже нам Паштровічанами та мешканцями Дубровніка й Котора, та загалом Далматії, тип, який вже знаменитий дослідник полудневих Славян, Weisbach²⁹⁹, вважав властивим полуднево-славянським, як отсе видно із отсих його слів: „Після моєї думки найчистіше полуднево-славянське населення знаходиться в глибині далматійської суші (Морляки) і в області Котора, перше всього в громадах Жупа, Браїч, Поборі, Паштровіч, Майна, яких мешканці до злуди подібні до сусідних Черногорців“.

Осьтак ми приглянулися важнішим антропологічним прикметам всіх племен сербського народу, порівнаймож тепер вкортці найважливі дані дотично кожної прикмети з осібна, щоби переконатися, чи й о скільки ті племена різняться між собою. Почнемо від росту; ось перегляд дотичних пересічних варностей:

Ріст Сербів	Автори	Число помірів	Пересічний ріст в мм	Відсотки числа помірів					
				X—1600	1601—1650	1651—1700	1701—X	X—1650	1650—X
Сербо-Хорвати	Weisbach	4992	1693	5	23	33	39	28	72
Серби Королів.	Носов	187	1713	3	15	27	55	18	82
Боснійці	Weisb., Glück, Capus	4715	1724	2	8	25	65	10	90
Герцеговінці	Weisbach	180	1752	—	1	19	80	1	99
Серби загалом	—	10074	1709	3	15	29	53	18	82

Отже, як бачимо, пересічний ріст поодиноких племен сербського народу хитається в границях від 1693 mm до 1752 mm; найменчий пересічний ріст бачимо у Сербо-Хорватів, у Сербів Королівства він значно більший, у Боснійців ще більший а найбільший у Герцеговінців. В такім самім порядку, в яким отсе збільшується пересічний ріст згаданих сербських племен, збільшується відсоток високих ростом та загалом висших середньої, а зменчується відсоток всіх других категорій росту. Притім зауважуємо, що посередні ростом Серби Королівства й Боснійці, досить значно різняться своїм ростом від двох других племен, що під тим зглядом займають скрайні становища; задля сього можнаби під зглядом росту розділити Сербів на три відмінні групи: найнижших ростом Сербо-Хорватів, середніх ростом Сербів Королівства і Боснійців, та найвищих Герцеговінців. Пересічні вартости, які одержуємо для всіх сербських племен разом взятих, дуже зближені до тих, які бачимо у Сербів Королівства так, що під зглядом росту їх можемо вважати пересічним типом всіх Сербів. Але з поданого перегляду бачимо, що крім Сербо-Хорватів, яких ріст всеж таки дуже зближений до пересічного, всі Серби пересічно високі ростом, та й пересічна вартість росту для всіх Сербів належить до сеї категорії; отже високий ріст мусимо вважати характеристичною прикметою сербського народу. Під сим зглядом найбільш типовим є населенне Герцеговіни, тут ріст найвищий і поданий перегляд відразу вказує нам на те, як сей ріст зменчується поступово, поступаючи від Герцеговіни в напрямі на схід і на північ. Аналогічну прояву ми бачили у кожного із сербських племен з осібно, з виїмком Герцеговінців, про яких ми немаємо достаточних даних під сим зглядом, а з сього бачимо, що зменченне росту в напрямі півночі й сходу, є характеристичною проявою для сербського на-

роду, якої причин треба шукати у сторонніх впливах, якогось чужого, низького ростом елементу, що до високорослого сербського народу вдирається із півночі і сходу. Та ми полишаємо на пізніше ближший розслід сеї цікавої прояви, а з черги приглянемося обставинам убарвлення волосся й очей.

Із повисших переглядів відносин в убарвленню волосся й очей ми мали нагоду переконатися, що тут заходять анальогічні відносини як при рості: се убарвлення на полудни найтемніше, а чим дальше на північ і схід тим воно стає чим раз то більш ясным. Наглядно видимо се на отсім порівнанню типів убарвлення сербських племен, хоч тут темного типу розуміється значно менше, як темного убарвлення волосся й очей тому, що багато brunetів має ясні очі, а значна скількість темнооких має ясне волоссе і через те вони переходять до мішаного типу. Отже загально беручи, найбільший відсоток темного типу ми находимо у Герцеговінців, значно вже менше його у Боснійців і Сербо-Хорватів, а найменше у Сербів Королівства. В міру зменчування відсотка темного типу збільшується в засаді відсоток двох других типів, хоч тут бачимо замітний виїмок у Сербів Королівства і Боснійців, у яких мішаний тип дуже сильно розвинений власне

Барва волосся й очей	Автори	Число помірів	Типи убарвлення в відсотках числа помірів		
			ясний	мішаний	темний
Серби Королівства	Носов	187	4	72	24
Сербо-Хорвати	Weisbach	5165	17	39	44
Боснійці	Weisbach, Glück	3943	7	49	44
Герцеговінці	Weisbach	180	5	39	56
Серби загалом	—	9475	12	44	44

коштом ясного й темного; через те й його відсоток більший від відсотка двох других типів, особливо у Сербів Королівства; та позатим у Сербо-Хорватів і Герцеговінців, особливо у сих останніх, відсоток темного типу значно більший, як відсоток ясного або мішаного типу. Загалом для всіх Сербів одержуємо рівні відсотки для мішаного й темного типу, але з огляду на те, що у Герцеговінців, сей темний тип значно переважає, ми можемо його вважати типовим для всіх Сербів. Одначе приглянемося ще дещо докладніше тій справі.

Ясного типу подибуємо найменше у Сербів Королівства (4%), дуже мало його також у Боснійців (7%) і Герцеговінців (5%), а найбільше у Сербо-Хорватів Хорватії й Слявонії (21%); зате

темного типу, з темним волоссям і темними очима, найменше у Сербів Королівства і Сербо-Хорватів Хорватії й Слявонії (24% — 27%), а найбільше у Сербо-Хорватів ядранського побережя (70%), дуже значний відсоток сього типу бачимо також і в Боснійців (43%) та Герцеговінців (56%); мішаного типу найбільший відсоток бачимо у Сербів Королівства (72%), значний відсоток його знаходимо також у Сербо-Хорватів Хорватії й Слявонії (53%), у Боснійців (50%), а також Герцеговінців (39%), найменше сього типу бачимо у Сербо-Хорватів ядранського побережя. Отже найбільше темного типу є у Сербо-Хорватів побережя, найбільше мішаного у Сербів Королівства, а найбільше ясного у Сербів Хорватії й Слявонії. На тій основі думаємо, що з огляду на убарвлення волосся й очей, слід розділити Сербів на три окрімні групи: Сербів мішаного типу, себто Сербів Королівства й Хорватії і Слявонії, Сербів темного типу, себто Сербів ядранського побережя і Герцеговінців, та Боснійців, що після сього творилиб групу посередню, бо в них різниця між темним а ясным типом дуже незначна. В такому разі одержалиб ми ось такий перегляд тих відносин:

Групи убарвлення	Типи убарвлення в %		
	ясний	мішаний	темний
Серби Королівства	4	72	24
Серби Хорватії й Слявонії	21	52	27
Серби мішаного типу	20	53	27
Боснійці: тип посередній	7	50	43
Серби ядранського побережя	12	18	70
Герцеговінці	5	39	56
Серби темного типу	11	20	69

На основі такого перегляду ми приходимо до сього переконання, що убарвлення волосся й очей у Сербів темнішає поступаючи з півночі на полудне, подібно, як ми се бачили повисше при рості. Наслідком сього Герцеговінці, які відзначають ся найвисшим ростом, належать рівночасно до тих, що мають найбільший відсоток брюнетного типу. Але Боснійці, які побіч Герцеговінців належать до найвисших ростом Сербів, мають значно менший відсоток темного типу, а за те значний відсоток мішаного типу, причім ясных бльондинів у них дуже мало. Є се ро-

зуміється безперечно наслідок впливів Сербів Королівства, де найбільший відсоток мішаного а найменчий темного типу. Противно Сербі ядранського побережя, що з поміж всіх своїх побратимів найнижші ростом, виказують пересічно найбільший відсоток брюнетів. Думаємо, що се є наслідком впливів сильного брюнетного елементу в сусідній Італії а може й Греції, що могло також рівночасно причинитися до обниження пересічної висоти їхнього росту. Дуже значний відсоток мішаного типу у Сербів Королівства й ясного та мішаного типу у Сербів Хорватії й Слявонії, треба пояснювати собі сильними впливами ясного елементу народів, що живуть даліше на півночі, та про се докладніше опісля.

Обчислюючи пересічні вартости згаданих відсотків для всіх Сербів загалом одержуємо: 12% бльондинів а 44% мішаного типу і 44% брюнетів, числа, які безперечно означують перевагу брюнетоватого й мішаного типу у Сербського народу, але безсумнівно не представляють ясно тих відносин і взаємин, про які ми отсе говорили повисше.

Пригляньмося тепер з черги будові голови у сербського народу. Тут звернемо увагу тільки на взаємні відносини довжини й ширини голови та лиця й постать носа. Ось перегляд відносин дотично головного показчика:

Показчик головний	Автор	Число помірів	Пересічний показчик	Відсотки числа помірів							
				X-75	75-77	77-80	80-83	83-X	X-77	77-80	80-X
Серби Королів.	Носов, Pittard	247	83,64	6	7	13	22	52	13	13	74
Сербо-Хорвати	Weisbach	3270	85,70	1	2	6	24	67	3	6	91
Боснійці	Weisbach	3803	85,70	1	3	7	26	63	4	7	89
Герцеговінці	Weisbach	180	87,33	—	1	1	10	88	1	1	98
Серби загалом	—	7427	85,71	3	4	9	17	67	7	9	84

Найменчий головний показчик мають Сербі Королівства, хитається він тут в границях від 70,59 до 95,80 так, що різниця між тими скрайними вартістями виносить майже 25,30; пересічний головний показчик виносить 83,63. Се перша група Сербів з огляду на головний показчик, як бачимо слабо брахікефальна.

Другу групу становлять тут Сербі Країни, Хорватії й Слявонії та Боснійці. Їх головний показчик хитається в границях від 70 до 100, а пересічний показчик виносить 85,7. Бачимо тут

хитання вартостей показчиків майже так само великі як у попередньої групи, тільки показчик дещо більший, значить голова кругліша. Відсоткове відношення поодиноких категорій показчиків тут дуже однотайне: довгоголових 1%, піддовгоголових 2—3%, середньоголових 6—7%, підкруглоголових 25—26%, а круглоголових 66—63%; загалом довгоголових 3—4%, середньоголових 6—7% а круглоголових 91—89%. Отже ся група в переважній скількості сильно круглоголова.

Останню групу творять тут Герцеговінці. У них головний показчик хитається в границях від 76,2 до 96,7, а пересічний показчик від 86,5 до 88,3. Загальний пересічний показчик виносить 87,33. Відсоткові відношення тут також дуже замітні; довгоголових нема зовсім, піддовгоголових і середньоголових або нема цілком або тільки дуже мало, підкруглоголових 7—13% а круглоголових 85—90%. Колиж до круглоголових дочислити також і підкруглоголових тоді одержуємо від 96—100% круглоголових. Загалом круглоголових 98%. Значить у Герцеговінців майже всі помірні були дуже сильно круглоголові, ізокефальні.

Стжеж і тут бачимо, що в основі загально беручи, головний показчик збільшується поступаючи з півночі до полудня так, що у Сербів Королівства показчик найменчий, а у Герцеговінців найбільший. Загалом беручи, всі Серби в переважній скількості сильно круглоголові: пересічний головний показчик виносить 85,7, а на круглоголових припадає приблизно 84% всіх помірних.

Задля порівняння постаті лиця у сербських племен у нас, що правда, дуже мало даних, всеж таки на основі горішньо-

Показчик лицевий	Автори	Число помірів	Відсотки помірів			
			Показч. лицевий	Широко- лиці	Мірно- лиці	Довго- лиці
Сербо-Хорвати (черепи)	Weisbach	80	51,0			
Серби Королівства	Носов	170	77,4	27	72	1
Герцеговінці	Weisbach	180	79,0	39	59	2
Серби Корол. і Герцегов.	—	350	78,2	33	65	2

лицевого показчика, який одержуємо із помірів сербо-хорватських черепів, та загально-лицевого показчика, обчисленого із помірів на живих Сербх Королівства і Герцеговінцях, ми при-

ходимо до переконання, що Серби загалом мірнолиці, із значним нахилом до широколицости, причім в полудневих областях лице дещо довше як у північних. Пересічно всі Серби мірнолиці, із показником дуже вже зближеним до вузколицих.

Щож до постаті носа, то він у всіх племен безперечно вузкий, причім у Герцеговінців і дотичний показчик найменчий і відсоток вузконосних найбільший, тому й тут можна поставити

Показчик носовий	Автори	Число помірів	Відсотки помірів			
			Показч. носовий	Широко-носі	Мірно-носі	Вузко-носі
Сербо-Хорвати (черепи)	Weisbach	80	47,0			
Серби Королівства	Носов, Pittard	244	69,6	3	40	57
Герцеговінці	Weisbach	180	63,2	1	13	85
Серби Корол. і Герцегов.	—	424	66,2	2	27	71

засаду, що постать носа звужується поступаючи в напрямі з півночі до полудня. Пересічно Серби сильно вузконосі із досить значним відсотком мірноносних.

Оттак на основі поданого перегляду того матеріялу антропометричних дослідів над сербським народом, який на разі маємо зібраний, приходимо до сього переконання, що всі згадані племена сербського народу творять один особливий антропологічний тип; се гарний тип високих, круглоголових brunetів, струнких, з поздовжним мірно широким лицем, досить високим і мірно широким чолом та тонким, рівним і досить вузким носом. Той тип найгарніше виступає в Герцеговіні, полудневій Дальматії і Чорногорі та змінюється поступово, поступаючи в напрямі на північ і на схід; одначе всеж таки він на цілій області, заселеній сербським народом переважає та безсумніву є для цілого сього народу питомим і характеристичним. Сей тип зближується, як вже повисше згадано (ст. 205), найбільше до середньо-європейської раси Retzius-a або альпейської раси Ripley-я, одначе до дефініції згаданих рас належать: низький ріст, присадкувата стать, широке лице й широкий ніс, задля сього мимо круглоголовости й темного убарвлення, годі причислити сербський тип до котрої із згаданих рас і ми вповні мусимо признати слушність Deniker-ови, що признав сей тип осібною расою, яку він назвав ядранською або дінарською.

Особливий антропологічний характер сербського народу виступає ясно перед очі, коли під сим зглядом порівнати його із найближчими сусідніми народами. Ось короткий перегляд тих відносин, починаючи від росту:

Народність:	Ріст в mm:
Серби загалом	1709
Герцеговінці (Weisbach)	1752
Боснійці (Weisbach, Glück)	1724
Серби Королівства (Носов)	1713
Сербо-Хорвати (Weisbach)	1693
Німці австрійські загалом (Weisbach)	1693
Альбанці (Glück)	1676
Італійці Істрії і Дальматії (Weisbach)	1667
Греки (Weisbach)	1651
Румуни (Pittard)	1650
Італійці загалом (Livi)	1640
Мадяре (Weisbach)	1640
Турки (Weisbach)	1622

Оттак, як бачимо, Серби найвисші ростом з поміж всіх сусідних народів під сим зглядом дорівнюють їм тільки австрійські Німці, яких ріст такий самий, як у Сербо-Хорватів, найнижших з поміж всіх сербських племен. Дещо зближені до Сербо-Хорватів також Італійці Істрії й Дальматії, зате поміж Сербами Королівства й їх сусідами Мадярами й Румунами, а так само між Боснійцями й Герцеговінцями з одного боку, а Альбанцями, Італійцями і Греками з другого боку, заходить так замітна різниця, що відрубність Сербів не підлягає ніякому сумнівові. Притім треба ззначити, що Серби загалом, а Герцеговінці особливо, вирізняються своїм ростом з поміж всіх європейських народів, як отсе видимо із сього порівняння пересічних вартостей росту найвисших народів Європи:

Шкоти (Beddoe)	1746
Лівонці (Topinard)	1736
Англійці (Pearson)	1728
Ірландці (Beddoe)	1726
Норвежці (Daae)	1721
Шведи (Retzius, Fürst)	1709
Лотиші (Waeber)	1705
Серби загалом	1709
Герцеговінці	1752

Боснійці	1724
Серби Корол.	1713
Сербо-Хорвати	1693

Отже Герцеговинці загалом найвисші з поміж всіх європейських народів, а тільки небагато з них перевищає пересічний ріст всіх Сербів загалом, який безперечно був би значно більшим, колиби у всіх сербських племен поміряно стільки людей, що у Сербо-Хорватів.

Неменче замітне становище посеред своїх сусідів займає сербський народ також під зглядом убарвлення волосся й очей:

Народність	Авторп	Волоссе			О ч и			Типи убарвл.		
		ясне	мішане	темне	ясні	мішані	темні	ясний	мішаний	темний
Серби загалом	—	10,0	17,0	73,0	20,0	30,0	50,0	12,0	44,0	44,0
Сербо-Хорватп	Weisbach	22,5	19,0	58,5	39,0	22,0	39,0	17,0	51,0	32,0
Серби Королівств.	Носов	3,8	33,6	62,6	19,9	56,4	23,7	4,0	72,0	24,0
Боснійці	Weisbach, Glück	10,0	18,5	71,5	34,0	15,0	51,0	7,0	49,0	44,0
Герцеговинці	Weisbach	6,0	14,0	80,0	20,0	15,0	65,0	5,0	38,0	57,0
Альбанці	Glück	—	—	—	—	—	—	10,0	23,0	67,0
Італійці австр.	Weisbach	10,0	14,5	75,5	32,1	21,3	46,6	—	—	—
Італійці загалом	Livi	8,8	?	91,2	10,3	20,6	69,1	31,0	30,6	66,4
Греки	Wateff	28,3	?	71,7	17,2	17,9	64,9	9,4	38,9	51,7
Румуни	Pittard	4,4	?	95,6	9,0	26,2	64,8	—	—	—
Маляре	Weisbach	—	—	—	—	—	—	—	60,0	40,0
Німці австрійські	Weisbach	32,0	21,0	47,0	56,5	8,8	34,7	21,8	59,2	19,0

Як бачимо, Серби належать до тих народів, у яких переважає темне убарвлення волосся й очей, а Герцеговинці особливо зближуються під тим зглядом до народів найтемнішого типу з поміж всіх Європейців: Італійців, Греків, Румунів і Альбанців.

Так само визначаються Серби з поміж всіх своїх сусідів своєю постатю голови, як отсе бачимо із цього перегляду:

Народність	Автори	Показчик головний
Серби загалом	—	85,7
Серби Королівства	Носов, Pittard	83,6
Боснійці	Weisbach	85,7
Сербо-Хорвати	Weisbach	86,0
Герцеговинці	Weisbach	87,3
Італійці (Венеги)	Livi	85,2
Італійці (Льомбарди)	Livi	84,5
Італійці-Фурляне	Livi	84,5
Маляре	Weisbach	84,6
Румуни	Pittard	82,9
Турки	Weisbach	82,8
Альбанці	Glück, Houzé, Livi, Pittard	82,0
Греки	Weisbach	81,2

З цього видно, що Сербі належать до найбільш круглоголових народів Європи; Дальматійці і Герцеговінці, із своїм головним показником, висше 87, загалом найбільше круглоголові, бо їм дорівнюють тільки Савойці (87,2), та остаточно Ляпонці (87,6), але тих останніх задля їх безперечно монгольського походження, властиво годі зачисляти до Європейців.

Повисше подане порівняння Сербів із сусідніми народами виказує нам ясно, що сей народ своїм високим ростом, сильною круглоголовістю, а також і темним убарвленням, різько відрізняється від усіх своїх сусідів і се вповні усправедливлює погляд тих антропологів, які у цього народу бачуть представників особливої, так званої дінарської або ядранської раси.

Пригляньмося тепер, в якім відношенню стоять до сеї раси два останні полуднево-славянські народи: Словінці й Болгаре.

Словінці, се найдалше на північний захід висунена гадузь полудневих Славян; вони живуть головно в Країні, де становлять приблизно 94% населення, відтак в полудневій Стирії, низше Марбурга, де в деяких околицях становлять рівнож рішачою більшість, становлячи від 84% до 98% даного населення. Рівнож замешкують Словінці й полудневу Каринтію, здовж країнської границі й Драви, де в окрузі Фелькермарк становлять приблизно 82% населення, а в округах Клягенфурт, Вілях і Гермагор значну менчість, бо від 40—25% мешканців. Звідси зняли Словінці навіть сумежні області Угорщини, головно околиці Радкерсбурга (Мадяре називають їх Вандалами!), а з Країни вони розширились далі на полудне аж до Ядранського моря. де в округах: Тольмайн, Гориція, Сезана й Терст (Трієст), становлять головну масу населення. В Істрії займають вони основу цього півострова, де становлять досить значні меншости населення.

Антропологічні досліді над Словінцями завдячуємо ми рівнож згаданому Weisbach-ови³²⁰, що поміряв 2481 чоловіків, переважно жовнірів, в віці від 21 до 25 літ. Пригляньмося з черги близше і тим його дослідам.

Ріст. Пересічний ріст Словінців, поміряних Weisbach-ом, виносить 1683 mm, причім в поодиноких околицях виступають досить замітні різниці. І так, найвисший пересічний ріст осягають вони в околиці Терсту, де доходять до 1770 mm, відтак загалом на побережю, в Гориції, Градісці, Тольмаїні й Істрії, де доходять до 1695 mm, відтак в Каринтії (1687 mm), в Стирії (1686 mm), а вкінці в Країні, де пересічний ріст виносить тільки 1673 mm.

Ріст Словінців після Weisbach-a	Число pomірів	Числа абсолютні				Відсотки числа pomірів					
		Minimum	Maximum	Різниця	Пересічна	X—1600	1601—1650	1651—1700	1701—X	X—1650	1650—X
Побережжя і Терст	177	1570	1830	260	1695	0,6	18,1	30,5	45,8	18,7	76,3
Каринтія	369	1540	1830	290	1687	4,9	19,5	27,6	48,0	24,4	75,6
Стирія	1305	1530	1880	350	1686	4,1	18,9	34,6	42,4	23,0	77,0
Країна	630	1530	1890	360	1673	6,2	25,5	37,1	30,6	31,7	67,7
Словінці загалом	2481	1530	1890	360	1683	4,5	20,6	34,4	40,5	25,1	74,9

В такім самім порядку, в яким пересічний ріст маліє, збільшується рівночасно відсоток малих ростом, який в Терсті виносить ледви 0,6%, а в Країні в десятеро більше, бо більше як 6%. Так само збільшується також і ріст низший середньої, що виносить від 18% в Терсті, до 25% в Країні. Ріст висший середньої найчастіше приходить в Країні (37%), а найменше часто в Каринтії (27,6%), отже тут відносини цілком відмінні, але відсоток високого росту знов підходить під згадане правило: він найбільший в Каринтії (48%) й Побережю (46), а найменчий в Країні (30,6%). Загалом, пересічно беручи, низших середньої росту четвертина, а висших середньої росту три четвертини всіх помірних.

Тим своїм ростом Словінці дещо зближуються до Сербо-Хорватів Істрії й Далматії (1802 чоловіків — ріст 1690 mm), та зате він помітно низший, як ріст Хорватів Хорватії й Славонії (819 чол. — 1700 mm) та Сербів Королівства (187 чол. — 1713 mm), а ще більше Боснійців і Герцеговінців (3803 чол. — 1726 mm). Отже пересічний ріст Словінців найнижчий від росту усіх інших полудневих Славян, та всеж таки він досить значний, бо висший середньої росту і зближується до границі високого росту.

Убарвлення волосся. Найбільший відсоток ясноволосих находимо на Побережю й у Терсті (36,7%), дещо менше в Країні (33,1%), ще менше в Стирії (29,1%), а найменше в Каринтії (28,1%). Посереднього, яснобурого убарвлення волосся найбільше в Стирії (24%) й Каринтії (20%), значно вже менше його в Країні (13%), а найменше на Побережю й у Терсті (9,6%). Зновжеж бурого волосся найбільший відсоток у Каринтії (46,3%) та Країні (45,5%), відтак на Побережю з Терстом (42,9), а вкінці в Стирії (39,5%); чорного волосся найбільше на Побережю з Терстом (10,1%),

дещо менше в Країні (6,6%) і Сирії (6,2%), а найменше в Каринтії (4,6%); отже темноволосих находимо: в Сирії 45,8%, в Каринтії 50,9%, в Країні 52,2%, а на Побережю wraz із Терстом найбільше, бо 53,1% всіх поміряних. Після сього у Словінців припадає загалом: на ясноволосих 31,5%, на яснобурих, посередніх 19,6%, а на темноволосих 48,9% населення. Отже темноволосі займають майже половину всього населення, третина з нього припадає на ясноволосі, а тільки незначний останок на посереднє убарвленнє. Порівнюючи убарвленнє волосся Словінців із тимжеж у інших полудневих Славян бачимо, що коли ясноволосих у Словінців є 31,5%, то у Сербо-Хорватів ядранського побережя є їх ледви 16%, в Істрії 15%, в Босні 9,7%, а в Далматії 8%. Цілком відворотне відношеннє бачимо дотично темноволосих: у Словінців їх 48,7%, на Хорватському побережю 65%, в Істрії 71%, в Босні 71,5%, а в Далматії 78%. Оттак ту констатуємо правило, аналогічне до розложення росту: Словінці найбільш ясноволосі а найменше темноволосі із всіх полудневих Славян.

Убарвленнє очей. Найбільше яснооких бачимо в Каринтії, де їх аж 58,2%, в Сирії їх 53,3%, в Країні 52,1%, а на Побережю з Терстом 50,8%. У темнооких бачимо відворотне відношеннє: в Каринтії їх найменше, бо лиш 29,8%, більше в Сирії (30,6%) і Країні (31,2%), а найбільше на Побережю і Терсті, де доходять до 38,4%. В порівнанню із іншими полудневими Славянами бачимо, що у тих останніх далеко менше яснооких а більше темнооких; а власне находимо: яснооких в Істрії 46%, а в Далматії 29%, темнооких в Істрії 45%, а в Далматії 63%. З сього бачимо, що і під зглядом убарвлення очей Словінці найбільш яснооки, а найменше темнооки із усіх полудневих Словян.

Типи убарвлення. Злучуючи убарвленнє волосся й очей у відповідні типи убарвлення бачимо ось такі, дуже цікаві відносини: загалом у всіх країнах, де живуть Словінці, переважає тип мішаний, причім найбільше його в Сирії (55,6%), менше в Каринтії (54%), ще менше в Країні (50,5%), а найменше на Побережю wraz із Терстом (43,3%); ясного й темного типу приблизно однакова скількість, а власне від 22 до 28%, причім відсотки тих типів зменчуються в міру збільшення мішаного типу: отже найбільше їх на Побережю й Терсті а найменше у Сирії. Пересічно і загално беручи, ясного типу у Словінців маємо приблизно 25%, темного 23%, а мішаного типу 52%. Беручи

Убарвлення волосся й очей у Словінців	Число pomірів	Відсотки pomірів								
		Убарв. волосся			Убарв. очей			Типи убарвлен.		
		ясне	середнє	темне	ясне	мішане	темне	ясний	мішаний	темний
Побережжя і Терет	177	36,7	9,6	53,1	50,8	10,8	38,4	28,8	43,3	27,6
Країна	630	33,7	13,2	53,1	52,1	16,7	31,2	25,8	50,5	23,3
Каринтія	360	28,1	20,0	50,9	58,2	12,0	29,8	22,7	54,0	23,3
Стирія	1305	29,1	24,0	45,8	53,3	16,1	30,6	22,3	55,6	22,1
Словінці загалом	2481	31,5	19,6	48,9	53,6	15,2	31,2	24,9	51,7	22,9

відтак на увагу, що ясного типу, як знаємо, у Словінців приблизно 25%, але в Босні 7,3%, а в Далматії 7,5%, та що темного типу знова у Словінців приблизно 23%, у Боснійців 43%, а в Далматії 52%, приходимо до сього переконання, що Словінці представляють собою найясніший тип з поміж всіх полудневих Славян.

Постать голови. Дотично постаті голови у Словінців, ми находимо у Weisbach-a тільки поміри найбільшої довжини і такоїж ширини, а на основі тих pomірів ми одержуємо ось такі дані:

Постать голови	границі хитань	пересічна
найбільша довжина:	160—210 mm	185 mm
найбільша ширина:	132—179 mm	156 mm
головний показчик:	69,2—101,2	84,3

Обчисливши відтак відсотки числа pomірів, припадаючі на поодинокі категорії показчиків, дістаємо наступуючі вартости:

Поділ головного показчика	%
довгоголові: X—75	1
піддовгоголові: 75—77	7
середньоголові: 77—80	6
підкруглоголові: 80—83	26
круглоголові: 83—X	60
довгоголові: X—77	8
середньоголові: 77—80	6
круглоголові: 80—X	86

З цього бачимо, що вагання вартостей найбільшої довжини і такоїж ширини, а так само й головного показчика, дуже значні; але пересічні вартости не надто великі. Пересічно у Словінців голови досить сильно круглоголові і до сеї категорії показчиків належить переважна скількість помірних примірників (86%, з чого 5% ізокефальних — вище 90), довгоголових і середньоголових відповідно дуже мало (6—8%). Оскільки під тим зглядом різняться між собою населення поодиноких країв,

Край	Відсотки числа помірів				
	X—79	80 і 81	82—X	X—80	80—X
Каринтія	19,7	17,8	62,5	20	80
Стирія	14,9	14,2	70,9	15	85
Побережжя	13,1	10,7	76,2	13	87
Країна	6,9	11,9	81,1	7	93
Загалом	13,5	13,9	72,6	14	86

показує нам отсей перегляд; бачимо тут, що найбільше брахікефальних находимо в Країні (93%), дещо менше на Побережжю (87%), майже стількиж у Стирії (85%), а найменше в Каринтії (80%). Рівнобіжно із зменшенням відсотка брахікефальних, йде збільшення відсотка доліхокефальних так, що коли в Країні їх находимо 7%, то в Каринтії 20%. На тій основі можемо сказати, що у Словінців брахікефалія збільшується, а доліхокефалія зменчується, в напрямі із півночі до полудня.

Взаїмні відносини між типами убарвлення, з одного боку, а головним показчиком з другого боку, показує нам понизше зіставлення.

З цього перегляду показується, що так само у доліхоїдів як і у брахікефальоїдів на оба „чисті“ типи: ясний і темний, припадає майже рівний відсоток всіх помірних: із 13% всіх доліхоїдів припадає на ясний і темний тип рівно по 3%, а із 87% всіх брахікефальоїдів приблизно по 20% на оба згадані типи. Всеж таки на оба „чисті“ типи припадає менча половина всіх помірних, а власне у доліхоїдів около 6% (на 13% всіх), а у брахікефальоїдів приблизно 42% (на 87% всіх). Се все вказує на те, що у Словінців, так само у доліхокефальоїдів як і у брахікефальоїдів, переважає мішаний тип, усуваючи оба „чисті“ типи на другорядне становище. Поданий перегляд показує нам, що

під тим зглядом поміж поодинокими країнами, заселеними словінським народом, нема більшої різниці, на яку варта булоб звернути увагу.

Краї	Число помірів	Поділ головного показчика	ясне волоссе			мішане волоссе			темне волоссе			Разом
			ясні очі	міш. очі	темні очі	ясні очі	міш. очі	темні очі	ясні очі	міш. очі	темні очі	
Стірія	1305	Доліхоїди: X-79	3,5	0,4	0,7	1,6	1,1	0,6	2,2	1,4	3,2	14,7
		Брахікефали: 80-X	21,1	2,2	2,2	11,1	4,4	4,8	13,7	6,4	19,4	85,3
		Загалом	24,6	2,6	2,9	12,7	5,5	5,4	15,9	7,8	22,6	100,0
Карингія	369	Доліхоїди: X-79	3,5	0,3	0,5	4,3	—	0,3	3,5	2,0	6,0	20,4
		Брахікефали: 80-X	18,4	2,0	3,3	11,3	1,7	2,8	16,7	6,2	17,2	79,6
		Загалом	21,9	2,3	3,8	15,6	1,7	3,1	20,2	8,2	23,2	100,0
Країна	630	Доліхоїди: X-79	1,9	0,2	0,2	0,8	0,2	0,3	1,9	0,2	1,6	7,3
		Брахікефали: 80-X	23,9	4,4	3,9	6,5	2,1	3,2	17,6	9,3	21,8	92,7
		Загалом	25,8	4,6	4,1	7,3	2,3	3,5	19,5	9,5	23,4	100,0
Побереже	177	Доліхоїди: X-79	4,5	—	1,7	1,1	0,6	1,1	—	—	4,0	13,0
		Брахікефали: 80-X	24,3	2,2	4,6	3,4	—	3,4	17,5	7,9	23,7	87,0
		Загалом	28,8	2,2	6,3	4,5	0,6	4,5	17,5	7,9	27,7	100,0
Словінці загалом	2481	Доліхоїди: X-79	3,2	0,3	0,6	1,7	0,6	0,5	2,1	1,1	3,2	13,3
		Брахікефали: 80-X	21,8	2,7	3,1	9,4	3,2	4,1	15,4	7,2	19,8	86,7
		Загалом	25,0	3,0	3,7	11,1	3,8	4,6	17,5	8,3	23,0	100,0

Взасмини між типами убарвлення, ростом і головним показчиком зображає нам отсе зіставленне:

Т и п	Пересічний ріст					Пересічний показчик головний					% всіх помірів для головних показч.				
	X-79	80 і 81	82-X	X-80	80-X	X-79	80 і 81	82-X	X-80	80-X	X-79	80 і 81	82-X	X-80	80-X
ясний	1684	1695	1680	1684	1684	78,0	80,7	85,3	78,0	84,5	3,2	3,5	18,2	3,2	21,8
мішаний	1689	1691	1682	1689	1684	77,8	81,2	86,2	77,8	83,7	7,0	7,2	37,9	7,0	45,0
темний	1691	1692	1680	1691	1685	77,4	80,8	85,8	77,4	85,0	3,2	3,3	16,5	3,2	19,8

Дотично росту можнаби тут поставити правило, що загалом беручи, чим темніший тип убарвлення тим висший ріст; тільки „ясні“, з показчиком 80—81, замітні своїм значно висшим ростом (1695), що звертає на себе увагу при малих різницях у всіх інших типів і показчиків.

Щож відноситься до головного показчика, то у всіх трьох згаданих головних типах ми не знаходимо замітної різниці; можливо, що у темного типу згаданий головний показчик у брахікефалів пересічно дещо більший, як других двох типів, але різниці тут надто малі, щоби се можна сказати на певно.

Приглядаючись зіставленню відсотків, припадаючих на поодинокі категорії головного показчика бачимо, що найбільший відсоток припадає на круглоголові мішаного типу (45), на ясний і темний тип припадає у круглоголових, як відомо, приблизно по 20%, а доліхоїдних форм по 3%; у мішаного типу сей відсоток довгоголових виносить більше як два рази стільки, себто 7%. Перевага круглоголовости й мішаного типу убарвлення тут рівнож виразно зазначається.

Ось такі дані, дотично антропольогічних прикмет у словінського народу, можна добути із згаданої праці Weisbach-a³²⁰; на жаль, сей заслужений дослідник антропольогії полудневих Славян не покористувався гарною нагодою, та не взяв більше антропометричних помірив як лиш ті, про які ми отсе говорили, наслідком чого наші відомости оперті на дослідах живого матеріалу, як бачимо, досить недостаточні.

Одначе дещо більше про будову голови у Словінців довідуємося із іншої праці Weisbach-a³²¹, присвяченої особливо розслідуванню словінських черепів. У тій студії розслідував згаданий автор 60 мужеських черепів, із яких переважаюча більшість, бо 40 всіх, походила із Сирії, крім сього було ще: 10 із Країни, 4 із Каринтії, 3 із Побережя, 2 з Гориції і 1 з Терсту. Він описав точно всі замітні прикмети кожного черепа з окрімна і подав для кожного з них 43 поміри й 6 найважливіших показчиків. В нашому нарисі ми покористуємося тільки найважливішими даними сього цінного матеріалу. Ось перегляд пересічних дотичних вартостей найважливіших помірив та відповідних показчиків і відсотків поміривних черепів, припадаючих на поодинокі категорії відповідних показчиків. Пересічні вартости помірив і показчиків ми притім розділили після головного показчика задля сього, щоби переконатися, о скільки довго- й круглоголовість впливає на другі важніші прикмети.

Головний показчик	Найбільші виміри черепа			Показники		Ширина чола	Показник чо-ловий	Висота лица		Ширина деу-ярмова	Показники		Висота носа	Ширина носа	Показник но-совий
	довжина	ширина	висота	головний	висотний			ціла	горішня		загально-лицевий	горішно-лицевий			
Довгоголові X—75	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Піддовгоголові 75,01—77,7	185	142	138	76,6	74,1	100	70,5	119	71	135	88	52,8	50	24	49
Середньоголові 77,78—80	178	141	135	78,9	75,2	93	66,0	117	71	132	88	53,8	51	23	45
Підкруглоголові 80,01—83,33	176	144	134	82,0	76,0	95	66,0	118	71	133	89	53,4	51	24	47
Круглоголові 83,34—X	173	149	134	86,1	77,6	99	66,4	119	71	135	88	52,6	51	24	47
Доліхоїди X—79	181	141	135	77,9	74,5	96	68,1	118	71	133	88	53,4	50	23	46
Брахікефальоїди 80—X	173	147	134	84,9	77,5	97	66,0	118	71	134	88	53,0	50	23	46
Загально	175	146	134	83,4	76,5	97	66,4	118	71	134	88	53,0	50	23	46

Відсотки числа pomірів, припадаючі на поодинокі категорії важніших показників:

Показник головний	%	Показник висотний	%	Показник загально-лицевий	%	Показник носовий	%
Довгоголові X—75	—	Низькоголові X—71,99	1,6	Надшироколиці X—78,9	5,0	Вузконосі X—47,99	58,4
Піддовгоголові 75,01—77,77	10,0	Мірновисокі 72—74,99	33,4	Широколиці 79—83,9	21,7	Мірноносі 48—52,99	28,3
Середньоголові 77,78—80	13,3	Високоголові 75—X	65,0	Мірнолиці 84—87,9	36,7	Широконосі 53—X	13,3
Підкруглоголові 80,01—83,33	23,3			Довголиці 88—92,9	28,3		
Круглоголові 83,34—X	53,4			Наддовголиці 93—X	8,3		

Із поданих переглядів бачимо ось такі відносини:

Постать лобини. Найбільша довжина всіх 60 ти поміряних черепів хитається в границях 165—189 mm, а найбільша ширина в границях від 131 до 160 mm. Пересічна довжина виносить 175 mm, а також ширина 146 mm; отже згадані виміри невеликі: черепи загалом короткі і не дуже широкі. Головний показчик, що хитається в границях від 75 до 95, виносить пересічно 83,4. Як бачимо, сей показчик відповідає показчикови 85,4 на живих людях, значить, згадані черепи брахікефальні і се вповні згоджується із повисше згаданими помірами сьогож автора на живім матеріалі. Притім пересічний показчик всіх доліхоїдних черепів виносить 77,9, а брахікефальоїдних 84,9, і на перші з них припадає всего 23,3%, а на другі 76,7% всіх черепів. Висота черепа виносить від 124 до 147 mm, пересічно 134 mm, а вслід за тим висотний показчик виносить від 69 до 84, а пересічно 76,5. Отже словінські черепи високі, гипсікефальні, а на той рід черепів припадає 65% всіх; крім сього є 33,4% мірновисоких, ортокефальних, а тільки 1,6% низьких, хамекефальних. Замітно, що висотний показчик у доліхоїдних (до 80) виносить 74,5, а у брахікефальоїдних (від 80) 77,5, значить сі останні замітно висші від перших.

Чоло. Найменча ширина чола виносить від 86—107 mm, пересічно 97 mm. Пересічний чоловий показчик виносить 66,4; значить словінські черепи, загалом беручи, мірnochолі, метріометопні, але довгоголові й піддовгоголові черепи замітно широкочолі, еврїметопні, із показчиком 70—71. Зате середньо- й круглоголові мають чоловий показчик значно менчий, бо приблизно 66, так, що зближуються вже до вузкочолих, стенометопних.

Загальна висота лица виносить від 102—135 mm, пересічно 118 mm; висота горішньої щоки виносить від 59 до 81 mm, а пересічно 71 mm, але що двурмова ширина хитається в границях від 121 до 147 mm, і пересічно виносить 134 mm, то наслідком сього загально-лицевий показчик виносить від 75 до 104, а пересічно 88, причім показчик горішньолицевий виносить пересічно 53. Отже лице у Словінців вправді середньовисоке, мезопрозопне, але граничить вже із довголицими, лептопрозопними. Мезопрозопними вони є і в більшости, бо на сю категорію лицевих показчиків припадає 36,7% черепів, одначе рівночасно припадає також багато, бо аж 28,3% на лептопрозопні та рівнож багато, бо 21,7% на широколиці, еврїпрозопні черепи; на скрайні категорії лицевого показчика припадає вже тільки

незначний відсоток черепів, а власне, на надвисокі 8,3%, а на надширокі тільки 5%.

Ніс у словінських черепів вузький: пересічна його висота виносить 50 mm а ширина 23 mm, отже пересічний показчик 46, причім на вузконосі черепи припадає 58,4%, на мірноносі 28,3%, а на широконосі 13,3% черепів. З сього бачимо, що будова лица у Словінців наближується дуже до тоїж будови у Далматійців з Дубровніка й Котора, та цілком підпадає під пересічну характеристику лица у населення ядранського побережжя.

Стільки про пересічні вартости дотичних помірів та важніших показчиків; колиж приглянемося відносинам тих помірів і показчиків до головного показчика то бачимо ось такі замітні факти:

Найбільша довжина черепів зменчується, а найбільша ширина збільшується в міру зросту круглоголовости, і се прояв самозрозумілий, але перший вимір, себто найбільша довжина, зменчується далеко сильніше, як відповідне збільшенне ширини черепа і через те головний показчик у круглоголових завдячує свою значну вартість не так збільшенню ширини, як радше сильнішому скороченню довжини черепів.

Висота черепів, безглядно беручи, зменчується в міру зросту круглоголовости, але скороченне найбільшої довжини черепа поступає рівночасно далеко сильніше, і через те висотний показчик в міру зросту круглоголовости збільшується: відповідно до довжини, черепи тим висші, чим більш круглолові.

Ширина чола відповідно до найбільшої ширини черепів в міру зросту круглоголовости зменчується, хоч, що правда не дуже сильно, через те й різниця між чоловими показчиками у довго- й круглоголових не дуже велика.

Висота лица, і загальна, носопідборідня, і горішня (горішньої шоки) замітно однастайна так, що пересічна довжина лица повидиму независить від взаїмних відносин довжини й ширини черепа, задля сього й оба лицеві показчики, загально-й горішньо-лицевий, у доліхоїдів і брахікефальоїдів майже однакові.

Те саме можна сказати про виміри довжини й ширини носа та носового показчика, хоч можливо, що ширина носа дещо зменчується в міру зросту круглоголовости, але з причини однакових пересічних вартостей годі впевняти, що ті відносини відповідають справді дійсности.

Стільки про будову словінських черепів можемо довідатися із повисше згаданої праці Weisbach-a.

Окрім Weisbach-a розсліджували ще словінські черепи Zuckerkandl³²² і Toldt³¹⁹, одначе оба вони не подають пересічних вартостей хочби найголовніщих помірів і показчиків, а тільки відсотки припадаючі на поодинокі категорії головного показчика і то після клясіфікаційного поділу Garson-a. Zuckerkandl розслідив головний показчик 200 країнських Словінців, багато словінських черепів було безперечно між розслідженими ним 1546 каринтійськими черепами, але кілька саме, сього тепер провірити не можна і ми мусимо той матеріял вважати цілком непевним, дотично народности. Toldt розслідив згаданий показчик у 33-х словінських черепів, близше невідомого походження, але ті свої черепи дочислив він до відомих нам вже черепів Weisbach-a і представив висліди спільні для всіх 93-х черепів разом. Для порівнання ми всеж таки подаємо в нашім перегляді також осібні вартости припадаючі на відому нам шістьдесятку черепів Weisbach-a і в той спосіб одержуємо ось такий перегляд:

Словінські черепи:	довгоголові X—74	середньо- голі. 75—79	круглоголі, 80—84	надкруглого- голі. 85—X	доліколіп X—79	брахіцефал. 80—X
60 черепів Weisbach-a	0,0	23,3	46,7	30,0	23,3	76,7
93 черепи Toldt-a (Weisbach-a)	2,1	21,5	48,4	28,0	23,6	76,4
200 черепів з Країни Zuckerkandla	0,8	19,5	37,2	42,5	20,3	79,7
293 словінські черепи загалом	1,2	20,1	40,8	37,9	21,3	78,7

З сього перегляду бачимо, що словінські черепи сильно круглоголові: правдивих довгоголових форм поміж ними дуже мало, бо пересічно тільки 1,2%, а середньоголових пересічно пята частина всіх, позатим приблизно 80% всіх черепів належить до круглоголових, з чого менча половина належить до надкруглоголових, з показчиком висше 84. Під тим зглядом визначаються перед всім черепи з Країни, розсліджені Zuckerkandl-ем, вони найбільш круглоголові, і се вповні згоджуєть ся із дослідами Weisbach-a на живому матеріялі. Черепи розсліджені Toldt-ом значно більше довгоголові; вправді ми не маємо осібних даних дотично тих черепів, але із вартостей, які подає згаданий автор бачимо, що у них значний відсоток довгоголових та, що вони у два рази більший збірці Weisbach-a обнизили

дешо відсоток середньо- й надкруглоголових; але зате круглоголових у них помітно багато, як се бачимо із пересічного відсотка для всіх 93-х черепів. Правдоподібно є се черепи із Каринтії або Стирії, де як знаємо, словінське населення менше брахікефальне, як в Країні або на Побережю.

Порівнаймо ще Словінців із їх найближчими сусідами: Німцями, Італійцями, Сербо-Хорватами й Мадярами, а побачимо дуже цікаві взаємини. Ось відносини дотично росту:

Народність	Автори	Ріст в mm
Словінці загалом	Weisbach	1683
Німці альпійських країв	Weisbach	1675
Німці австрійські загалом	Weisbach	1693
Італійці Істрії і Дальматії	Weisbach	1667
Італійці загалом	Livi	1640
Сербо-Хорвати Істрії	Weisbach	1672
Сербо-Хорвати загалом	Weisbach	1690
Мадяре загалом	Weisbach	1640

З цього бачимо, що загалом беручи, тільки одні Німці й Сербо-Хорвати перевищують ростом Словінців, позатим всі інші сусідні народи від них значно нижчі, особливо се відноситься до Італійців і Мадярів, яких пересічний ріст доходить ледви до 1640 mm. Дещо інакше представляються ті відносини, коли порівнаємо ріст Словінців й їх сусідів після поодиноких країв, які вони замешкують.

Народність					
	Стирія	Каринтія	Країна	Побережжя	Загалом
Словінці	1686	1687	1673	1695	1683
Німці (Стирії й Каринтії)	1683	1690	—	—	1686
Італійці (Істрії і Дальматії)	—	—	—	1667	1667
Сербо-Хорвати Істрії	—	—	—	1672	1672
Сербо-Хорвати Хорватії і Слав.	—	—	—	1695	1695

Отсей перегляд показує нам, що Словінці, загалом беручи, мало різняться від співмешканців даного краю; ще найбільшу різницю бачимо на Побережю, тут Словінці перевищують своїм

ростом навіть Сербо-Хорватів Істрії, не то Італійців, що як відомо досить низького росту; зате Сербо-Хорвати Побережя цілком того самого росту, а між Німцями і Словінцями в Стирії й Каринтії різниця дуже незначна. До сеї прояви повернемо ще пізніше, а тепер пригляньмося відноsinам дотично убарвлення волосся й очей. Ось дотичний перегляд (у відсотках числа помірів):

Народність	Волоссе			Очи			Типи убарвл.		
	ясне	мішане	темне	ясні	мішані	темні	ясний	мішаний	темний
Словінці загалом	31,5	19,6	48,9	53,6	15,2	31,2	25	52	23
Німці альпейських країв	32,0	21,0	47,0	56,5	8,8	34,7	22	59	20
Італійці Істрії, Далматії	10,0	14,5	75,5	32,1	21,3	46,6	—	—	—
Італійці загалом	8,8	?	91,2	10,3	20,6	69,1	31	31	66
Маляре загалом	—	—	—	—	—	—	—	60	40
Сербо-Хорвати загалом	9,6	14,5	75,9	30,0	20,0	50,0	17	39	44

Поглянувши на отсей перегляд ми зразу бачимо, що Словінці відзначаються незвичайно ясним убарвленням волосся й очей; тільки одні альпейські Німці перевищують їх під сим зглядом, а позатим всі інші сусідні народи значно темнішого типу.

Колиж порівнаємо убарвлення волосся й очей Словінців і їх сусідів після поодиноких країв, то дістаємо ось такий перегляд:

Народність	Волоссе			Очи			Типи убарвл.			
	ясне	мішане	темне	ясні	мішані	темні	ясний	мішан.	темний	
Стирія:	Словінці	29,1	24,0	45,8	53,3	16,1	30,6	22	56	22
	Німці	28,0	22,0	50,0	53,0	17,0	29,0	22	56	22
Каринтія:	Словінці	28,1	20,0	50,9	58,2	12,0	29,8	23	54	23
	Німці	36,0	20,0	44,0	62,0	10,0	28,0	29	52	19
Країна:	Словінці	33,7	13,2	53,1	52,1	16,7	31,2	26	51	23
	Хорватія і Славонія: Сербо-Хорв.	28,3	21,4	50,3	42,0	21,0	37,0	21	52	27
Побережжя:	Словінці	36,7	9,6	53,1	50,8	10,8	38,4	29	43	28
Істрія:	Сербо-Хорв.	14,6	14,6	70,8	45,8	21,8	32,4	8	51	41
Істрія і Далматія:	Італійці	10,0	14,5	75,5	32,1	21,3	46,6	—	—	—

З цього порівняння бачимо, що між Словінцями а Німцями альпейських країв в убарвленню волосся й очей загалом нема великої різниці; в Каринтії, що правда, Німці дещо яснішого типу, але в Стирії згадані різниці так незначні, що на тій області треба під тим зглядом вважати оба згадані народи одним антропологічним типом, тим більше, що, як ми повисше мали нагоду бачити, і під зглядом росту вони не виказують значніших різниць. Більші різниці ми бачимо вже поміж Словінцями Побережя а Сербо-Хорватами в сусідній Хорватії й Слявонії: у Словінців замітно більший відсоток ясного волосся а зате менчий відсоток темних очей, через що власне й виходить у них значно ясніший загальний тип убарвлення. Отся різниця між Словінцями а Сербо-Хорватами збільшується ще значніше в Істрії; в порівнянню до Словінців Побережя сусідні істрійські Сербо-Хорвати далеко темніші: особливо волоссе у них значно темніше, бо в убарвленню очей ся різниця не виступає так дуже сильно. Тут різниці між обома згаданими славянськими племенами виступають так сильно, що колиб не було інших спільних антропологічних прикмет, та посередних перехідних груп, ми мусілиби вважати їх осібними расовими типами. Ще більшу різницю бачимо між Словінцями Побережя а сусідними Італійцями Істрії й Далматії; сі останні представляють замітний темний тип, зарівно в убарвленню волосся як і очей.

Збираючи разом все те, що ми сказали про убарвленне волосся й очей у Словінців, в порівнянню до інших, сусідних народів, приходимо до сього переконання, що Словінці визначаються загалом ясним типом убарвлення з посеред тих народів, що разом з ними заселяють дотичні області середньої Європи, причім між ними а Німцями альпейських країв різниця дуже мала, а у всякому разі далеко менча як між ними й етнічно спорідненими Сербо-Хорватами.

Взаємини між Словінцями а їх сусідами, дотично головного показчика, показує нам отсей перегляд пересічних вартостей головного показчика й відповідних відсотків числа помірив, припадаючих на поодинокі категорії сього показчика, після „пяткового“ поділу Garson-a. Розуміється, що сей класифікаційний поділ, призначений для черепів, властиво неповинен пристосовуватися до помірив на живих людях, але немаючи індивідуальних помірив, ми мусимо користуватися тим поділом, якого вживали дотичні автори, коли хочемо приглянутися дотичним відносинам.

Поміри на живих.

Народність	Автори	Число помірив	Головний показчик	Відсотки числа помірив для показчиків					
				X—74	75—79	80—84	85—X	X—79	80—X
				Словінці	Weisbach	2481	84,3	0,8	12,6
Сербо-Хорвати	Weisbach	3190	85,7	0,3	4,9	36,4	58,4	5,2	94,8
Мадяре	Weisbach	20	84,6	—	5,0	35,0	60,0	5,0	95,0
Фурляне	Livi	—	84,5	—	—	—	—	—	—
Німці Сирії	Zucker кандl	2797	82,0	1,9	17,0	46,9	34,2	18,9	81,1
Німці Каринтії	Zucker кандl	736	81,0	3,5	28,0	47,9	20,6	31,5	68,5

Поміри на черепах.

Народність	Автори	Число помірив	Головний показчик	Відсотки числа помірив для показчиків					
				X—74	75—79	80—84	85—X	X—79	80—X
				Словінці	Weisbach, Zuckerkandl, Toldt	293	82,5	1,2	20,1
Каринтієці (Німці і Словінці)	Zuckerkandl	1546	—	5,7	29,3	48,0	17,0	35,0	65,0
Німці Сирії і Каринтії	Weisbach	78	82,2	—	—	—	—	36,0	64,0
Німці Сирії	Zuckerkandl	1400	82,1	4,2	19,4	53,4	23,0	23,6	76,4
Сербо-Хорвати	Weisbach	80	84,0	1,2	15,0	38,8	45,0	16,2	83,8

Оттак порівнюючи подані тут дотичні дані, перше всього поміри на живих людях бачимо, що Словінці мають майже такий самий головний показчик, як їх найблизші сусіди: Мадяре й Італійці-Фурляне; на жаль ми не можемо подати тут дотичних точних відсоткових відносин, особливо для фурлянських Італійців, але що дотичить Мадярів, то згадані відносини тут цілком інші: у останніх нема цілком довгоголових, а середньоголових у трое майже менше; значно менчий відсоток бачимо тут також і круглоголових, а зате значно більше надкруглоголових. Наслідком сього у Словінців загалом значно більше доліхоїдних черепів, а замітно менше брахікефальних як у Мадярів, помимо сього, що

пересічні вартости їх показчиків майже однакові. У фурлянських Італійців, думаємо, згадані відсоткові відносини повинні бути більше зближені, але на жаль, ми тут не маємо до порівняння потрібних даних. Що дотичить третих сусідів і співплемінників Словінців, себто Сербо-Хорватів, то і пересічна вартість їх головного, показчика значно більша, від тієїж у Словінців і відсоткові відносини значно відмінні, а власне дуже зближені до тих, які ми бачили у Малярів.

Останні, північно-західні сусіди Словінців, Німці, виказують і пересічну вартість головного показчика значно менчу і відсоткові відносини значно відмінні: хоч круглоголових у них майже стільки, що у Словінців, та зате довгоголових і середньоголових значно більше, а надкруглоголових знова помітно менче і під тим зглядом у каринтійських Німців ми бачимо ще більші різниці як у стирійських. Одначе тут годі не звернути уваги на одну помітну обставину. Як відомо, головний показчик обчислений на основі помірив на живих людях, є приблизно о дві одиниці більший від такогж показчика, обчисленого на основі помірив на черепах. Що так справді є бачимо із поданого перегляду, у якому у Словінців і Сербо-Хорватів головний показчик на живих є справді приблизно о дві цілости більший, як у черепів. Але у Німців Стирії й Каринтії ми сього не бачимо, тут згаданий головний показчик і в живих і в черепів майже однаковий; може се бути тільки випадок, тому, що згадані поміри на живих і на черепах не були брані на тих самих примірниках, так як се робили Broca і Weisbach, досліджуючи сю справу; у всякому разі із обчислень на черепах бачимо, що Словінці мають такий самий головний показчик як їх німецькі співмешканці Стирії й Каринтії, що цілком противиться тому, що виходить із помірив на живих людях. Але відсоткові відносини між пересічними вартістями головного показчика у Словінців і Німців цілком різні: подібно як у помірах на живих людях, ми бачимо тут значно більший відсоток довгоголових, та значно менший відсоток надкруглоголових, але у середньоголових і круглоголових ті різниці не такі вже надто значні. Притім, як у помірах на живих так і тут у помірах на черепах, стирійські Німці виказують значно менчі різниці як каринтійські так, що відсотки загалом доліхоїдних і брахікефальоїдних у стирійських Німців і Словінців дуже зближені до себе.

У всякому разі пересічні вартости головного показчика доказують нам, що Словінці враз із своїми сусідами: альпійськими

Німцями, Мадярами, Сербо-Хорватами й „австрійськими“ Італійцями творять групу більш або менше круглоголових народів, що заселяють середущу Європу, причім Німці з них всіх найменче а Сербо-Хорвати найбільше круглоголові. Передше ми мали нагоду переконатись, що сильна круглоголовість є характеристичною прикметою полудневих Славян, тут бачимо, що ся прикмета виступає у Словінців дещо слабше як у інших полудневих Славян і се є безперечно наслідок впливу сусідних, найменче круглоголових Німців.

Надто сильна різниця в рості й убарвленню волосся й очей, поміж Словінцями та Мадярами й Італійцями, вказує безперечно на се, що помимо однакової круглоголовости годі вважати їх приналежними до одного спільного расового типу, остається тільки одинока можливість споріднення Словінців із альпейськими Німцями і Сербами, зглядно Сербо-Хорватами. Пригляньмося ще трохи ближше ще й сьому особливому питанню, і задля сього порівнаймо пересічні вартости антропометричних даних, найважніших прикмет згаданих народів.

Народність	Ріст в мм.	Типи убарв. в %			Головний показик
		ясний	мішан.	темний	
Німці альпейських країв	1675	22	59	20	82,0
Словінці	1683	25	52	23	84,3
Сербо-Хорвати	1690	17	39	44	85,7
Серби загалом	1709	12	44	44	85,7

Отсе коротке зіставленне доказує нам понад всякій сумнів перехідне становище Словінців, поміж Німцями альпейських країв а Сербо-Хорватами зглядно Сербами; притім ми бачимо наглядно, що дотично росту і головного показика, Словінці становлять як раз посередний перехідний тип між згаданими обома народами, але дотично типу убарвлення, то вони стоять ближше альпейських Німців, як своїх побратимів Сербів, зглядно сусідних Сербо-Хорватів. Задля сього з антропольогічного становища можнаби вважати Словінців ближшими до альпейських Німців як до Сербів, зглядно Сербо Хорватів. У всякому разі ми бачимо, що цілий простір від Чорногори до наддунайських Альп замешкує населенне більш або менче високе ростом, темного типу убарвлення та круглоголове, причім всі ті антропольогічні

прикмети поступенно змінюються, поступаючи в напрямі з полудня до півночі: в тім власне напрямі ріст і головний показчик зменчуються, а тип убарвлення стає чим раз яснішим.

Із повисшого огляду найважніших антропологічних прикмет переконаємося, що у Словінців найбільший відсоток осягають високі ростом (40,5%), темноволосі (48,9%), круглоголові (60%), високоголові (65%), мірнолиці (36,7%) та вузконосі (58,4%); се все, як ми знаємо, характеристичні прикмети ядранської раси і задля сього ми мусимо вважати сей славянський народ, з антропологічного боку, дуже зближеним до Сербів — „ядранські“ расові прикмети творять у них безперечно основу їх расового типу так, що Словінців мусимо причислювати до полудневих Славян не лиш із становища етнології й лінгвістики, але також й антропології. Одначе помітно нижший ріст, переважаючо більший відсоток яснооких (53,6%) та мішаного типу убарвлення (51,7%), а також дещо менча круглоголовість (84,3), в порівнанню до всіх других полуднево-славянських племен, про які ми до тепер згадували, вказує на те, що у Словінців „ядранська“ основа сильно змінена під впливом інших і відмінних расових чинників.

На разі не беремо ся рішати сього питання, чи тут маємо до діла із впливами „альпейської“, чи „північної“ „германської“ раси, чи може із останками якого прастарого антропологічного типу, первісного, передславянського населення — тепер констатуємо тільки факт, що нинішних Словінців мусимо вважати бічною галузю ядранської раси.

Після отсеї короткої характеристики антропологічних прикмет Словінців, та означення їх становища супроти сербських племен, пригляньмося з черги останньому полудневославянському народови, себто Болгарам.

Болгаре.

Болгаре, се найдальша полуднево-східна галузь полудневих Славян. Вони живуть у тій частині балканського півострова, що вже в історичних часах була часто тереном глибоких етнічних перемін і через те швидко звернули на себе увагу вчених дослідників та принагідних подорожних. В географічних й етнографічних працях вчених: Ami Boué (1840)³²³, Kanitz (1875)³⁴¹⁻³, Diefenbach (1877)³³¹, Jireček (1881)³³⁷⁻⁴⁰, Lejean (1882)³⁴⁹, Leger (1885)³⁴⁷, Strauss (1898)³⁵⁵, Weigand (1899)³⁶⁹⁻⁷⁰, Овсянный

(1900)³⁵² і других, находимо більш або менше замітні характеристики фізичного типу сього народу та здогади про їх походження, одначе з огляду на те, що ми маємо вже гарні строго антропологічні праці про сю справу, ми тут не потрібуємо ними займатися, та приглянемося ближше до тепер зібраним антропометричним матеріалам.

Перший, якому завдячуємо антропометричні поміри на Болгарах, був др. Scheiber³⁵⁴, якому в часі побуту в Букарешті 1873 р. вдалося поміряти 5 болгарських черепів. Свої поміри він переслав професору Virchow-ови, який ними дуже зацікавився, та про се здав справу на засіданню берлинського антропологічного товариства. Небавом опісля 1875 р. відомий польський антрополог др. I. Kopernicki³⁴⁶ поміряв 11 болгарських черепів та на основі тих помірів поставив гіпотезу двох болгарських антропологічних типів: „чистого“ й мішаного“. Такій погляд потверджували вчасти також і досліди парижського антрополога Novelacque³³⁶, основані на помірах двох болгарських черепів, з котрих один був доліхoidний, а другий сильно брахікефальний.

Згадані поміри на болгарських черепах поставили швидко питання расовости сього народу на денний порядок, а як воно було тоді актуальним, свідчить про се між іншими й ся обставина, що найліпший в тих часах англійський антрополог Beddoe³²⁶ вважав конечним забрати також слово в тій справі, піддержуючи свої погляди своїми власними помірами на двох болгарських черепах (із котрих один був відливом), що походили із збірки Kopernick-ого. Одначе вислід, до якого дійшов Beddoe дуже характеристичний і висловлюється в отсих його словах: „Фізичний характер Болгар, се трудний і темний предмет“... В тім самім часі занявся тією справою також батько російської антропології Богданов³²⁸⁻⁹; він розслідив старанно гарну збірку старих і новітніх болгарських черепів та старався порівнати їх із черепами фінських племен, живучих у Росії, та надволзьських, казанських Болгар, щоби виказати взаїмну їх подібність.

Як ми вже попередно згадали, питанням расовости Болгар занявся також дуже живо й знаменитий вчений і творець німецької антропології Virchow³⁵⁶⁻⁸. Перший раз забрав він слово в тій справі даючи звідомлення про поміри Scheiber-a³⁵⁴, на засіданню антропологічного товариства в Берліні, другий раз знов з нагоди замітної статі професора букарештєнського університету Obédénare-a³⁵¹, який розрізнув три болгарські типи: 1. Бол-

гаре татарського походження, 2. Болгаре доліхоїдної постаті голови, рівнож неславянського походження і 3. Болгаре гальо-кельтійського походження. Наслідком такого поділу згаданий автор станув на становищі, що Болгаре не є Славянами, хоч говорять безперечно славянською мовою. Virchow слушно вважає такий погляд безосновним, та рівночасно неприхильюється також і до згаданих поглядів Коперник-ого, вважаючи, що на основі так малого числа спостережень, якими тоді розпоряджала наука, трудно в тім згляді сказати що небудь певного.

В десять літ опісля Virchow³⁵⁷ в третє займається тим питанням; він подає поміри трьох болгарських черепів, із яких один був вже описаний Коперник-им, та походив власне із його збірки, а крім сього, що важніше, й поміри на 4 х живих Болгарах, переслані йому Schmid-ом — перші, які загалом до того часу вдалося роздобути. Розуміється, що тих кілька нових помірів не могли розяснити тайни расовости Болгар і Virchow кінчить згадану свою працю словами: „Задля сього як також і на основі даних Obédénare-a думаю, що Болгаре переселилися в теперішню вітчину вже як (антропольогічно) мішане плем'я. Мушу вважати се правдоподібним, хоч не могу дати на се достаточних доказів“.

Із дослідів, доконаних в останніх літах, треба ще згадати про гарну студійку Елліх-а (Hellich)³³³ над 9 ма старими черепами, добутими при розкопах в Абоба (Шуменско), заходом російського археольогічного інститута в Царгороді, та про коротеньку, а дуже інструктивну розвідку Наму³³¹, основану на помірах двох черепів, викопаних із старих гробовищ у Родопських горах.

Як бачимо, всі тоті перші краніольогічні праці були основані на дуже малім матеріалі, що очевидно унеможливило наукову аналізу антропольогічних прикмет та виключало певність льогічних виснуків. Кінець сьому поклав молодий болгарський антропольог Ватевъ³⁶⁶, що зібрав та розслідив 1313 черепів із усіх сторін Болгарії, кладучи в той спосіб трівалі й певні основи для дослідів расовости болгарського населення. Отсе найважніші праці по краніольогії Болгар, пригляньмося ще анальогічним дослідам на живому матеріалі. Поминаючи кілька помірів Коперник-ого, про які ми не маємо точніших даних, згадані повисше поміри Schmid-а³³⁷ були першими помірами на живих Болгарах. Після сього наступають швидко другі докладніші студії. Гинкуловъ³³⁵ подає поміри 53-х кримських Болгар-кольо-

ністів з Марховки (1889 р.), Бассанович³²⁵ оголошує свої антропометричні досліді на 2283-х Болгарах Ломського округу (1891 р.), а Pittard³⁵³ свої спостереження на 61 людях, що походили з різних місцевостей Болгарії (1901 р.).

Бассановичеви дорівнав Михайловски³⁵⁰, що перевів антропометричні досліді на 2459-х Болгарах (1909 р.), та всіх їх перевисшив Ватев³⁵⁹⁻⁶⁸, який після інструкцій Deniker-а організував систематичні досліді в цілій Болгарії і здобув тим способом многотисячний докладно розсліджений матеріал. На жаль вибух балканської а відтак світової війни, спинив дальші студії Ватева і він здужав тільки видати тимчасові, хоч все таки дуже інструктивні розвідки.

Гарний причинок до антропільогії Болгар завдячуємо також Дрончилов-у³³², що на основі помірив 600 майже людей, переважно із полуднево західної Болгарії, зважився подати антропільогічну характеристику Болгар, та дуже влучний погляд на расові відносини у сього славянського народу.

Оттак маленький і модерною культурою наймолодший, славянський народець, випередив всі другі славянські народи також і на полі антропільогічних розслідів своєї расовости так, що ми маємо можливість виробити собі досить ясний погляд на сю справу. Отже пригляньмося тепер, що про расовість сього симпатичного славянського народу можна сказати, на основі тих всіх згаданих дослідів. Як попередно так і тепер почнемо від росту болгарського населення. Понизше подаємо дотичний короткий перегляд дослідів, враз із найважнішими пересічними даними.

Із сього перегляду бачимо, що найвисший пересічний ріст мають 20-літні ученики військової школи, поміряні д-ром Ребенном (1735 mm) і д-ром Кирковом (1718 mm); одначе Михайловски³⁵⁰, із якого праці ми беремо отсі дані, не дає нам дотично тих помірив ніяких близших пояснень; задля сього ми не знаємо цілком, із яких околиць походять згадані ученики, та чому вони визначаються таким замітно високим ростом. З огляду на те, що ріст учеників, правдоподобно теж 20-літних, Софійської гімназії виносить 1689 mm, Габровської гімназії 1664 mm, а новобранців ловчанського полку тільки 1656 mm, здається дуже правдоподобним, що до згаданої воєнної школи приймають тільки молодіж, що визначається особливо високим ростом. В додатку Михайловски не подає ані числа помірної молодіжи згаданих шкіл, ані відсотків припадаючих на поодинокі категорії росту і через те ми не можемо користуватися тими по-

Ріст	Автори	Число помірів	Числа абсолютні				Відсотки числа помірів					
			Minimum	Maximum	Ріжниця	Пересічна	X — 1600	1600 — 1650	1650 — 1700	1700 — X	X — 1650	1650 — X
<i>Болгаре</i>	<i>Schmid</i>	4	1620	1800	180	1692	—	25	50	25	25	75
Кримські Болгаре	Гинкуловъ	—	—	1771	—	1660	—	—	—	—	—	—
<i>Болгаре Ломського округа</i>	<i>Бассановичъ</i>	1955	1445	1870	425	1638	27	29	27	17	56	44
<i>Болгаре Ловчанського полку</i>	<i>Михайловски</i>	2459	1540	1880	340	1667	18	32	32	18	50	50
Ученики військової школи	Кирковъ	—	—	—	—	1718	—	—	—	—	—	—
Ученики військової школи	Ребенъ	—	—	—	—	1735	—	—	—	—	—	—
Ученики Софійської гімназії	—	—	—	—	—	1689	—	—	—	—	—	—
Ученики Габровської гімназії	—	—	—	—	—	1664	—	—	—	—	—	—
Новобранці 16-го полку	—	—	—	—	—	1656	—	—	—	—	—	—
Новобранці Софійського окр.	Кирковъ	1353	—	—	—	1670	—	—	—	—	—	—
Північно-східна Болгарія	Ватевъ	661	—	—	—	1670	9	59	—	32	—	—
Осередок північної Болгарії	Ватевъ	1028	—	—	—	1661	13	61	—	26	—	—
Північно-західна Болгарія	Ватевъ	443	—	—	—	1664	12	61	—	27	—	—
<i>Північна Болгарія загалом</i>	<i>Ватевъ</i>	<i>2132</i>	—	—	—	<i>1664</i>	<i>11</i>	<i>61</i>	—	<i>28</i>	—	—
<i>Полуднево-західна Болгарія</i>	<i>Ватевъ</i>	<i>1038</i>	—	—	—	<i>1665</i>	<i>11</i>	<i>61</i>	—	<i>28</i>	—	—
<i>Полуднева Болгарія</i>	<i>Ватевъ</i>	<i>1854</i>	—	—	—	<i>1667</i>	<i>10</i>	<i>58</i>	—	<i>32</i>	—	—
Болгарія загалом	Ватевъ	5024	—	—	—	1665	11	59	—	30	—	—
<i>Македонія і Тракія</i>	<i>Ватевъ</i>	<i>155</i>	—	—	—	<i>1678</i>	—	—	—	—	—	—
Полуднево-західна Болгарія	Дрончиловъ	506	—	—	—	1600—1700	5	49	—	46	—	—
Полуднева Болгарія	Дрончиловъ	93	—	—	—	1600—1700	7	54	—	39	—	—
<i>Полуднево-зах. і полуд. Болг.</i>	<i>Дрончиловъ</i>	<i>599</i>	—	—	—	<i>1600—1700</i>	<i>5</i>	<i>50</i>	—	<i>45</i>	—	—
Полуднево-західна Болгарія	Дрончиловъ	31811	—	—	—	1660—1700	14	27	33	26	41	59
Полудне: Панагюриште	Дрончиловъ	1867	—	—	—	1610—1650	18	32	29	21	50	50
Полудне: Пловдив	Дрончиловъ	5184	—	—	—	1610—1650	17	31	31	21	48	52
<i>Полуднево-зах. і полуд. Болг.</i>	<i>Дрончиловъ</i>	<i>38872</i>	—	—	—	<i>1660—1700</i>	<i>15</i>	<i>28</i>	<i>32</i>	<i>25</i>	<i>43</i>	<i>57</i>
Болгаре загалом	—	9442 (48913)	1445	1880	435	1660	15	28	32	25	43	57

мірами в дальших наших розважуваннях, та згадуємо про них тільки задля докладности нашого перегляду. З тієї самої причини ми згадуємо також і про досліди Schmid-a³⁵⁷, хоч вони задля свого малого числа помірив цілком не впливають на величину пересічної росту. Всеж таки помітно, що висота у чотирьох Болгар, поміряних Schmid-ом, хитається в досить значних границях, а то від 1620—1800 mm, а пересічна доходить до помітної величини 1692 mm. Розуміється, що такі виміри росту у чотирьох тільки примірників є вислідом особливого випадку і для нас вони цілком неважні. Властивий погляд на пересічний ріст та відносини росту у Болгар можуть нам дати шойно досліди Бассановича³²⁵, Михайловського³⁵⁰, Ватєва³⁶⁶ і Дрончилова³¹². Пригляньмося вислідам тих помірив.

Др. И. Бассановичъ, у своїй гарній праці: „Матеріяли до снітарної етнографії Болгарії“³²⁵, подав висліди помірив 1955-ох новобранців Ломського округу. Виміри росту хитаються в границях від 1445—1870 mm так, що різниця скрайних вартостей виносить аж 425 mm; пересічна росту виносить 1638 mm, причім на низьких ростом припадає всего 27%, на низших середнього росту 29%, на висших середнього росту зновжеж 27%, а на високих ростом 17% всіх поміряних. Загалом всіх низших середньої росту є 56%, а висших середньої росту 44% згаданих новобранців. Коли відносини росту у згаданих новобранців є справді аналогічні до відносин у загалу дотичного населення, то ми бачимо, що у Ломському окрузі, значить у північній Болгарії, населенне в більшости низше середньої росту, із значним відсотком низьких та низших і висших середнього росту, та значно менчим відсотком високих ростом.

До подібних вислідів доходить також др. Кристя Н. Михайловски у своїй цікавій праці: „Досліди над фізичним розвитком жовнірів 16-ї п. Ловчанського полку, із бранки в роках 1898—1903“³⁵⁰; він подає висліди помірив на 2459-х жовнірях, із яких показується, що ріст тих новобранців хитається в границях від 1540—1880 mm так, що різниця скрайних вартостей виносить 340 mm, а пересічний ріст 1667 mm. Щож до відносин відсотків, припадаючих на поодинокі категорії росту, то найбільше є низших і висших середнього росту, в обох випадках рівно по 32%, а значно менше є низьких і високих, на які припадає знова по 18% всіх поміряних, так, що як раз половина поміряних припадає на низших, а друга половина на висших середньої росту.

Досліди Ватєва³⁶⁶ над ростом населення північної Болгарії дали одначе дещо відмінні висліди. Ватєвъ розділив північну Болгарію на три полоси: західно-північну, від сербської границі по ріку Іскр, середушу від Іскру по округи: Рус (Рушук), Попово, Кесарово й Елена включно, і третю від згаданих округів по східну болгарську границу. Із усіх тих трьох областей найнижший пересічний ріст виказує середуша полоса: 1028 помірних дали пересічний ріст 1661 mm, причім низьких було пересічно 13%, високих ростом два рази більше, а середнього росту (від 1600—1700 mm) майже пять разів більше (61%). В північно-західній області пересічний ріст дещо висший, бо у 443-х помірних виносить пересічно 1664 mm, але відсоткові відносини майже такі самі; зате у північно-східній Болгарії (661 помірив) відносини значно відмінні: пересічний ріст значно більший, бо виносить 1670 mm, низьких ростом замітно менче (9%), а високих дещо більше (32%). Замітна річ, що полуднево-західна Болгарія (1038 помірив) має, після дослідів тогож самого Ватєва, майже такий самий пересічний ріст і цілком такі самі відсоткові відносини росту, як північно-західна область, а зате полуднево-східна область, себто давна східна Румелія (1854 помірив), має і пересічний ріст дещо висший (1667 mm) і відсоткові відносини дуже зближені до тих, які ми бачили у північно-східній області.

Полудневу Болгарію розслідив ще окрімно Крумъ Дрончиловъ³⁶², а остаточні висліди його студій рівнож дуже інтересні. Після тих його помірив виходить, що в полудневій Болгарії, в округах: Пловдів (Філіпополь) і Панагюріште, ріст низший як в полуднево-західній; ріжниці вправді невеликі, але всеж таки, коли у полуднево-західній Болгарії пересічний ріст є в границях 1660—1700 mm, низших середньої росту приблизно 40%, а висших середньої росту майже 60%, то в полудневій області пересічна росту хитається в границях 161—165 mm, а низших і висших середньої росту є приблизно по 50% всіх помірних. При тім низьких ростом замітно значний відсоток, бо 14—18%, а найбільше висших середньої росту, на яких припадає пересічно 32% помірних. Замітна річ, що відсоткові відносини, які одержуємо на основі помірив Бассановича і Михаиловского, дуже зближені до тих, які одержав Дрончиловъ, коли противно Ватєвъ виказує у болгарського населення замітно менчий відсоток низьких, а більший відсоток високих ростом.

У всякому разі на основі дотичного багатого матеріялу можемо вважати певним, що пересічний ріст Болгар виносить при-

близно 1660 mm, притім на низьких ростом припадає 15%, на низших середнього росту і високих приблизно по 25% а найбільше, бо 32% на висших середнього росту. Загалом низших середньої росту є пересічно 43%, а висших середньої 57%. Отже Болгаре загалом середньо високі, пересічно мало що висші від середньої росту, причім населенне східних областей дещо висше від других.

Населенне Македонії й Тракії дещо висше ростом, бо як показується із дослідів Ватєва, пересічний їх ріст виносить 1678 mm.

Убарвленне волосся й очей у Болгар розсліджене дуже докладно перше всього Ватєвом, що свої помічення зібрав на незвичайно багатім матеріалі, бо більше як 250 тисяч людей^{359, 362}. Жаль тільки, що він користується особливим своїм поділом убарвлення, розріжняючи волоссе: ясне, буре і чорне, а очі голубі, сиві й бурі; через те у нього посередний тип убарвлення волосся й очей злучений із темним убарвленням тих жеж, та унеможливується докладне порівнянне із вислідами дослідів других авторів. Задля сього дуже цінним причинком до згаданих студій Ватєва є досліді Дрончилова³⁶², який розслідив під тим зглядом вправді менчий матеріал, бо тільки 600 людей, але при своїх дослідіах до означення убарвлення волосся й очей користувався звисними таблицями Фішера й Мартіна, що виключають всякий сумнів і непорозумінне. Всеж таки крім сього ми подаємо також і дотичні дані дослідів Pittard-a³⁵³, Гинкулов-a³⁵⁵ а навіть і Schmid-a³⁵⁷, хоч вони задля своєї малочисельности не представляють для нас великої вартости.

Але пригляньмося до яких вислідів дійшли Ватєв і Дрончилов на основі своїх знаменитих дослідів. Ватєв зібрав помічення дотично убарвлення волосся на 236884-х дітях й учениках в Болгарії і 28523-х болгарських учениках в Македонії і Тракії в віці від 6-ти до 20-ти літ, та на 31469-х болгарських жовнірях, в віці від 19-ти до 25-ти літ; загальний вислід дав приблизно 29% ясноволосих, 59% буроволосих, а 12% чорноволосих. З огляду на те, що Ватєв зчислив разом ясно- і темно-буре убарвленне волосся, ми не можемо докладно знати, який відсоток припадає на темно-волосих загалом, але з сього, що чорноволосих є аж майже 12% всіх, ми можемо припускати, що і темноволосих загалом у Болгар дуже багато, правдоподібно більше, як котрої небудь категорії іншого убарвлення волосся. З другого боку дуже правдоподібно, що деякий відсоток ясноволосих треба причислити до посередних, яснобурих, і через те

Убарвлення волосся й очей у Болгар	Автори	Число помірів	У відсотках числа даних помірів дотичного автора										Замітки		
			Убарвл. волосся					Убарвлення очей				Типи убарвл.			
			ясне	посереднє ясно буре	загалом		загалом		мішані	темні бурі	ясні	мішані		темні	
					темно буре	чорне	го- лубі	слві							
З ріжних околиць	Schmid-Virchov	4	—	—	25	75	75		—	25	—	75	25	Типів не подано	
Крим: колонія Марховка	Гинкуловъ	53	—	60	40	—	—	60	40	—	60	40			
З ріжних околиць	Pittard	58	9	33	20	38	7	14	58	21	—	—	—		
Північна Болгарія	Ватевъ	2182	—	—	—	—	—	—	—	—	9,57	42,31	48,12		
Півн.-західна Болгарія	Ватевъ	443	—	—	—	—	—	—	—	—	10,15	39,96	49,89		
Осередок півн. Болгарії	Ватевъ	1028	—	—	—	—	—	—	—	—	9,73	45,04	45,23		
Півн.-східна Болгарія	Ватевъ	661	—	—	—	—	—	—	—	—	8,92	36,64	51,44		
Полуднева Болгарія	Ватевъ	1854	—	—	—	—	—	—	—	—	11,16	47,36	41,48		
Пол.-західна Болгарія	Ватевъ	1038	—	—	—	—	—	—	—	—	6,84	44,99	48,37		
Македонія і Тракія	Ватевъ	28523	39,51	45,89	14,60	18,43	22,75	58,82	11,77	46,27	41,96	Шкільна молодіж			
Болгарія загалом	Ватевъ	268358	29,36	58,67	11,97	17,65	22,59	59,76	9,65	43,49	46,86	230739 шк. дітей від 6—15 літ:			
										5,89	43,68	50,43	37614 учен. і жов- пірів, 15—25 літ.		
Болгарія загалом	Ватевъ	5024	—	—	—	—	—	—	—	—	9,59	44,73	45,68	Поміри на жов- нірях.	
Болгарія загалом	Дрончловъ	600	11,09	42,66	46,25	—	14,16	46,08	39,76	12,96	41,84	45,20	Поміри на дорос- лих.		

в дійсності відсоток ясноволосих, здається, значно менчий, як його подає Ватевъ. На се вказувалиби також дотичні дані Дрончилова, які дуже цінні не лиш тому, що оцінка убарвлення основана, як сказано, на взірцях Фішера, але також і задля сього, що він зібрав дотичні дані на дорослих людях, у яких убарвлення не міняється вже так сильно як у дітей. Отже після Дрончилова у болгарського населення є приблизно 11% ясноволосих, коли до тих зачислимо також і незначний відсоток рудих (взірці Фішера: чч. 8—12 і 3); посередних, ясно-бурих (чч. 6 і 7), майже 43%, а останок 46% припадає на темнобурі (чч. 4 і 5). На тій основі можна сказати, що Болгаре в більшості темноволосі, одначе із сильним нахилом до ясного убарвлення волосся.

Убарвлення очей, після дослідів Ватева в більшості буре, бо таке убарвлене очей ми бачимо майже у 60% помірних, значно менше, бо приблизно 22% є сивих очей, а ще менше, бо тільки около 18%, голубих очей. Одначе тут стоїмо перед тим самим питаннем, що при убарвленню волосся: Ватевъ, означуючи барву очей, не подає підбарвка (nuance) даної барви так, що ми не можемо остаточно знати, який відсоток припадає на темнооких, а який на яснооких, бо кожда із згаданих барв може мати ясні, темні і посередні підбарвки. Тут знов стають нам в пригоді досліди Дрончилова, які дають нам ліпший погляд на сю справу через те, що він означив убарвлення очей після взірців Мартіна. Оттак після сього останнього дослідника маємо у Болгар: ясных очей (чч. 12—16) майже 14,5%, мішаних 46%, а темних 39,5%; значить зглядну перевагу має мішане убарвлення очей, хоч всеж таки значний відсоток припадає також і на темноубарвлені очі.

Тип убарвлення Болгар дається означити вже далеко докладніше: тут не має вже тих трудностей в оцінці, про які ми згадували повисше, а се задля сього, що Ватевъ означив типи убарвлення способом Virchow-a, після якого всі синьоокі з ясным волоссем творять „ясний тип“, до якого ми причислили також „тип“ із зеленими очами й ясноволосий; всі з темно бурими очами і темно-бурим або чорним волоссем творять „тип бурий“, а всі інші „мішаний тип“; зновжеж Дрончиловъ подає у своїй дотичній праці точно означене зіставленне, після якого ми можемо самі оцінити типи після нашого розуміння.

Отже після Ватева у болгарського народу найбільший відсоток, бо майже 46%, припадає на темний тип, мало що менше

також припадає на мішаний тип, бо приблизно 45%, а відповідно дуже малий відсоток, бо ледви 9,5%, виказує ясний тип. Дещо відмінні відносини подають нам досліді Дрончилова. Після нього маємо: чистого ясного типу майже 13%, чистого темного типу 26%, а останок, приблизно 61%, припадає на мішаний тип; значить, мішаний тип має рішучу перевагу, колиж одначе людей, що мають темний волос а мішані очі, яких маємо тут 19%, причислимо рівнож до темного типу так, як се в практиці при довільній оцінці без точно означених взірців і робиться, тоді дістаємо відносини дуже зближені до тих, до яких дійшов Ватевъ у своїх дослідях, бо темного типу дістанемо тоді 45%, а мішаного типу о стількиж менче, т. є 42%. Ось достичний перегляд Дрончилова:

Комбінації між убарвленням дугівки й волосся у 586-х людей		Число людей	%
Убарвлення очей	Убарвлення волосся		
Темні очі (3-6)	руде волосся (3)	1	0,17
	темно-буре волосся (4-5)	153	26,09
	ясно-буре волосся (6-7)	76	12,80
	ясне волосся (8-9)	3	0,51
Мішані очі (7-11)	темно-буре волосся (4-5)	112	19,11
	ясно-буре волосся (6-7)	129	22,01
	ясне волосся (8-12)	29	49,4
Ясні очі (12-16)	темно-буре волосся (4-5)	7	1,19
	ясно-буре волосся (6-7)	45	7,67
	ясне волосся (8-11)	31	5,29

На тій основі ми можемо означити темний тип характеристичним типом убарвлення Болгар, з тим застереженням, що мішаний тип убарвлення майже рівно сильно заступлений. Колиж порівнаємо під тим зглядом різні області Болгарії, то знаходимо досить замітні різниці, на які варта звернути увагу. Найбільший відсоток темного типу (51%), а рівночасно з тим майже найменший відсоток ясного типу (9%), ми находимо у північно-східній Болгарії; північно-західна Болгарія виказує відсоток темного типу мало що менчий, але зате ясного типу замітно більше, як у попередній області; мало що менче темного типу (48%), а зате замітно мало ясного типу (7%), бачимо у полуднево-західній області. Отже північна й полуднево-західна Болгарія має

населенне значно темнішого типу, як середня й полуднево-східна. Полуднева Болгарія (Східна Румелія) а також Македонія й Тракія, мають найбільший відсоток ясного, а найменчий відсоток темного типу так, що у тих областях має перевагу мішаний тип, хоч треба зазначити, що досліди над типами убарвлення в Македонії й Тракії переводив Ватевъ виключно над малолітнюю шкільною молодіжю, а у молодіжи, як відомо, убарвлення яснійше як у дорослих, і се не могло остати без впливу на пересічні вартости дотичних відсотків. Оттак на основі сього перегляду убарвлення у болгарського населення, приходимо до сього переконання, що се убарвлення досить темне на півночі й заході, яснійше в напрямі полудня і сходу. Знаючи, що власне на півночі й на сході сусідуєть Болгаре із народами, що відзначаються замітною перевагою темного типу убарвлення, ми думаємо, що причин темнішого убарвлення населення західних і північних областей сього краю треба шукати у впливах згаданих сусідів. Зазнайомившись ось так із ростом і убарвленням Болгар, застановимося з черги ще над тим, що нам відомо до тепер про постать голови у сього народу.

Перші відомости про те дуже скупі і суперечні. Після Scheiber-a³⁵⁴, що перший поміряв 5 болгарських черепів, виходять ось такі відносини:

	Minim.	Maxim.	Пересічна
найбільша довжина	171	188	180
найбільша ширина	139	151	144
головний показчик	73,93	84,79	80,1
найбільша висота	131	150	142
висотний показчик	74,8	84,2	78,9
найменша ширина чола	94	101	98,6
чоловий показчик	64,9	69,7	68,4
загальна висота лица	114	119	116,5
горішна висота лица	62	67	63
двурядова ширина	129	136	132
загально-лицевий показчик	85,1	92,3	88,3
горішно-лицевий показчик	47,0	50,0	47,7

На тій основі можна було означити болгарські черепи як підкруглоголові, одначе дуже зближені до середньоголових, а при тім високі й мірnochолі, а з огляду на будову лица, мірnochлиці, з огляду на загальну висоту, а широколиці, з огляду на горішню висоту лица.

Одначе близший розслід Корєницького³¹⁶ невеличкої збірки, зложеної із 11-ти болгарських черепів виказав, що справа не є така проста, як би се могло видаватися на перший позір. Корєницькі розріжнив у своїй збірці два типи черепів: один більше довгоголовий, а другий більше середньоголовий, а взаїмні відносини поміж тими двома відмінними типами показує нам отсей перегляд:

Тип	Число черепів	Н. довжина черепа	Н. ширина черепа	Головний показчик	Висота черепа	Висотний показчик	Найменша ширина чола	Чоловий показчик	Загальна висота лица	Горішня висота лица	Двухрмовий промір	Загально-лицевий показч.	Горішно-лицевий показч.	Висота носа	Ширина носа	Носовий показчик
I.	8	182	138	75,8	142	78,1	95	69	121	71	132,4	91,7	53,8	53,5	26,0	48,0
II.	3	178	140	78,7	137	77,3	99	71	117	65	131,7	88,6	48,9	52,7	25,0	46,6
Всі	11	181	138	76,6	141	77,9	86	70	120	69	132,2	90,9	52,3	53,3	25,7	47,6

Отже черепи першого типу довгі, а досить вузкі, та майже довгоголові, хоч після величини показчика треба їх причислити вже до піддовгоголових; їх висота значна і під тим зглядом вони належать до високоголових; чоло досить широке; лице досить довге і широке так, що з огляду на загально-лицевий показчик вони належать вже до довголицих, але з огляду на горішно-лицевий показчик до мірно-лицих; щож до постаті носа то згадані черепи мірноносі, хоч дуже зближені до вузконосних.

Черепи другого типу коротші а ширші і через те й головний показчик значно більший так, що вони належать вже до середньоголових; висота дещо менча, хоч все ще належать до високоголових; чоло трохи ширше так, що вони ще більш широкочолі, як черепи першого типу; лице помітно коротше так, що під тим зглядом згадані черепи належать до мірнолицих, згідно широколицих; ніс пересічно дещо вузкий а коротший і з огляду на носовий показчик треба їх причислити вже до вузконосних. З огляду на згадані різниці думав Корєницькі, що має тут перед собою черепи двох різних расових типів; перший тип вважав він чисто болгарським типом а другий мішаним, а власне змішаним із першого, болгарського майже довгоголового і другого, більше круглоголового, правдоподібно славянського. Беручи всі 11 черепів як одну цілість одержуємо пересічні вартости у багатьох разях дуже зближені до тих, які ми бачили

у повисше згаданій збірки черепів Scheiber-a. Вони слабо під-круглоголові, високоголові, широкочолі, майже довголиці з огляду на показчик загально-лицевий і мірно-лиці, з огляду на горішньо-лицевий показчик.

Небавом після згаданій старанної і дуже подрібної студії Корпернік-ого, оголошує один із ліпших, тодішних антропологів, Novelacque³³⁶ замітну студійку про два болгарські черепи парижського антропологічного музею. Згадані черепи були цілком ріжного типу: один піддовгоголовий, із головним показчиком 77,4, дуже зближений до згаданого першого типу Корпернік-ого, другий, сильно круглоголовий, із головним показчиком 86,3; притім перший череп мірно-лиций, другий вузколиций, а оба вузконосі. Розслідивши будову обох згаданих черепів, приходять Novelacque до сього переконання, що перший череп безсумніву не-славянського типу а другий „представляє досить вірно якийсь азійський тип“. В остаточности Novelacque приходять до сього переконання, що: „Правдивий болгарин се нічо иншого, як татарин, що змінив свій язик на славянський“.

Богдановъ³²⁸⁻⁹ доходить знова до поглядів згідних в основі із поглядами Корпернік-ого. У своїй праці: „Жители древнихъ болгаръ по краниологическимъ признакамъ“, він подає розлід двох збірок сучасних болгарських черепів: одна збірка Радакова, 20-ти черепів балканських Болгар, з чого було 12 мужеських а 8 жіночих, і друга збірка Коротнева, наддунайських Болгар із 10-ти черепів, з чого було 6 мужеських і 4 жіночих черепів. Ось короткий перегляд найважніщих антропологічних прикмет згаданих черепів:

Болгарські черепи Богданова	Відсотки числа черепів			
	балканські черепи		наддунайські черепи	
	мушцини	загалом	мушцини	загалом
головний показчик:	77,17	76,25	74,48	75,40
довгоголові:	75,0 ⁰ / ₀	65,0 ⁰ / ₀	50,0 ⁰ / ₀	60,0 ⁰ / ₀
середньоголові:	16,7 ⁰ / ₀	10,0 ⁰ / ₀	33,3 ⁰ / ₀	30,0 ⁰ / ₀
круглоголові:	8,3 ⁰ / ₀	25,0 ⁰ / ₀	—	10,0 ⁰ / ₀
низькоголові:	58,3 ⁰ / ₀	30,0 ⁰ / ₀	33,3 ⁰ / ₀	50,0 ⁰ / ₀
мірноголові:	16,7 ⁰ / ₀	30,0 ⁰ / ₀	16,7 ⁰ / ₀	20,0 ⁰ / ₀
високоголові:	25,0 ⁰ / ₀	40,0 ⁰ / ₀	50,0 ⁰ / ₀	30,0 ⁰ / ₀
вузкочолі:	25,0 ⁰ / ₀	—	33,3 ⁰ / ₀	—
мірnochолі:	25,0 ⁰ / ₀	—	16,7 ⁰ / ₀	—
широкочолі:	50,0 ⁰ / ₀	—	50,0 ⁰ / ₀	—
вузконосі:	50,0 ⁰ / ₀	35,3 ⁰ / ₀	—	—
мірноносі:	50,0 ⁰ / ₀	47,2 ⁰ / ₀	—	—
широконосі:	—	17,6 ⁰ / ₀	—	—

Тут бачимо, що болгарські черепи, розсліджені Богдановом, в переважній частині довгоголові, низькі, широкочолі та мірноносі; притім балканські черепи мають більший відсоток довгоголових, низьких і вузко- та мірноносих, як наддунайські; але Богдановъ був надто осторожним, щоби на основі ще недостатнього матеріялу висказувати категорично свою думку й задля сього, приймаючи на разі погляди Копернік-ого, радив ждати дальших систематичних дослідів.

Щож до згаданих дослідів Virchow-a³⁵⁷, то із його трійки черепів один був піддовгоголовий (76,6), другий середньоголовий (78,7), а останній круглоголовий (83,7); пересічно вони середньоголові (79,7), а притім високі, гипсікефальні (76,5), а що до постаті лица, то один був широколиций (80,1) а два другі мірнолиці (87,9—89,2); вкінці два черепи були вузконосі (43,6—47,9), а один мірноносий (50,0). Цікавішими були дані Virchow-a дотично помірив на 4-х живих Болгарах, переслані йому Schmid-ом, бож се були перші антропометричні досліди на живім матеріялі. Із тих помірив виходило, що дотичні Болгаре мали голову круглаву (після запевнення самогож Schmid-a, бо найбільшої довжини голови не подано, й через те годі обчислити головний показчик), а притім були досить довголиці, з лицевим показником 90—120, а пересічно 106; рівнож були вони досить вузконосі, бо носовий показчик виносив 52—83, а пересічно 64. Одначе на основі помірив принагідних 4-х примірників годі було робити які небудь висновки і задля сього треба було більшого матеріялу — на який справді не прийшлося довго ждати.

Ось так другим, що небавом поміряв живих Болгар, був Гинкуловъ³⁵⁵. При нагоді своєї етнографічної поїздки на Крим він поміряв 53-х болгарських кольоністів із Марховки, близько Теодозії. Одначе на жаль подані ним висліди тих помірив цілком непридатні до наукового ужитку, бо у них він перемішав разом дітий, дорослих і старців, та муштин і жінок. Всеж таки із того факту, що поміж поміряними ним Болгарами не було ані одного круглоголового, а зате 11% середньоголових і 89% довгоголових, показується, що болгарські кольоністи із Марховки в переважній частині довгоголові.

Доперва Бассановичъ³²⁵ подає нам багатий матеріял до пізнання будови голови у Болгар, хоч що правда обмежений на малий тільки Ломський округ, положений над Дунаєм в північно-західній частині Болгарії. Бассановичъ поміряв, як відомо, 2283

Болгар, з того 2116 мушин а 167 жінок і з тих його помірив показуються ось такі відносини:

	мушини	жінки
найбільша довжина голови:	174 mm	168 mm
найбільша ширина голови:	148 mm	134 mm
головний показчик:	85,0	79,7

З сього бачимо, що у Ломському окрузі мушини брахікефальні а жінки доліхокефальні, а се дуже замітне задля сього, що звичайно у жінок голова кругліща як у мушин. На сю обставину звернув заразжеж увагу сам Бассановичъ, та пояснював собі її тим, що у мушин тут переважає сарматський, брахікефальний, тип, а у жінок тракійський, доліхокефальний тип, та додає, що: „Більшість доліхокефалів має русе або темнорусе (flavus) волоссе і сині, синяві або зеленяві очи — обставина, яка рівнож потверджує, що той тип є справді тракійський“. Одначе нас за далеко завелоби застановлюваннєся над тим, що правда, цікавим питаннєм; більшість матеріялу до антропологии Славян зібрана переважно на новобранцях і жовнірях, і задля сього й ми мусимо ограничити наші розсліди до порівнаннєя помірив тільки на мужеськім населенню.

При тій нагоді подає також Бассановичъ ось такі дані до тично розложеннєя головного показчика у згаданому окрузі:

головний показчик	%
65—69,9	0,99
70—74,9	2,03
75—79,9	16,87
80—84,9	50,94
85—89,9	27,64
90—94,9	1,51
95—99,9	0,04

З сього бачимо, що після поділу Garson-a, половина населеннєя ломського округа круглоголова, одначе більш як четвертина належить до надкруглоголових, а значна також частина середньоголова; на інші категорії головного показчика припадає так малий відсоток, що його легко можна оправдати припадковими домішками. Після уживаного нами поділу Broca припадає на довгоголові всего 3%, на піддовго- й середньо-голові разом 16,87% а на брахікефальоїдні форми приблизно 80% всіх помірняних. Значить, у всякому разі населеннє ломського округа сильно круглоголове, але дуже можливо, що теперішні відносини в будові голови сього населеннєя є вислідом впливів двох

ріжних антропольогічних елементів: мезокефального й сильно брахікефального на первісну основу легко круглоголового типу.

На жаль Бассановичъ, як і багато інших дослідників, не використав гарної нагоди, та не брав інших pomірів на голові, як тільки найбільші проміри й задля сього ми нічого не знаємо ближше про будову лица у згаданого населення, одначе дещо про сі обставини можна здогадуватися із отсих його замітних слів: „Болгаре сього округа з етнологічного боку представляють безперечно сильно змішану расу, без якого однообразного фізичного типу: в них завважається не тільки арійські, але й не рідко також туранські й другі елементи так, що про ломське населення можна майже буквально повторити отсі думки проф. Іречека, які він сказав про Болгар взагалі: „Побіч славянського типу, ще спостерігаєш голови цілком романські або грецький орлиний ніс, а часом також і кавказські або вірменські могутні носиська; в іншій місци побачиш ще широке лице з малим носом і вистаючі лицеві кости, здається старого турського походження, печеніжського або куманського, — інші знов із густими бровами над чорними очами й з довгими, на кінци в діл зверненими вусами, виглядають цілком як татаре або калмуки. Подибуються й одиниці із циганським типом“.

Як бачимо й Бассановичъ не подав достаточного матеріалу для пізнання антропольогічних відносин у болгарського населення, та мимо сього Deniker¹² у своїй студії над головним показником в Європі, міг висказати ось таку думку: „Всеж таки недумаю, що помилюся, коли зазначу на моїй карті як брахікефальну область (84,7) північно-західний кут Болгарії (округ Лом-Паланка й три сусідні округи аж по ріку Іскру на сході); відтак як область підбрахікефальну (82—83) частину Македонії (західну) заселену в більшости Болгарами, а як область піддоліхокефальну (78,7) східну частину Румелії; вкінци як область доліхокефальну (77,9) східну Болгарію, на схід ріки Іскра і мабуть осередок Румелії“.

Саме в тім часі звісний французський антропольог Pittard³⁵³, користаючи із свого побуту в Румунії, помірив 61 Болгар, в тім числі 59 мушин, головно з Болгарії й Східної Румелії а також з Македонії й Альбанії і се були перші досліди на живих Болгарах, переведені властивим, строго научним методом так, що до вислідів їх можна мати повне довіре.

Дотично головного показчика то Pittard розріжнює поміж

поміряними ним Болгарами шість груп по десять примірників, а власне :

групи :	поздовжний промір	поперечний промір	головний показчик
1	198,8	155,2	79,78
2	189,0	155,0	81,84
3	191,2	156,4	82,14
4	187,0	153,2	82,30
5	185,7	154,2	83,10
6	187,2	160,6	85,85
пересічно	188,5	155,7	82,50

Притім припадає на доліхокефальні всего 13,3%, на мезокефальні рівнож 13,0%, а на брахікефальоїдні форми останок: 73,7%, в тім більш як половина, бо 37,7% припадає на справдішні брахікефальні постаті, з показчиком висше 83. До сього треба завважати, що поздовжний промір голови хитається в границях 174—203, а поперечний промір в границях 142—170 mm, отже значить, хитання тих вимірів досить значні, що теж потверджувало би сильно мішаний характер дотичного населення.

Щож відноситься до постаті лица, то пересічна його двурмова ширина вносить 140,8 mm; на жаль автор не подає нам довжини лица і порівнює її тільки із найбільшою шириною голови; одержаний в той спосіб показчик вносить пересічно 91,65, значить, лице і безглядно беручи й у порівнанню із найбільшим поперечним проміром голови, замітно широче.

Ніс вузкий, його висота вносить пересічно 52,6 mm, а ширина 35,5 mm, задля сього носовий показчик, що хитається в границях від 50,87 до 83,33, вносить пересічно 68,16, себто вже зближується до мірношироких, мезорінних. Довжина й ширина носа доходять до значної величини, носи великі, хоч відповідно до довжини досить вузкі.

Коли Pittard розділив поміряних із північної Болгарії від тих, що походили із полудневої Болгарії, то одержав ось такий вислід :

	головний показчик	носний показчик
Болгаре північні	83,38	68,55
Болгаре полудневі	81,12	67,75

Подані пересічні вартости вказують на те, що північні Болгаре брахікефальні, полудневі мезокефальні, при чім у останніх носи дещо вузші як у перших.

На основі оттаких даних каже Pittard: „Навіть із усім застереженнем, по причині надто малого числа розсліджених осіб, ми можемо сказати, що Болгаре так в північній як і полудневій Болгарії брахікефальні; той характер — маючи на увазі брахікефалів, сильніше зазначений у Болгар в першому із тих обох географічних областей; Болгаре є вузконосі і задля тих характеристичних особливостей, як і задля їх головних і лицевих показчиків, вони дуже зближуються до других брахікефалів в Європі, особливо до тих в середущій Європі, так званих кельто-альпейців. Одначе брахікефалія у Болгар менче зазначена як у тих останніх“.

Докладний розслід будови голови у Болгар завдячуємо вже нам відомому Ватеву³⁶⁶; на багатім живім і мертвім матеріалі він вияснив не лише пересічні відносини у болгарського населення загалом, але також і в поодиноких околицях з окрімна так, що нині ми можемо собі досить докладно зобразити расові відносини у сього славянського народу. Пригляньмося ближше згаданим розслідам.

Головний показчик, обчислений на основі помірив на 5024-х жовнірях, виносить пересічно 79,65, значить Болгаре, загалом й пересічно беручи, мезокефальні, причім вартости згаданого показчика хитаються у них в границях від 63,1 до 88,2, так, що границі хитань замітно широкі. Розділивши на поодинокі категорії показчика, одержуємо ось такі відносини:

довгоголові з показчиками від 63,1 до 74,9	всіх	11,53%
середньоголові	75	40,42%
круглоголові	80	48,02%

Отже, загалом беручи, Болгаре в більшости круглоголові, одначе мало що менчий відсоток у них бачимо середньоголових, та досить значний відсоток довгоголових.

Тойжеж самий показчик, обчислений на основі помірив 1313 черепів, виносить пересічно 77,97, із ось такими відсотками для поодиноких категорій:

довгоголові з показчиками 66 до 74,9.....	20,87%
середньоголові	47,98%
круглоголові	32,15%

Значить, після помірив на черепах, у Болгар найбільше середньоголових, та всеж таки дуже великий відсоток круглого-

лових і значний відсоток довгоголових. На тій основі можемо сказати, що Болгаре в рівній мірі кругло- й середньо-голови, із значним відсотком довгоголових.

Беручи на увагу поодинокі області заселені Болгарами, дістаємо ось такі відносини:

	області заселені Болгарами		
	північ	пол.-захід	полудне
пересічний показчик	80,83	79,89	78,16
довгоголови	4,87 ^{0/0}	9,74 ^{0/0}	20,17 ^{0/0}
середньоголови	33,77 ^{0/0}	41,89 ^{0/0}	47,25 ^{0/0}
круглоголови	61,36 ^{0/0}	48,37 ^{0/0}	32,58 ^{0/0}

З осібна у північній Болгарії представляються згадані відносини так:

	області північної Болгарії		
	схід	осередок	захід
пересічний показчик	80,32	80,95	81,02
довгоголови	9,32 ^{0/0}	3,30 ^{0/0}	2,03 ^{0/0}
середньоголови	36,00 ^{0/0}	33,27 ^{0/0}	31,61 ^{0/0}
круглоголови	54,77 ^{0/0}	63,43 ^{0/0}	66,36 ^{0/0}

Крім сього, із помірив 160 чоловіків із Македонії і Тракії, одержує згаданий автор ось такі вартости:

пересічний головний показчик:	79,46
довгоголови	17,06 ^{0/0}
середньоголови	44,13 ^{0/0}
круглоголови	38,81 ^{0/0}

Розділивши після поодиноких околиць Болгарії також показчики згаданих 1313 черепів, одержуємо ось такий вислід:

	області земель заселених Болгарами		
	північ	пол.-захід	полудне
пересічний показчик	79,22	78,21	76,26
довгоголови	11,41 ^{0/0}	19,59 ^{0/0}	33,74 ^{0/0}
середньоголови	46,92 ^{0/0}	45,73 ^{0/0}	59,32 ^{0/0}
круглоголови	41,57 ^{0/0}	35,28 ^{0/0}	15,44 ^{0/0}

З сього бачимо, що крім північної Болгарії, де населенне легко круглоголове, пересічно населенне Болгарії середньоголове; найменчий відсоток припадає на довгоголових: у живих чоловіків сей відсоток хитається в границях приблизно 5^{0/0} до 20^{0/0}, пересічна 11,5^{0/0}, у черепів в границях 11^{0/0} до 34^{0/0}, пересічна 21^{0/0}; середньоголових є у живих від 33^{0/0} до 47^{0/0}, пересічна 40^{0/0}, а у черепів від 47^{0/0} до 50^{0/0}, пересічна 48^{0/0}; кругло-

голових: у живих від 32% до 61%, пересічна 48%, а у черепів від 15% до 42%, пересічна 32%.

Колиж приглянутися розкладови пересічних вартістей головного показчика у поодиноких околицях болгарської землі, то бачимо, що найбільше круглоголове населення живе у західній області північної Болгарії, найменше круглоголове в полудневій Болгарії. Загалом головний показчик, найбільший на півночі й заході, зменчується в напрямі на полудне й схід.

Одначе так представляються згадані відносини тоді, коли ми беремо на увагу цілі великі простори болгарської землі, інакше виходить ся справа, коли над нею застановимося ще докладніше, та приглянемося, як розміщені пересічні головні показчики у всіх адміністративних округах болгарської землі. Deniker³³⁰ власне завдав собі сього труду, та на основі точних даних, відданих йому до ужитку Ватевом, представив парижському антропольогічному товариству карту Болгарії, зображуючу розділ головного показчика. Виглядає вона на перший погляд мов чудна мозаїка, у якій тільки з трудом можна знайти який-такий лад. Споглядаючи на сю карту, ми відразу мусимо звернути увагу на незвичайно дивну прояву, що в полудневій Македонії бачимо побіч себе два огнища як раз протилежних типів: округи Монастир, Велес і Дебр, в провінції Монастир і округ Костур, в провінції Солунській, заняті найбільше брахікефальним населенням, з головним показчиком 83—85; зновжеж сумежні округи, Сейменський і Солунський, заняті найбільш доліхокефальним населенням, з головним показчиком 73—75; із обох тих, антропольогічним характером цілком протилежних областей, що лежать як раз найдалше на полуднево-західних окраїнах болгарської вітчизни, розходяться згадані оба типи в напрямі на північний схід, перехресшуючись і переплітуючись взаємно, так, що ціла остання частина Болгарії представляє нам дивну мішанину областей із найрізномоднішими типами головного показчика. Всеж таки північна Болгарія переважно мезокефальна, а середуша судоліхокефальна, причім очевидно обі тоті області по-проривані густо округами із іншими типами головного показчика. Таке розложення головного показчика в нинішній Болгарії вказувало би на те, що властивий болгарський тип будови голови є мезокефальний і що в отсю середньоголову область вдирається зі сторони Сербії ядранський тип, а зі сторони Солунської області або грецький або давний тракійський тип сильних доліхокефалів.

На розложенне головного показчика мають безумовно великий вплив гори Балканські і Родопські: Балкан відділює північну, мезокефальну полосу від середущої, а Родопські гори відділюють від властивої Болгарії Македонію і західну Тракію, де, як ми бачили, відносини далеко простіші, та не так дуже поплутані.

Дотично висоти голови Ватевъ подає тільки висліди помірів на черепах. З сього показується, що, загалом беручи, висотний показчик болгарських черепів виносить пересічно 74,69, а обчисливши пересічні вартости для поодиноких категорій сього показчика, після поділу „пяткового“, одержує згаданий автор ось такі вартости:

низькоголові	з показчиком	63—70	5,16%
середньовисокі	„	70—75	44,01%
високоголові	„	75—88	50,83%

Обчисливши відтак пересічні відсотки, припадаючі на поодинокі області Болгарії, подає автор ось такі відносини:

	північна Болгарія	пол.-зах. Болгарія	полуднева Болгарія
низькоголові	3,84%	7,15%	5,86%
середньовисокі	36,97%	53,29%	48,42%
високоголові	59,19%	39,56%	45,72%

На основі таких даних ми переконуємося, що Болгаре, загалом беручи, мають голови середньовисокі, одначе дуже вже зближені до гипсікефальних так, що на сю останню категорію висотних показчиків припадає найбільший відсоток, бо половина всіх помірних черепів. Низькоголових замітно мало. Щож дотичить поодиноких областей, то найменчий відсоток низької середньоголових припадає на північну Болгарію, а найбільший на полуднево-західну; зате високоголових найбільше в північній а найменче в полуднево-західній части сього краю.

Постать лица Болгар означив Ватевъ показчиками, що є висловом відношення двурмової ширини лица до висот: фізіологічної, очевидно у живих людей, і носопідборідньої у черепів. Перший показчик, обчислений на основі помірів 5024 болгарських жовнірів, виказує ось такі відносини з пристосованнем особливого, клясіфікаційного поділу:

широколиці	з показчиком	75—119,9	12,00%
мірнолиці	„	120—139,9	64,79%
вужколиці	„	140—215,0	23,21%

З сього припадає на поодинокі області Болгарії:

	північ	пол.-зах.	полудне
широколиці	15,81 ⁰ / ₀	7,03 ⁰ / ₀	10,41 ⁰ / ₀
мірнолиці	75,09 ⁰ / ₀	61,76 ⁰ / ₀	54,64 ⁰ / ₀
вузколиці	9,10 ⁰ / ₀	31,21 ⁰ / ₀	34,95 ⁰ / ₀

В подрібности для північної Болгарії ми одержуємо ось такі відносини:

	захід	середн.	схід
широколиці	10,84 ⁰ / ₀	18,58 ⁰ / ₀	14,82 ⁰ / ₀
мірнолиці	78,10 ⁰ / ₀	71,01 ⁰ / ₀	79,43 ⁰ / ₀
вузколиці	11,03 ⁰ / ₀	10,41 ⁰ / ₀	5,75 ⁰ / ₀

Крім сього подає ще Ватевъ відносини показчика лицевого, для висоти носопідборідньої, у 1062 черепів, змінюючи для них класифікаційний поділ о стільки, що вважає широколицими ті черепи, в яких згадані показчики виносять до 90, а вузколицими від 90 висше, значить мірнолицих причисляє до широколицих. Бачимо тут ось такі відносини, загалом беручи:

широколиці з показчиком	64—90	60,90 ⁰ / ₀
вузколиці	„ 90—125	39,10 ⁰ / ₀

В поодиноких околицях Болгарії:

	північ	пол.-зах.	полудне
широколиці	81,42 ⁰ / ₀	33,24 ⁰ / ₀	52,80 ⁰ / ₀
вузколиці	18,98 ⁰ / ₀	66,76 ⁰ / ₀	47,20 ⁰ / ₀

В подрібности в північній частині Болгарії:

	захід	середн.	схід
широколиці	83,52 ⁰ / ₀	80,64 ⁰ / ₀	83,09 ⁰ / ₀
вузколиці	16,48 ⁰ / ₀	19,36 ⁰ / ₀	16,91 ⁰ / ₀

Обчислення лицевого показчика, для згаданих 1062 болгарських черепів, приймаючи за висоту носоальвеольну довжину, дали ось такий вислід:

широколиці з показчиком	40—50	17,42 ⁰ / ₀
вузколиці	„ 50—73	82,58 ⁰ / ₀

В поодиноких околицях Болгарії виступають ось такі відносини:

	північ	пол.-зах.	полудне
широколиці	22,53 ⁰ / ₀	13,22 ⁰ / ₀	12,59 ⁰ / ₀
вузколиці	77,07 ⁰ / ₀	86,78 ⁰ / ₀	87,41 ⁰ / ₀

Приглядаючись ось тим поданим відношенням приходимо до сього переконання, що лице у болгарського населення в більшости мірно широке, зглядно широке, коли приймем за висоту

лища довжину носопідборідню. Одначе горішня щока відпо-відно до ширини лища досить довга і задля сього переважаюча більшість черепів, як ми бачимо, вузколица, лептопрозопна. Колиж приглянемося відносинам в поодиноких областях Болгарії то бачимо, що між ними є досить замітні різниці. І так, в північній Болгарії найбільший відсоток широко- й мірнолицих а найменчий вузколицих, зате в полудневій області відносини як раз противні: тут з поміж всіх областей найбільший відсоток вузколицих, а найменчий широко- й мірно-лицих. Полуднево-західна область займає під тим зглядом посереднє становище. Отже, хоч у всіх областях Болгарії переважають мірно- зглядно широколиці, то повидиму в напрямі до полудня лища зву-жуються.

В подрібности, що до північної Болгарії, то тут на сході найбільший відсоток широко- й мірно-лицих, а найменчий вузколицих, зате на заході найбільший відсоток вузколицих, а менчий або найменчий відсоток широко- й мірнолицих, так, що тут лища звужуються в напрямі із сходу на захід.

Зазначивши отсі найважніші дані дотично будови голови, пригляньмося ще будові носа. Із помірив Ватова на живих людях виходить, що ніс переважно, бо приблизно у 80,5% помірних, рівний, а в значній меншости, бо приблизно по 10%, вгнутий або вигнутий. Найбільше рівних носів находимо у північній Болгарії, найменче у полудневій, зновжеж вгнутих і вигнутих найбільший відсоток на полудню а найменче на півночі; з окрімна в північній області бачимо найбільший відсоток рівних носів на сході, а найменчий на заході, щож до вгнутих і вигнутих по-статий носа, то відносини як раз противні. Отже в напрямі до півночі й північного сходу відсоток рівних носів збільшується а вгнутих і вигнутих носів зменчується.

Щож до носового показчика, то після обчислення його вартости на згаданих черепах, ми дістаємо ось такі відносини: Загалом у 1044 черепів:

вузконосі з показчиком	36,2—47,0	31,89 ⁰ / ₀
мірноносі „	47,1—51,0	34,86 ⁰ / ₀
широконосі „	51,1—70,5	33,25 ⁰ / ₀

Географічний розділ сієї признаки зображує нам отсей пе-реглед:	північ	пол.-зах.	полудне
вузконосі	30,17 ⁰ / ₀	30,17 ⁰ / ₀	34,66 ⁰ / ₀
мірноносі	32,12 ⁰ / ₀	38,55 ⁰ / ₀	36,41 ⁰ / ₀
широконосі	37,71 ⁰ / ₀	31,28 ⁰ / ₀	28,93 ⁰ / ₀

Оттак на основі сього перегляду бачимо, що на кождою категорію носового показника припадає приблизно майже третина всіх помірних черепів; вправді всеж таки мірноносих найбільше а вузконосих найменше, але різниці між дотичними відсотками дуже слабо зазначені. Більші різниці видно вже поміж поодинокими областями Болгарії: перше всього на півночі найбільший відсоток широконосих, а на полудні й полудневім заході мірноносих; причім на півночі найменше вузконосих і мірноносих, а на полудні найменше широконосих так, що загалом відсоток широконосих зменчується в напрямі з півночі до полудня, а відсотки вузко- й мірноносих в напрямі протилежнім. Се нагадує нам ті відносини, які ми бачили розслідуючи постать голови й лица: враз з відсотками вузконосих збільшується рівнож в напрямі з півночі до полудня також і відсоток довголицих та круглоголових, а враз із відсотком широконосих зменчуються в згаданім напрямі відсотки низько й середньовисоких та довго- й середньоголових. На жаль автор у своєму тимчасовому звідомленню не подав нам зіставлення дотичних взаїмних відносин.

Та зате подав нам автор зіставлення взаїмних відносин між постаттю голови й лица, себто між показниками: головним і лицевим, представляються вони ось так:

I. Постать голови у 5024 х жовніврів, означена взаїмним відношенням показників: головного й лицевого, причім сей останній представлений відношенням двурмової ширини лица до носопідборідної висоти.

Загалом в Болгарії:

широколиці довгоголові	9,80%
„ середньоголові	38,96%
„ круглоголові	51,24%
вузколиці, довгоголові	11,20%
„ середньоголові	42,72%
„ круглоголові	43,08%

Після областей:	північ	пол.-зах.	полудне
широколиці довгоголові	4,09%	7,24%	20,83%
„ середньоголові	33,18%	39,14%	49,13%
„ круглоголові	62,73%	53,62%	30,04%
вузколиці довгоголові	8,33%	10,97%	19,43%
„ середньоголові	36,37%	43,29%	45,14%
„ круглоголові	55,30%	45,74%	35,43%

З осібна для північної Болгарії:

		захід	серед.	схід
широколиці	довгоголові	1,35 ⁰ / ₁₀	2,65 ⁰ / ₁₀	8,19 ⁰ / ₁₀
„	середньоголові	31,35 ⁰ / ₁₀	32,69 ⁰ / ₁₀	35,19 ⁰ / ₁₀
„	круглоголові	67,30 ⁰ / ₁₀	64,66 ⁰ / ₁₀	56,62 ⁰ / ₁₀
вузколиці	довгоголові	5,48 ⁰ / ₁₀	6,04 ⁰ / ₁₀	13,71 ⁰ / ₁₀
„	середньоголові	32,87 ⁰ / ₁₀	35,67 ⁰ / ₁₀	39,51 ⁰ / ₁₀
„	круглоголові	61,65 ⁰ / ₁₀	58,29 ⁰ / ₁₀	46,78 ⁰ / ₁₀

II. Постать 1062-х черепів, з огляду на показчик головний і лицевий, означений відношенням двурмової ширини й носоальвеольної висоти лица, укладається ось так:

широколиці	довгоголові	11,73 ⁰ / ₁₀
„	середньоголові	42,45 ⁰ / ₁₀
„	круглоголові	45,82 ⁰ / ₁₀
вузколиці	довгоголові	23,94 ⁰ / ₁₀
„	середньоголові	49,54 ⁰ / ₁₀
„	круглоголові	26,52 ⁰ / ₁₀

На поодинокі області Болгарії припадають ось такі відсотки:

		північ	пол.-зах.	полудне
широколиці	довгоголові	8,18 ⁰ / ₁₀	13,04 ⁰ / ₁₀	19,56 ⁰ / ₁₀
„	середньоголові	36,37 ⁰ / ₁₀	34,78 ⁰ / ₁₀	60,88 ⁰ / ₁₀
„	круглоголові	55,45 ⁰ / ₁₀	52,18 ⁰ / ₁₀	19,56 ⁰ / ₁₀
вузколиці	довгоголові	14,13 ⁰ / ₁₀	22,08 ⁰ / ₁₀	35,63 ⁰ / ₁₀
„	середньоголові	51,36 ⁰ / ₁₀	46,10 ⁰ / ₁₀	49,10 ⁰ / ₁₀
„	круглоголові	34,51 ⁰ / ₁₀	31,82 ⁰ / ₁₀	15,27 ⁰ / ₁₀

Із цього зіставлення бачимо, що у живих, так у широколицих як і у вузколицих, найбільший відсоток припадає на круглоголові, середньоголових є дещо менше а довгоголових цілком небогато; притім у широколицих, довгоголових і середньоголових замітно менше а круглоголових більше як у вузколицих; значить широколиці більш круглоголові а вузколиці більш довгоголові. Колиж приглянутися тим відносинам у поодиноких областях Болгарії то показується, що на півночі й полудневім заході найбільше круглоголових, а на полудни середньоголових. Притім відсоток довго- й середньоголових збільшується а круглоголових зменчується, поступаючи із півночі через полудневий захід на полудне. З осібна в північній Болгарії бачимо, що поступаючи з заходу на схід, довго- й середньо-головість замітно збільшується а круглоголовість зменчується, притім і тут широколиці більше круглоголові а вузколиці більше довгоголові.

Колиж беремо на увагу горішно-лицеву висоту, то одержуємо відносини дещо відмінні. Перше всього найбільший відсоток усіх помірних припадає у широколицих на круглоголові, а у вузколицих на середньоголові. Такі самі відносини бачимо і в поодиноких областях з осібно, тільки в полудневій Болгарії без огляду на постать лица середньо-голових найбільше.

Загалом бачимо, що в болгарського населення широколицість і круглоголовість з одного боку, а вузколицість і довгоголовість з другого боку, тісно вяжуться із собою, і ся обставина є також важним причинком до розяснення так дуже зложених расових відносин у сього полуднево-славянського народу.

На закінченне слід нам ще згадати про дотичні поміри Дрончилова³³²; у помірних ним 601 Болгар находимо:

довгоголових, з показчиком	69—75	9,65%
середньоголових, з показчиком	75—80	43,09%
круглоголових, з показчиком	80—85	35,27%
надкруглоголових, з показчиком	85—91	11,98%

Поминаючи сю обставину, що після сього поділу Дрончилова піддовгоголові злучені разом із середньоголовими, а підкруглоголові із круглоголовими, бачимо тут виразно, що перевагу мають брахікефальоїдні форми голови, із показчиком висше 80, бо всіх їх є аж 47% помірних; значний рівнож відсоток, бо 43%, припадає на середньоголові, а за те довгоголових відповідно дуже мало, бо приблизно 9,5%. Отже Болгаре, помірні Дрончиловом в більшости круглоголові, із дуже сильним нахилом до середньоголовости. Такі відносини вповні зрозумілі, коли візьмемо на увагу, що Болгаре помірні Дрончиловом походили головно із західних, полуднево-західних і полудневих областей властивої Болгарії; задля сього й висліди згаданого автора дуже зближені до тих, які одержав Бассановичь у Ломському, а Ватевь у Тірновському та Орханському, де пересічний головний показчик хитається в границях від 82—83,5, та де виступає значний відсоток круглоголових.

У своїй гарній студії Дрончиловь обмежився тільки на ближшій розсліді росту й головного показчика, задля сього ми не маємо спромози пізнати ближше другі антропологічні прикмети помірних ним Болгар, одначе він подає принагідно перегляд взаїмних відносин росту, постаті голови й лица, над яким і ми мусимо ще застановитися. Ось той перегляд, представлений у відсотках числа помірів:

Головний показчик	Морфолог. лицевий показчик	Відсотки числа помірив, припадаючі на категорії росту:					разом
		X—1600	1601—1650	1651—1700	1701—1800	1801—X	
X—75	X—85	—	0,17	0,67	0,67	—	1,51
X—75	85,1—90	—	0,50	1,18	2,17	0,17	4,02
X—75	90,1—X	0,17	0,17	0,34	2,84	0,50	4,02
75,1—80	X—85	0,50	2,18	5,02	5,85	0,85	14,40
75,1—80	85,1—90	0,50	3,52	4,86	8,20	—	17,08
75,1—80	90,1—X	0,33	2,33	3,39	5,68	0,16	11,89
80,1—85	X—85	1,00	4,19	6,53	5,70	0,50	17,92
80,1—85	85,1—90	0,85	2,01	3,17	6,02	0,68	12,73
80,1—85	90,1—X	—	0,68	1,83	2,01	0,17	4,69
85,1—X	X—85	0,50	0,67	1,18	3,01	—	5,36
85,1—X	85,1—90	—	0,84	1,83	1,69	0,33	4,69
85,1—X	90,1—X	0,17	0,35	0,50	0,50	0,17	1,69
80—X	X—85	1,50	4,86	7,71	8,71	0,50	23,28
80—X	85,1—90	0,85	2,85	5,00	7,71	1,01	17,42
80—X	90,1—X	0,17	1,03	2,13	2,51	0,34	6,38

Вправді у цьому перегляді постать голови й лица означена показчиками для черепів а не живих, одначе всеж таки ми маємо спромогу хоч приблизно оцінити дані відносини. Ось так, як бачимо, у довгоголових найбільший відсоток (2,84%) припадає на вузколиці й високі ростом, одначе мірнолицих а високих є тут мало що менче так, що на всіх мірнолицих і довголицих у довгоголових припадає однаковий відсоток всіх помірних (4,02%). Низьких і широколицих тут дуже мало. У середньоголових, вважаючи такими всіх із показчиками 75,1—80, збільшується число низьких і широколицих, але найбільший відсоток припадає всеж таки на мірнолиці а високі (8,20%).

Рівночасно бачимо тут у середньоголових зміну у взаємних відносинах дотичних відсотків: найбільше тут мірнолицих (17,08%), менше широколицих (14,4%), а найменше вузколицих (11,89%); значить, у середньоголових вузколиці уступають на друге місце. Се пересуненне вартостей поступає ще дальше у круглоголових, вважаючи такими всіх з показчиком висше 80; тут найбільше

високих а широколицих (8,7%), значний рівнож відсоток широколицих, в границях росту 1600—1700 mm, а також і мірнолицих загалом висших середньої росту так, що у круглоголових, без огляду на ріст, находимо найбільше широколицих (23,28%), значно менше мірнолицих (17,42%), а найменше вузколицих (6,38%). З сього бачимо, що у довго- й середньоголових переважають вузколиці, а у круглоголових високі широколиці. Загалом найбільший відсоток припадає на круглоголові широколиці, а притім високі (8,71%), дещо менше є середньоголових мірнолицих, а високих (8,2%), відповідно значний відсоток припадає рівнож на круглоголові широко- й мірнолиці, рівнож високі (7,71%) так, що після згаданих дослідів Дрончилова, болгарське населення, бодай у полудневих областях, являється в більшості круглоглядно середньоголове, а притім широко- зглядно мірнолице. Згаданий автор зазначає рівнож, що з огляду на взаємини типів убарвлення, постаті голови й росту, найсильніше заступлені круглоголові високорослі брүнети й мішаного типу убарвлення. Високих блондинів подибується дуже рідко.

Додамо, що після згаданого автора одержуємо: широколицих 39,19%, мірнолицих 38,52%, а вузколицих 22,29%, значить, у дотичного болгарського населення лице переважно широке зглядно мірношироке.

Ось такий теперішній стан дослідів над постатю голови у Болгар; багатий матеріал, зібраний болгарськими ученими, дає нам повну запоруку, що подані нами відносини відповідають дійсности та, що вони дають нам цілком певну основу до пізнання антропільогічного характера сього полуднево славянського народу. Під тим зглядом, як ми мали нагоду переконатися, найбільше вартісний матеріал представляють стільки разів згадувані нами досліді Ватєва, й справді з великою нетерпеливістю треба очікувати повного видання цінних матеріалів, зібраних згаданим молодим, многонадійним антропільогом, зглядно дотичних жерелових праць, бо шойно тоді буде можна перевести докладну аналізу взаїмних відносин головних антропільогічних прикмет, пізнати ближше розложення тих прикмет й їх злук-комбінацій, на цілому просторі, заселеному болгарським народом, та остаточно розв'язати загадочне питання його расовости. Тимчасом мусимо вдоволятися тими вислідами, які ми отсе представили, в надії, що вони дуже зближені до правди.

На закінченне зберім ще вкортці все разом, що нам відомо про будову голови у Болгар, а дістанемо ось такий образ:

Постать лобини у Болгар.

Матеріал	Область	Автори	Число помірів	Найбільша дов- жина голови	Найбільша ши- рина голови	Головний показчик					
						Пере- січна	Відсотки числа помірів				
							X—75	75—77	77—80	80—83	83—X
Поміри на черепах		Scheiber-Virchow	5	179,8	144,0	80,10	20,0	20,0	—	20,0	40,0
		Kopernicki	11	180,6	138,4	76,60	45,5	9,1	36,4	9,0	—
		Novelasque	2	184,5	151,1	81,85	—	50,0	—	—	50,0
		Virchow	3	181,0	144,0	79,70	—	33,3	33,3	—	33,4
		Болгановъ	12	—	—	76,25	58,3	16,7	16,7	8,3	—
		Болгановъ	6	—	—	75,40	33,3	16,7	33,3	—	16,7
		Наддунайська область	619	176,8	139,9	79,23	11,41	46,92	—	—	41,57
		Північна Болгарія	159	180,6	141,5	78,21	19,51	45,73	—	—	35,28
		Півн.-західна Болгарія	475	179,9	137,2	76,29	33,74	59,32	—	—	15,44
		Полуднева Болгарія	28	181,1	140,3	77,49	—	—	—	—	—
		Македонія північна	1281	178,5	139,1	77,94	20,97	47,98	—	—	32,15
		Болгаре загалом									
Поміри на живих	Крим-Марховка	Гинкуловъ	53	—	—	—	47,0	41,0	12,0	—	—
		Pittard	61	188,5	155,7	82,5	3,3	10,0	13,1	36,0	37,6
	Ломський округ	Бассановичъ	2116	174,0	148,0	85,0	3,0	—	16,9	—	80,1
	Північна Болгарія	Ватевъ	2132	—	—	80,8	4,9	—	33,8	—	61,3
	Полудн.-зах. Болгарія	Ватевъ	1038	—	—	79,9	9,7	—	41,9	—	48,4
	Полуднева Болгарія	Ватевъ	1854	—	—	78,2	20,2	—	47,2	—	32,6
	Півн.-східна Болгарія	Ватевъ	661	—	—	80,3	9,3	—	36,0	—	54,7
	Півн.-середуша Болг.	Ватевъ	1028	—	—	80,9	3,3	—	33,3	—	63,4
	Півн.-західна Болгарія	Ватевъ	443	—	—	81,0	2,0	—	31,6	—	66,4
	Македонія і Тракія	Ватевъ	170	—	—	79,5	17,1	—	44,1	—	38,8
	Болгаре загалом	Ватевъ	5024	—	—	79,6	11,6	—	40,4	—	48,0
	Полуднева Болгарія	Дрончловъ	601	—	—	75—80	9,5	—	43,5	—	47,0

Висота голови у Болгар (поміри на черепах).

Область	Автори	Число по- мірів	Висота голови	Висотний показчик	Низько- голові	Мірно- високі	Високо- голові
	Scheiber	5	142	78,9	—	20	80
	Kopernicki	8	142	78,1	—	—	—
		3	137	77,3	—	—	—
		11	141	77,9	—	—	—
Балканські черепи	Богдановъ	20	—	—	30	30	40
Наддунайські черепи		10	—	—	50	20	30
	Virchow	3	—	76,5	—	—	100
Північна Болгарія	Ватевъ	484	—	—	3,8	37,0	59,2
Пол.-західна Болгарія	Ватевъ	189	—	—	7,1	53,3	39,6
Полуднева Болгарія	Ватевъ	389	—	—	5,9	48,4	45,7
Болгарія загалом	Ватевъ	1062	—	74,7	5,2	44,0	50,8

Постать чола у Болгар.

Поміри на черепах				Відсотки числа помірів		
Автори	Число помірів	Найм. ширина чола	Чоловий показч.	Вузко- чолі	Мірно- чолі	Широко- чолі
Scheiber	5	98,6	68,4	20,0	40,0	40,0
Kopernicki	11	96,2	69,5	—	—	—
Novelacque	2	100,0	66,2	50,0	50,0	—
Богдановъ	наддун. 12	—	—	8,3	16,7	75,0
	балкан. 6	—	—	33,3	—	66,7
	загалом 18	—	—	16,7	11,1	72,2
Virchow	3	96,7	67,1	33,3	33,3	33,4
Загалом	39	97,2	68,6	21,8	21,5	56,7

Постать лица у Болгар.

Матеріал	Область	Автори	Число помірів	Дуярмова ширина	Висота носово-підбор.	Показчик загальнолицевий	Широколиці %	Мірнолиці %	Довголиці %	Висота носово-альвеольна	Показчик горішньолицевий	Широколиці %	Мірнолиці %	Довголиці %	
Поміри на черепах	Північна Болгарія Полуднево-зах. Болг. Полуднева Болгарія Болгарія загалом	Scheiber	5	132,2	116,5	88,3	—	50	50	63,0	47,7	50	50	—	
		Kopernicki	8	132,4	121,1	91,5	—	—	—	70,9	53,6	—	—	—	—
			3	131,7	116,7	88,6	—	—	—	64,7	49,1	—	—	—	—
			11	132,2	119,8	90,6	—	—	—	69,0	52,2	—	—	—	—
		Novelacque	2	135,0	—	—	—	—	—	75,0	55,5	—	50	50	—
		Virchow	3	133,0	114,0	85,7	33,3	66,7	—	—	—	—	—	—	—
		Ватевъ	484	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22,93	—	77,07
		Ватевъ	189	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13,22	—	86,78
		Ватевъ	389	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12,59	—	87,41
		Ватевъ	1062	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17,42	—	82,58
Поміри на живих	Північна Болгарія Полуднево-зах. Болг. Полуднева Болгарія Північно-східна Болг. Півн.-середуца Болг. Півн.-західна Болгарія Болгарія загалом Полуднева Болгарія	Schmid-Virch.	4	119,0	126,0	106,0	—	—	100,0	72,0	61,0	—	25	75	
		Ватевъ	2132	—	—	—	81,42	—	18,98	—	—	—	—	—	—
		Ватевъ	1038	—	—	—	33,24	—	66,76	—	—	—	—	—	—
		Ватевъ	1854	—	—	—	52,80	—	47,20	—	—	—	—	—	—
		Ватевъ	661	—	—	—	83,09	—	16,91	—	—	—	—	—	—
		Ватевъ	1028	—	—	—	80,64	—	19,36	—	—	—	—	—	—
		Ватевъ	443	—	—	—	83,52	—	16,48	—	—	—	—	—	—
		Ватевъ	5024	—	—	—	60,90	—	39,10	—	—	—	—	—	—
Дрончиловъ	597	—	—	—	39,3	38,5	22,2	—	—	—	—	—	—		

Постать носа у Болгар.

Матеріял	Автор	Уваги	Число помірів	Най- більша довжина	Най- більша ширина	Показ- чик	Відсотки числа помірів		
							Вузко- носі	Мірно- носі	Широко- носі
Поміри на черепах	Kopernicki	„чистий“ тип	8	53,5	26,0	48,0	—	—	—
		„мішаний“ тип	3	52,7	25,0	46,6	—	—	—
		загалом	11	53,3	25,7	47,6	36,4	54,5	9,1
	Novelasque		2	53,2	23,7	44,5	100,0	—	—
	Богдановъ	мужеські черепи	7	—	—	—	42,9	57,1	—
		загалом	17	—	—	—	35,3	47,1	17,6
	Virehow		3	51,7	24,3	47,2	66,7	33,3	—
	Ватевъ	загалом	1044	—	—	—	31,9	34,9	33,2
		північна Болгарія	464	—	—	—	30,2	32,1	37,7
		полуд.-зах. Болгарія	179	—	—	—	30,2	38,5	31,3
полуднева Болгарія		401	—	—	—	34,7	36,4	28,9	
Поміри на живих	Schmid		4	55,3	35,5	64,2	75,0	25,0	—
	Pittard		61	52,6	35,5	68,2	—	—	—

Повисше поданий огляд антропологічних прикмет болгарського населення, відразу переконує нас про особливе становище цього славянського народу, в порівнянні з іншими полудневими Слав'янами: Болгаре без сумніву різько відрізняються від кожним зглядом від своїх балканських побратимів, а навіть Словінців. Одначе ся справа так важна й цікава, що слід нам її приглянутися дещо ближше. Пічнемо від росту.

Ріст полудневих Слав'ян	Число помірив	Пересіч. ріст	Відсотки числа помірив					
			X—1600	1601—1650	1651—1700	1701—X	X—1650	1650—X
Словінці	2481	1683	4,5	20,6	34,4	40,5	25,1	74,9
Сербі	10074	1709	3,0	15,0	29,0	53,0	18,0	82,0
Болгаре	10553 (48913)	1660	15,0	28,0	32,0	25,0	43,0	57,0

З долученого перегляду бачимо, що у Болгар з поміж всіх полудневих Слав'ян пересічний ріст найменчий; він дуже вже зближується до середньої росту (1650) і дуже відрізняється від високого росту всіх сербських племен, а навіть від досить низького росту Словінців. Не менче замітні й відносини між відсотками, припадаючими на поодинокі категорії росту. Перше всього замітний значний відсоток низьких ростом: він п'ять разів більший, як дотичний відсоток у Сербів, приблизно чотири рази більший як у Словінців, а навіть майже у двоє більший як у Сербів ядранського побережя (8,0%), що з поміж всіх Сербів найнижші ростом. Рівнож найбільший відсоток у Болгар низших середньої росту, хоч тут різниці вже не так сильно зазначені. Під тим зглядом Болгаре зближуються дещо до Сербо-Хорватів, у яких згаданий відсоток виносить 22—23%. За те дотично відсотка висших середньої росту полуднево-славянські народи мало різняться між собою: дотичний відсоток найменчий у Сербів, а найбільший у Словінців, Болгаре займають тут як раз посереднє становище. Вкінці високих ростом у Болгар найменче, бо лише четвертина всіх помір'яних, коли у Сербів на них припадає більше як половина, а у Словінців мало що менче. Загалом у Болгар всіх низших середньої росту найбільше, а висших сеї середньої найменче з поміж всіх полудневих Слав'ян. Оттак приглядаючися відносинам росту полудневих Слав'ян зауважуємо, що Болгаре під

кожним зглядом дуже сильно відрізняються від Сербів, а значно вже менше від Словінців; ці останні творять начеб то перехід поміж, до певної міри собі протівними, народами: Болгарами й Сербами. Значить, під зглядом росту Болгаре ще більше різняться від Сербів як Словінці. Застановімся тепер з черги над відносинами убарвлення волосся й очей та дотичних типів убарвлення, що представлені в отсім перегляді:

Убарвлення полудневих Славян	Число помірів	Відсотки помірів								
		Убарв. волосся			Убарв. очей			Типи убарвлен.		
		ясне	середнє	темне	ясне	мішане	темне	ясний	мішаний	темний
Словінці	2481	31,5	19,6	48,9	53,6	15,2	31,2	24,9	51,7	22,9
Сербі	8900	16,2	18,8	65,0	36,5	19,4	44,1	12,0	44,0	44,0
Болгаре	5024	11,1	42,7	46,2	14,2	46,0	39,8	10,0	44,0	46,0

Відносини тут дуже цікаві; ясноволосих у Болгар найменше з поміж всіх полудневих Славян; під тим зглядом вони зближені до Боснійців і Сербів ядранського побережя, де ясноволосих, як відомо приблизно 10%, та далеко недорівнують Словінцям, у яких сей відсоток майже три рази більший. За те посереднього убарвлення волосся у Болгар найбільше, бо більш як два рази стільки, як у Сербів у Словінців; тут перевищують вони навіть Сербів Королівства, у яких сей відсоток виносить 33,5%. Але темноволосих у болгарського населення знова найменше, і що до сього то Болгаре зближуються до Словінців і Сербів Хорватії й Слявонії (50%), підчас коли дотичний пересічний відсоток для Сербів загалом, майже о половину більший.

В убарвленню очей бачимо аналогічні відносини: ясных у Болгар найменше, а у Словінців найбільше; зновжеж що до мішаного убарвлення очей, то відносини як раз протівні; але темнооких найменше у Словінців, а найбільше у Сербів; Болгаре займають під тим зглядом посереднє становище, причім до Сербів вони більше зближені, як Словінці. Повисше зазначені ріжніці в ясну, а перше всього в мішаному убарвленню волосся й очей доказує нам безумовно, що під тим зглядом Болгаре представляють тип дуже відмінний від Сербів і Словінців; се тип посереднього, із сильним нахилом до темного убарвлення волосся й очей, із дуже малим відсотком ясного убарвлення,

і тим своїм характером вони різько відріжнюються від своїх полуднево-славянських побратимів.

Колиж приглянемося відносинам між відсотками, припадаючими на поодинокі типи убарвлення, то побачимо відносини цілком відмінні; вправді ясного типу у Болгар рівнож найменче, з поміж всіх полудневих Славян, але мішаного типу стількиж як у Сербів, а значно менче як у Словінців, у яких дотичний відсоток найбільший; зате темного типу найбільше таки у Болгар, навіть дещо більше, як у Сербів, а у двоє більше як у Словінців. З сього бачимо, що обчислюючи відсотки, припадаючі на відповідні комбінації убарвлення волосся й очей, одержуємо цілком інші відносини як ті, що згідно й виразно виступають у кожної із згаданих прикмет з осібна. Ся проява цілком природна й зрозуміла; із біології знаємо, що закони Менделя відносяться до поодиноких прикмет, а не їх злук (комбінацій), яких закони спадковости ще не просліджені, наслідком сього спадкові прикмети („домінанти“ менделізму), що постійно передаються з роду в рід у певних відносинах можуть витворювати злуки (комбінації) о цілком відмінних відносинах. З огляду на се вповні оправданим є становище антропологів „парижської школи“, до яких належав і наш Хведір Вовк, що розсліджують віддільно убарвлення волосся й очей, не привязуючи великої ваги до так званих „типів убарвлення“.

Відносини дотично головного показчика бачимо на осььому зіставленню:

Головний показчик полудневих Славян	Число помірив	Пересічний показчик	Відсотки числа помірив								
			X-75	75-77	77-80	80-83	83-X	X-77	80	X-80	
Словінці	2481	84,3	1	7	6	26	60	8	6	86	
Серби	7427	85,7	3	4	9	17	67	7	9	84	
Болгаре	5024	79,6	12	18	22	27	21	30	22	48	

Особливий антропологічний характер болгарського населення виступає тут ще виразніше, як при рості й убарвленню. Пересічний показчик далеко менчий, як у других полудневих Славян, а й відсоткові відносини цілком відмінні; доліхоїдних майже чотири рази більше, а мезокефальних приблизно три рази стільки, як у Словінців або Сербів — а хоч суббрахікефальних

майже стільки що у Словінців, то брахікефальних у тричі, менче так, що загалом всіх брахікефальоїдних майже о половину менче як у Словінців або Сербів. Таких відносин ми не бачимо у ніякого полуднево-славянського племені, так, що се тим сильніше впевнює нас, що тут маємо до діла із цілком відмінним антропольогічним типом.

Правда, як ми вже згадували, є в Болгарії околиці, де населення помітно брахікефальне: в округах Дебрі й Охриди, на окраїнах західньої Македонії, находимо сильних круглоголовців (85,6), на схід від них в округах Велес, Монастир і на північ у Костурі показчик дещо менчий (84,8) але все ще брахікефальний; сильна круглоголовість виступає рівнож у північній Болгарії (85), в Ломському окрузі (85) та дещо менча в інших округах: Тірново 83,5, Орхане 83,2, Тетевен 82,9, Самоков 82,7, Василиград 82, і т. п.; в північній Болгарії й відсоткові відносини зближуються дуже до тих, які ми бачили у Сербів, бо доліхокефальних є 3—5%, а брахікефальних 80—60%, одначе се доказує тільки, що північна Болгарія підлягла сильним впливам сербським, а західня Македонія альбанським, але позатим загал болгарського населення має цілком инчий, не полуднево-славянський, антропольогічний характер.

На згадані впливи на властиве болгарське населення звернув увагу вже Deniker³³⁰ у своєму рефераті про поміри Ватєва на засіданню парижського антропольогічного товариства. Подібні погляди висказав відтак на тімжеж засіданню, в дискусії над згаданим рефератом, також Atgier, кажучи: „Після карти предложенї нашим шановним товаришем п. Deniker-ом в додатку до його комунікату про антропольогію Болгарії, легко здати собі справу про етнічну різницю між населенням, що живе на північ Балканських гір і сього, що живе на полудни... На півночі тих гір справді очевидна перевага брахікефалії, се безумовно доказує предложена карта. Отже ми знаємо, як про се я вже згадав деінде (Dr. Atgier: *Ethnologie comparée des Gaulois. — Les trois races indo-européennes qui constituent le fond de la population de la France.* Angers. 1895), що ся область, яка становить частину долини Дунаю, була головною полосою міграції й інвазій кельто-славянської раси (круглоголової бурої), підчас її експанзії, повільної а постійної, із осередка Азії аж до західних границь Європи, що тривала від XX-го століття перед Хр. аж до VI-го століття по Хр. На полудні гір Балкану противно находиться полоса експанзії раси Іберо-Пелястів (довго-

голової бурої), що прийшла до Європи з Малої Азії, ось задля чого ми находимо, що в тій полосі населення... особливо більше довгоголове...“

Але поминаючи згадані скрайні огнища брахікефалії на заході й півночі, як рівнож доліхокефалії у полуднево-східній Македонії, загал болгарського населення має, як ми бачили, особливу а дуже зложену будову антропольогічних прикмет, якої розвязка є завданням найближшої будучности. Коли минуться страхіття дикої, всесвітньої війни й європейські народи перестануть нищити себе й свої культурні здобутки, а вернуть знова до мирної, культурної праці, тоді молоді, енергічні й спосібні болгарські антропольоги певно не дадуть довго ждати на розвязку сього тяжкого а дуже зложеного питання — тимчасом останнє слово про се сказав Дрончиловъ³³² і ми не можемо поминути тут тих влучних його поглядів. Ось його слова:

„Мій розслід довгоголовости у Болгар виказав, що на ню складаються два типи. Один тип є брюнетний, довголиций, доліхокефальний (згл. субдоліхокефальний, приблизно до 78), що визначається також досить високим ростом тіла й справді вузким носом... Побіч сього типу приходять також, рідко цілком чистий, ясний, вузколиций, високий доліхокефал, т. є. північний тип. Далеко частіше проявлюється його уділ у довгоголовців мішаним типом убарвлення... Отсі оба типи, або радше мішанини їх обох, бачимо ми розширені у полуднево-болгарських округах: Трн, Дупніца, Царіброд, Радомін і вчасти Софія. В остальных округах вони приходять тільки поодинокі. Як вислід змішання із широколицими круглоголовцями вважаємо ми субдоліхо- й мезокефальних людей, із значно ширшим лицем і вистаючими лицевими кістьми... Вистаючі лицеві кости й скісні очи зраджують також виразно сильну примішку монгольської крови... Брахі- й гіпербрахікефали, що сильно заступлені в округах Орхане, Самоков, Софія, Пірдоп і Кюстенділ, рідше в остальных округах, представляють чистіші або мішані витвори переважно двох типів, що визначаються високим ростом. Один з них є цілком брюнетний, але другий є блонд, більше темно-блонд, і рідко буває чистий. Одначе його великого впливу не можна маловажити... У сьому останньому типі ми бачимо заступлені прикмети так званого сарматського типу, підчас коли тамтой перший виказує подібність із так званим полуднево-славянським, дінарським, або герцеговінським типом. Треба зазначити, що сей болгарський круглоголовий тип має великий нахил до хамепрозопії... До тих

типів долучується вплив якогось згядно низького, дуже круглоголового, дуже широколицого й брюнетного елемента із вистаючими лицевими кістями, праалтайського походження. Особливо помітним є його вплив в окрузі Софії. Побіч цього у моїй серії заступлений також, що правда дуже рідко, гетітський (передноазійський) тип... Притім, із розслідженого нами матеріялу виходить вже тепер із великою певністю, що між нинішними Болгарами заступлений побіч славянського також чисельно дуже значний фінський елемент“.

Ось такі погляди Дрончилова на расові відносини Болгар; приймаємо їх на разі, як останній вислів нинішнього стану дотичних антропологічних дослідів, певні цього, що вже в недалекій будуччині справа розясниться далеко гарніше.

Після такого висліду аналізу антропологічного характеру Болгар виходить ясно, що з антропологічного боку неможна злучувати їх в одно із племенами сербського народу; із попередних переглядів антропологічних прикмет знаємо, що у болгарського народу творять більшість: ростом низші 170 см (55%), темного типу (45%), довго- і середньо-голови (разом 53%), отже на всі інші типи припадає тільки меншість населення, значить ядранського або дінарського типу, так характеристичного для загалу сербського, а вчасти й словінського населення неможна вважати основою антропологічного типу болгарського народу; з цього згяду Болгаре уявляють собою мішанину кількох дуже відмінних расових типів, які тільки у північній, наддунайській та полуднево-західній області підлягли сильнішим впливам ядранської раси.

Ось так ми розглянули висліди дотеперішних дослідів над антропологічними прикметами полудневих Славян, та прийшли до таких виснувків:

1. Полудневі Славяне в більшості є високі ростом, брюнети й круглоголові;

2. Злука тих прикмет утворює окрімний, особливий тип, який так сильно відріжнюється від усіх інших расових типів, що цілком справедливо виділюють його, як осібну ядранську або дінарську расу;

3. Представниками сеї ядранської раси є Боснійці, Герцеговінці й Черногорці, та Сербі сумежних областей, а власне населенне полудневої Далматії й західньої Сербії;

4. Згадані прикмети ядранської раси змінюються поступенно в напрямі північного заходу в той спосіб, що ріст зменчується, убарвленне волосся й очей стає яснішим, а лобина видовжується;

5. Найбільше зміненими під тим зглядом є Словінці у яких прикмети ядранської раси виступають вже тільки вчасти у більшості;

6. Болгаре не належать допредставників ядранської раси; з антропологічного боку се сумішка кількох ріжнородних типів, які улягли впливам ядранської раси тільки у північній, наддунайській області.

(Дальше буде.)